

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ZEYDİYYE FIKHINDA NİKÂH İLE İLGİLİ HÜKÜMLER
VE HANEFÎ FIKHIYLA MUKAYESESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Neslihan ÇİÇEK

BURSA - 2019

T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

**ZEYDİYYE FIKHINDA NİKÂH İLE İLGİLİ HÜKÜMLER
VE HANEFÎ FIKHIYLA MUKAYESESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Neslihan ÇİÇEK

**Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ**

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bursa Uludağ Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/~~Ana Sanat Dalı~~, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 701523019 numaralı Neslihan ÇİÇEK'in hazırladığı "Zeydiyye Fıkında Nikâh İle İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkıyla Mukayesesi" konulu (Yüksek Lisans/~~Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması~~) ile ilgili tez savunma sınavı, 11/10/2019 Cuma günü 11:00-12:55 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **BASARILI** (başarılı/başarısız) olduğuna ...**OYBİRLİĞİ**..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Üye
Prof. Dr. Halil İbrahim ACAR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Münir Yaşar KAYA
Afyon Kocatepe Üniversitesi

11/10/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 29/08/2019

Tez Başlığı / Konusu:

Zeydiyye Fıkhdında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhiyla Mukayesesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 121 sayfalık kısmına ilişkin, 29/08/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

11/10/2019

Adı Soyadı: Neslihan ÇİÇEK
Öğrenci No: 701523019
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: İslâm Hukuku
Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ

Tarih: 11/10/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Zeydiyye Fıkında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkıyla Mukayesesi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

11/10/2019

Adı Soyadı : Neslihan ÇİÇEK
Öğrenci No : 701523019
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : İslâm Hukuku
Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Neslihan Çiçek
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: İslâm Hukuku
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XI+124
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Eren Gündüz

ZEYDİYYE FIKHINDA NİKÂH İLE İLGİLİ HÜKÜMLER VE HANEFÎ FIKHIYLA MUKAYESESİ

Zeydiyye ve Hanefî fikhının nikâhla ilgili hükümlerini konu edinmiş olan bu çalışmada iki mezhep arasındaki hüküm benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada aynı dönemde yazılmış olmaları ve ait oldukları mezhebin temel başvuru kaynakları arasında yer almaları bakımından Zeydiyye fikhını temsilen Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn'a ait *Tecrîd*, Hanefî fikhını temsilen de Ahmed el-Kudûrî'ye ait olan *Muhtasar*'ın nikâh bölümleri incelenmiştir. Üç bölümden oluşan bu araştırmanın birinci bölümünde iki mezhep fikhının gösterdiği tarihî gelişmeler, mukayesede esas alınan eserler ve müellifleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, esas alınan eserler "kitabu'n-nikâh" özelinde şekil, metot ve üslup bakımından karşılaştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise bu iki eserin nikâhla ilgili hükümleri mukayese edilmiştir. Eserlerin şekil ve metot bakımından benzer olduğu, üslup bakımından ise *Muhtasar*'ın daha özlü olduğu tespit edilmiştir. Nikâha dair hükümlerde ise iki mezhebin birbirine yakın olduğu ancak azımsanmayacak ölçüde farklılıklarının da bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Zeydiyye, Hanefî, Nikâh, *Tecrîd*, *Muhtasar*, Mukayese.

ABSTRACT

Name and Surname	: Neslihan Çiçek
Universty	: Bursa Uludag Universty
Institution	: Social Science Insttution
Field	: Basic Islamic Sciences
Branch	: Islamic Law
Degree Awarded	: Master
Page Number	: XI+125
Degree Date	:
Supervisor	: Asst. Prof. Eren Gündüz

MARRIAGE IN ZAYDI FIQH AND COMPARISION WITH HANAFI FIQH

This study, which focuses on the verdicts on marriage in Zaydī and Hanafī jurisprudence, tries to determine the differences and similarities in the provisions of both madhabs. Chapters on marriage from Muayyad-Billāh ibn Husayn ibn Hārūn’s *Tacrīd* is selected as an example of Zaydī jurisprudence and Ahmad al-Qudūrī’s *Mukhtasar* as an example of Hanafī jurisprudence. The study consists of three chapters: the historical developments in both madhabs are discussed in the first chapter and in the second chapter, the selected texts are compared in the framework of kitabu’n-nikāh style in terms of format, method and tone. In the third chapter, the parts of these books on marriage is compared. It is seen that the texts are similar in terms of format and method, while *Mukhtasar* is more concise in terms of its tone. The verdicts on marriage show that both madhabs are close to each other, yet there is a considerable amount of differences.

Key Words: Zaydī, Hanafī, Marriage, *Tacrīd*, *Mukhtasar*, comparison.

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah (c.c.)'a hamd, Sevgili Rasûlüne, O'nun âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Şîî fıkıh mezheplerinden Zeydiyye ve Sünnî fıkıh mezheplerinden Hanefî mezhebinin, nikâh akdinin kuruluşu ve bu akit neticesinde oluşan karşılıklı bir takım hakların varlığına bağlı olarak verdikleri hükümlerin ele alınıp mukayese edildiği bu çalışma, bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, bahsi geçen iki mezhebin tarihi süreç içerisinde, özellikle hicrî ilk beş asır dikkate alınarak, ne gibi gelişmeler gösterdiği ele alınmıştır. İkinci bölüm, iki mezhebin nikâha dair hükümlerin mukayesesini için esas alınan birer eserin şekil, üslup bakımından karşılaştırmasını muhtevîdir. Son bölüm ise Zeydiyye ve Hanefî fıkının nikâh ile ilgili hükümlerinin mukayesesinin yapıldığı kısımdır.

Bu çalışmanın konu seçiminden yazım sürecine kadar, husule gelmesinde yönlendirmeleri ve yaptığı katkılardan dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Eren Gündüz'e teşekkür ederim. Eğitim hayatımın her kademesinde bana destek olan kıymetli babam Mehmet Halit Çiçek'e; çalışmanın hazırlık aşamasında gerek kaynak temini, gerek destekleriyle, dualarıyla yanımda olan kardeşlerime, dost ve arkadaşlarıma, sevgili öğrencilerime teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Neslihan ÇİÇEK

Bursa-2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iv
YEMİN METNİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE VE HANEFÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1. ZEYDİYYE FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	5
1.1. Tarihsel Gelişim	5
1.2. Mezhebin Temel Eserleri	18
1.3. Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn'un Hayatı ve Eserleri.....	19
2. HANEFÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	23
2.1. Tarihsel Gelişim	23
2.2. Mezhebin Temel Eserleri	30
2.3. Kudûrî'nin Hayatı ve Eserleri	31

İKİNCİ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASARU'L-KUDÛRÎ ESERLERİNDE KİTABU'N-NİKÂH'IN SİSTEM VE ÜSLUP BAKIMINDAN MUKAYESESİ

1. ESERLERİN SİSTEMATİĞİ	37
1.1. İç Tasnifte Kitap Taksimi.....	37
1.2. Bablar İçindeki Sistematik	40
1.3. Eserlerde Delil Kullanımı.....	46
2. ESERLERİN ÜSLÛBU	49

- 2.1. Eserlerde Hüküm İfade Ederken Kullanılan Lafızlar 51
2.2. Hükümleri Aktarırken Takip Edilen Usül 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASARU'L-KUDÛRÎ ESERLERİNDE KİTABU'N-NİKÂH'IN MUHTEVA BAKIMINDAN MUKAYESESİ

1. NİKÂH AKDİNİN TANIMI VE ŞARTLARI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	58
1.1. Tanımı.....	58
1.2. İrade Beyanı.....	59
1.3. Taraflar	60
1.4. Şahitler.....	60
2. EVLENME ENGELLERİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	62
2.1. Sürekli Evlenme Engelleri.....	62
2.2. Geçici Evlenme Engelleri.....	65
3. DENKLİK İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	69
4. VELÂYET İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	70
5. NİKÂH AKDİNİ FASİT VEYA BATIL KILAN DURUMLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	76
6. NİKÂH AKDİNDE MUHAYYERLİK İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	79
6.1. Ayıp Muhayyerliği	80
6.2. Büluğ Muhayyerliği.....	85
7. ÇOK EŞLİLİKLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	87
8. MUT'A NİKÂHI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	89
9. ŞİĞÂR NİKÂHI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER.....	91
10. NİKÂH AKDİ İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER	92
11. NİKÂH AKDİNİN NETİCELERİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	94
11.1. Mehir ile İlgili Hükümler.....	95
11.2. Nafaka ile İlgili Hükümler	105
12. KÖLE VE CARIYE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	107
12.1. Köleler ile İlgili Hükümler.....	107
12.2. Cariyeler ile İlgili Hükümler.....	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celâluhu
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum Tarihi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
İHAD	: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: Radıyallâhu anh
r.ha.	: Radıyallâhu anha
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfa Aralığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
Y.	: Yıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu İslâm fıkıh mezheplerinin Şîî fırkalarından biri olan Zeydiyye ve Sünnî bir mezhep olan Hanefî mezhebinin nikâh konusuna dair hükümlerinin incelenip mukayeseye tabi tutulmasıdır. Bu husus iki mezhebin farklı alanlara dair kitaplarına, birçok kaynağına bakmayı, konuları geniş bir perspektifle ele almayı gerektirmektedir. Ancak her iki mezhebin de kendine ait geniş bir fûrû-i fıkıh birikimi söz konusu olmakla beraber bu çalışmada eserler bazında bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Birer eserin temel alındığı bu çalışma, Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin nikâha dair hükümlerde ne gibi benzerlik ve farklılıklar gösterdiğini konu edinmiştir. Nikâh bahsinin ele alınmasının sebebi ise benzerlik ve farklılıkları ortaya koyabilmek için çalışmada geniş bir veri alanı sunacak olmasıdır.

Hükümlerin karşılaştırması yapılırken iki mezhebin literatüründen birer eser belirlenmiş, çalışma bu eserler doğrultusunda sınırlandırılıp hazırlanmış ve iki mezhebin birer telif eseri örneklem olarak kullanılmıştır. Her iki mezhebin kendi mezhep gelişimleri bakımından klasik dönemde kaleme alınmış ve mezhep literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan birer eseri ele alınmıştır. Yapılan bu sınırlandırmanın mezhebin nikâha ait tüm hükümlerine/içtihatlarına ulaşamama gibi bir eksikliğe götüreceği ortadadır. Fakat çalışmada ele alınan iki eser, aynı döneme ait iki farklı mezhep müellifinin eser içeriklerini şekil, üslup ve eserlerde yer alan hükümler bakımından tanıma fırsatı verecektir.

Bu çalışmada her ne kadar iki eserden hareket edilmiş olsa da araştırma Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin nikâhla ilgili hükümleri ve bunların birbirine benzerlik-farklılık durumlarını ortaya koymayı da konu edindiği için bir eserde olup da diğer eserde yer almayan hükümler konusunda mezhebin diğer kaynaklarına gitmek yolu tercih edilmiştir.

Fûrû-i fıkıh alanında kaleme alınmış telifâtın içerikleri, kitap başlıkları kaleme alındıkları dönemlerin bir izdüşümü mesabesinde. Dolayısıyla bu telif çalışmalarında ele alınan konular mezhebin fûrû-i fıkha dair dönemsel özelliklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca yazıldığı bölgenin, toplumun temel dinamikleri hakkında ipuçları

vermekte; sosyal, siyasal, ekonomik alanlarda ne gibi soru ve sorunlara cevap olduğu ya da bir diğer açıdan sosyal düzen içerisinde dinin hangi pratiklerinin ön plana çıktığı hakkında bilgi vermektedir. Tüm bunların yanı sıra müellifinin zihin dünyası, takip ettiği yöntem hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla bu çalışmada müellif ve eseri hakkında, kitabı'n-nikâh bahsinde, üstteki açıklamalardan hareketle somut veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı Zeydî ve Hanefî fıkıh doktrinleri arasında amelî hükümler açısından benzerlikler olup olmadığını tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için nikâh başlığına dair hükümler ele alınmıştır. Munâkehât konularına dair iki mezhepteki hükümlerin incelemeye tabi tutulması suretiyle, Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin nikâhla ilgili hükümleri hakkında bir yargıya ulaşmak hedeflenmiştir.

İki mezhebin de klasik döneminin ele alınması bakımından bahsi geçen mezheplerin fûrû-i fıkha dair temel metinlerine başvurulmuştur. Kaynak eserlerin çok olması ise konunun ele alınışında her iki mezhepten birer eser olmak üzere kaynak sınırlandırılmasına gidilmesine sebep olmuştur. Buna göre Zeydiyye mezhebinde nikâh ile ilgili hükümleri mukayese etmede esas alınan eser Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Hârûn (ö. 411/1020)'a ait olan *et-Tecrîd fî fıkhi'l-imâmeyni'l-a'zâmeyn el-Kâsım er-Ressî ve hafîdihî Yahyâ b. Hüseyin*¹ eseridir. Hanefî mezhebine ait hükümlere dair ise Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Hüseyin el-Kudûrî (ö. 428/1037)'ye ait olan *Muhtasarü'l-Kudûrî*² adlı eser esas alınmıştır. Bu sınırlandırma ile mezhep fıkıhlarının, telif edilmiş ürünlerinin yapısal özelliklerinin de incelenmesi amaçlanmıştır.

Zeydiyye mezhebinin fûrû-i fıkha dair bir konusunun bütünlüklü olarak ele alınması ise bir diğer amaç olarak ifade edilebilir. Zira Zeydiyye mezhebi daha önceki çalışmalarda bir fikhî mezhep olması yönünden ziyade itikadi ve siyasî ilişkiler

¹ Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd fî fıkhi'l-imâmeyni'l-a'zâmeyn Kâsım er-Ressî ve hafîdihî Yahyâ b. Hüseyin*, Amman: Muessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2002.

² Çeşitli baskıları bulunan ve birçok dile tercümesi yapılmış olan bu eserin, bildiğimiz kadarıyla edisyon kritiği henüz yapılmamıştır. Bununla birlikte en son yapılan bir çalışma olması ve konunun uzmanı akademisyenlerin editörlüğünde yayımlanmış olması nedeniyle araştırmamızda eserin şu baskısı esas alınmıştır: Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, ed. Osman Güman, Soner Duman, İstanbul: Beka Yayınları, 2018.

bağlamında araştırmalara konu edilmiştir. Hasan Yaşaroğlu'ya ait bir doktora tezi olan *Taberistan Zeydileri (250-316/864-929)*, Yusuf Gökalp'in yüksek lisans tezi olan *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması* ve doktora tezi olan *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Mehmet Ümit'e ait bir doktora tezi olan *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, İlmi Gura'ya ait bir yüksek lisans tezi olan *Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Zeydiyye Fırkaları* adlı çalışmalar bunlardan birkaçıdır.

Yapılan bu çalışmanın en önemli amacının ise iki mezhep arasındaki yakınlık veya benzerliğin yahut farklılığın tespit edilmeye çalışılması ve amelî hükümlerde Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin yakın olduğu teorisinin, nikâha dair hükümler bakımından bir yargıya kavuşturulmasına gayret edilmesi olduğu söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Birincil kaynakların temel alındığı bu çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Konunun kitap, tez, makale türü kaynaklar kullanılarak ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma hazırlanırken hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak, mukayeseyi doğru yapabilmek için esas alınan eserlerin şerhlerine, mezheplerin diğer fûrû-i fıkıh kitaplarına da başvurulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin tarihî süreç içerisindeki gelişimleri klasik döneme kadar genel hatlarıyla aktarılmıştır. Esas alınan eserlerin telif edildiği dönemin özelliklerini anlayabilmek için böyle bir çabaya girilmiştir. İkinci bölüm hazırlanırken öncelikle her iki eser baştan sona tetkik edilmiş, şekil ve üslup açısından mukayese için genel bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra iki eserin, bu çalışmanın konusu olan nikâha dair bölümleri incelenmiştir. Elde edilen bulgular eserlerin sistematığı ve üslûbu bakımından çalışmada belirtilmiştir.

Üçüncü bölüm oluşturulurken, iki eserin muhtevasını karşılaştırmak amacıyla, bahsi geçen eserlerin nikâh ile ilgili kısımları, mezheplerin temel fıkıh kaynaklarından istifade edilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. *Tecrîd*'in araştırmanın konusuyla ilgili bölümünü oluşturan kısmında yaklaşık 136 meselenin anlaşılması için bizzat bu eserin müellifi Müeyyed-Billâh'ın *Şerhu't-tecrîd*'ine, eserdeki görüşlerin temel kaynağı olan

Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/910)'in *Câmiu'l-ahkâm fi'l-halâl ve'l-harâm ve Kitabu'l-muntehab ve'l-funûn* eserlerine, Abdullah b. Miftâh (ö. 877/1472)'in *Şerhu'l-ezhâr*'ına ve diğer Zeydî kaynaklara sıkça başvurulmuştur. Tercümesi bulunmayan *Tecrîd* eserinin aksine birçok tercümesi bulunan *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin ilgili kısmının anlaşılmasında ise Abdulganî b. Tâlib el-Meydânî (ö. 1298/1881)'ye ait olan *el-Lubâb fi şerhi'l-kitâb*, Merginânî (ö. 593/1197)'nin *el-Hidâye*'si, Serahsî (ö. 483/1090[?])'nin ise *Mebûsût* eserinden istifade edilmiştir. Araştırmada esas alınan iki eserin ilgili kısımları okunarak notlar alınmış ve mukayese için hangi ölçütlerin kullanılacağı belirlenmiştir. Buna göre öncelikle Zeydiyye mezhebine ait hüküm alınıp Hanefî mezhebinde ilgili hükmün karşılığı bulunmak suretiyle eserlerde yer alan tüm hükümler derlenmiştir. Derlenen bu hükümler, çalışmanın taslağında ilgili başlıklara yerleştirilmek üzere not edilmiştir. Mukayesede esas alınan eserlerden birinde yer almayan hükümlerin karşılığı, mezhebin diğer temel eserlerine başvurularak ifade edilmiştir.

Üçüncü bölümün mukayese aşamasında araştırmada ele alınan konular belirlenirken günümüz eserlerinden bir kaçısı esas alınarak meselelerin ana çerçevesi ortaya konulmuş ve konulara dair ön bilgiler verilmiştir. Daha sonra klasik birer metin olan *Tecrîd* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* eserleri bu oluşturulan çerçeveye göre mukayese edilmiştir.

İki eserde nikâha dair yer alan hükümlerin her birini tek tek karşılaştırmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple araştırmada hükümlerin her detayı değil mezhep anlayışlarını ortaya koyacak temel hususlar üzerinde durulup hükümlerdeki benzerlik ve farklılıklar belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİYYE VE HANEFÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in dâr-ı bekâya irtihalinin üzerinden geçen bir buçuk asırlık süre içerisinde, gelişip yaygınlık kazanmaya ve belli bir takım hususiyetler ihtiva etmeye başlayan Sünnî ve Şîî pek çok fikhî mezhep teşekkül etmiştir. Oluşan bu mezhepler isimlerini çoğunlukla kurucularından almıştır.

Araştırmanın bu bölümünde Şîî inanç sistemine mensup bir mezhep olan Zeydiyye ve Sünnî inanç sistemine mensup bir mezhep olan Hanefî fikhinin tarihsel gelişimleri, özellikle ilk beş asır dikkate alınarak, genel mahiyette ele alınmıştır.

1. ZEYDİYYE FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu başlık altında öncelikle Zeydiyye fikhinin tarihî süreçte geçirdiği dönemler Yemenli çağdaş bir âlim olan Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî’nin Zeydiyye’nin fikhî oluşumunu dönemlere ayırdığı tasnîfinden istifade edilerek belirtilmiş³ ve bu mezhebin gelişimi hakkında genel hatlarıyla bilgiler verilmiştir. Daha sonra mezhebin fûrû-i fıkıh alanındaki temel eserleri kısaca ifade edilmiş ve Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn’un hayatı ve *et-Tecrîd fî fikhî’l-imâmeyni’l-a’zâmeyn el-Kâsım er-Ressî ve hafîdihî Yahyâ b. Hüseyin* adlı eseri hakkında bilgi verilmiştir. Müellif ve eserinin Zeydiyye fikhinin tarihsel akışı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

1.1. Tarihsel Gelişim

Başlangıçta Zeyd b. Ali’nin Emevî yönetimine karşı başlatmış olduğu siyasî hareket neticesinde siyasî bir mezhep olarak ön plana çıkmış olan Zeydiyye, zamanla müctehid imamları, zengin literatürüyle bir fıkıh disiplini haline gelmiştir.

³ Murtazâ b. Zeyd el-Mahatvarî, “Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydiyye Fikhinin Gelişim Süreci”, *İslami İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)*, S. 1 (2011), ss. 9-40; Fatih Yücel, “Zeydiyye (Fıkıh)”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, s. 332.

Zeyd b. Ali'ye nisbetle oluşan bu fırkaya Zeydiyye denilmiştir. Bir görüşe göre Zeydîler kendilerini Zeyd b. Ali'ye nisbet etmemiş olsalardı, fûrûda Ebû Hanîfe ve İmam Şafîi'ye mutabık olmaları hasebiyle, kendilerini bu iki mezhep fikhına nisbet etmek durumunda kalacakları ifade edilmektedir. Ancak siyasî tutumların etkisiyle kendilerini Zeyd b. Ali'ye nisbet ettikleri için fikhî görüşleri itibariyle de dört mezhebin dışında farklı bir fıkıh mezhebi olarak teşekkül etmişlerdir. Dolayısıyla tarihî süreçte Zeydiyye, dört Sünnî fıkıh mezhebine ilaveten, Şîî olarak beşinci fikhî mezhep kabul edilmiştir.⁴

Zeydiyye mezhebinin kurucu şahsiyetlerinden biri olan Zeyd b. Ali'nin tam künyesi Zeyd b. Ali b. Zeynelâbidin b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'dir.⁵ Zeyd b. Ali'nin vefat tarihi (ö. 122) ittifaklı olmakla beraber doğum tarihi hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Buna göre doğum tarihi için 75/694 veya 80/699 tarihleri verilmektedir.⁶ Ancak bazı araştırmacılar, onun kırk iki yaşında vefat ettiği bilgisine dayanarak doğumunun hicrî 80 yılı olduğunu kabul etmişlerdir.⁷

Çocukluk ve gençlik dönemlerini vahye muhatap kılınan Medine'de geçirmiş olan Zeyd b. Ali, babası Ali Zeynelâbidin'in rahle-i tadrîsinden geçmiştir.⁸ Hz. Hüseyin'in, hastalığı dolayısıyla Kerbelâ'ya katılamayıp hayatta kalan tek oğlu⁹ Ali Zeynelâbidin tabiin neslinden olup tabiinden çokça rivâyette bulunan, ilmî kişiliği ile ön plana çıkan ehl-i beyt âlimleri arasında zikredilir. Onun ilmi, Zeyd b. Ali ile kardeşi Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733)'a miras kalmış ve Zeydiyye, bu iki kardeşin aldıkları ilmî mirası talebelerine aktarmaları suretiyle oluşmaya başlamıştır.¹⁰

Emevî Devleti döneminde yaşayan Zeyd b. Ali, fıkıh sistemini rey ve hadisle temellendirmiştir. Sahabe ve tabînin gölgesinde yetişen âlimlerden dersler almış, ehl-i

⁴ Eymen Fuâribî, *Târihu mezâhibi'd-dîniyyeti fi bilâdi'l-Yemen hattâ nihâyeti'l-karni's-sadisi'l-hicrî*, 1. b., Kahire: Dâru'l-Mısriyye el-Lubnâniyye, 1988, s. 217.

⁵ Abdusselâm b. Abbâs Vecîh, *A'lâmu müellifine'z-zeydiyye*, 1. b., Amman: Muessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1999, s. 439.

⁶ a.yer.

⁷ Saffet Köse, "Zeyd b. Ali", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, s. 313.

⁸ Muhammed Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, 1. Baskı İstanbul: Şafak Yayınları, 1993, s. 150.

⁹ İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 2. b., Ankara: TDV Yayınları, 2015, s. 40.

¹⁰ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 149.

beyt âlimlerinin yanı sıra birçok âlimden hadis rivâyetinde bulunmuş, ehl-i beyt âlimlerinin ve Medine ehlinin ilmini tahsîl etmiştir.¹¹

Medine, Kûfe, Basra gibi ilim merkezlerinde ilim halkaları oluşturan Zeyd b. Ali, buralarda da pek çok dersler vermiştir. Aynı zamanda Kûfe’de Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148/765), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) ve daha birçok fakihle ilmî müzakerelerde bulunmuştur.¹² Ayrıca Câbir b. Abdillâh el-Ensârî (ö. 78/697), Muhammed b. Usâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve daha birçok sahâbî çocuklarından ilim tahsîl etmiştir.¹³

Fıkıh ilmini babasından alan Zeyd b. Ali, Kur’ân-ı Kerîm ve sünnetle hüküm vermiş, icthad mekanizmasını canlı tutmuş ve re’yiyle icthadda bulunmuştur.¹⁴ Ayrıca çağdaşı olan âlimlerle çokça müzakerelerde bulunması Zeydiyye fihhının temelde, kurucu şahsiyeti itibariyle, çok yönlülüğü benimsediğini kanıtlar niteliktedir.

Medine’den sonra Hicâz, Şam, Irak’a giden Zeyd b. Ali, bu bölgelerde birçok âlimle teşrik-i mesaide bulunmuştur. Hanefî mezhebinin kurucu şahsiyeti olan Ebû Hanîfe de bu âlimler arasındadır. Zeyd b. Ali ve Ebû Hanîfe’nin mezheplerinin birbirine yakın olduğu iddialarının¹⁵ bu iki mezhebin kurucu imamlarının ilim meclislerinde bir araya gelmelerinden de kaynaklandığı söylenebilir. İlimlerin henüz tedvîn edilmediği ve kitap haline getirilmediği bir dönemde yaşayan Zeyd b. Ali, çağdaşı Ebû Hanîfe ile teşekkül etmiş bir doktrinin olmaması bakımından ortak bir paydaya sahiptir. Bu nokta-i nazardan hareketle denebilir ki âlimlerin müzakere ortamlarında hakikatin inkişâfı için bir araya gelmeleri son derece makuldür. Tedvîn faaliyetleri, birinci asrın ilk çeyreğinden sonra başlamış, daha sonra da yaygınlık kazanmıştır. Aynı şekilde Ebû Hanîfe’nin de fihhı, bu dönemde henüz kitap haline getirilmemişti.

Kaynaklarda geçen bazı rivâyetlere göre Ebû Hanîfe’nin, Zeyd b. Ali’ye talebe olduğu iddia edilse de bu konuyu inceleyen bir makalede, araştırmacı, bu iddianın doğru

¹¹ a.g.e., s. 209.

¹² a.g.e., s. 212; Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, s. 49.

¹³ Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, s. 54.

¹⁴ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 45.

¹⁵ Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, ss. 9-13.

olmayacağı kanaatine varmıştır.¹⁶ Zeyd b. Ali ve Ebû Hanîfe arasında hoca-talebe ilişkisinden ziyade aynı dönemin iki büyük âlimi olarak ilim meclislerinde bir araya gelmeleri söz konusudur. Nitekim menâkıb türü eserlerde bu iki âlimin karşılaşmaları konu edilmiştir.¹⁷ Ebû Hanîfe'nin Muhammed el-Bâkır'dan ders alması, ondan rivâyetler aktarması,¹⁸ Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'nin kıyamına katılmadığı için Zeyd b. Ali'ye özür beyanında bulunması,¹⁹ Zeyd b. Ali'nin ilmî kişiliğine olan saygısı ve ona dair övgüyle bahsetmesi²⁰ gibi hususlar, sadece, bu iki âlimin karşılaşmış olma ihtimallerini kuvvetlendiren rivâyetlerdir.

Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'nin kıyamına destek vermesi, onun tarafında yer alması Emevî yönetiminin Ebû Hanîfe'ye yönelik yaptırımlarda bulunmasına sebep olmuş, eziyetlere maruz kalan Ebû Hanîfe Hicaz'a gitmek mecburiyetinde kalmıştır.²¹ Bir araya gelmelerinde siyasî sebepler de etkili olmuştur.

Sıralanan bu hususlar iki mezhebin temelde aynı kaynaktan beslendiğini göstermemektedir. Zira Zeyd b. Ali, asrını meşgul eden tüm konulara dair çevresiyle ilmî müzakerelerde bulunmuş bir şahsiyettir.²² Örneğin Zeyd b. Ali'nin şuf'a hakkındaki görüşleri Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle benzerlik arz etmektedir.²³ Ancak bu husus Zeyd b. Ali'nin tüm fikhî görüşlerinin Ebû Hanîfe'den alındığını gösteren bir delil değildir. Âlimlerin ilmî müzakerelerde bulunması onların ilmî anlayışlarında bir eksiklik oluşturmaz. Aksine ilme verilen değeri ortaya koyar ve ilmin müzakere ortamlarında daha fazla kişiyle paylaşılarak hem yaygınlık kazanmasını hem de farklı bakış açılarıyla zenginleşmesini sağlayan etkenlerdir.

İlim meclislerinde, ders halkalarında eğitim veren Zeyd b. Ali'nin pek çok defa yönetime karşı geldiği kaynaklarda belirtilmektedir.²⁴ Onun vefatına sebebiyet verecek hurûcu da Kûfe'de gerçekleşmiştir. Âlimleri Emevî hâkimiyetinde yaşanan zulme karşı

¹⁶ Eren Gündüz, "Relationship between Abu Hanifa and Zayd ibn 'Ali-An Assessment in the Context of an Account in al-Majmu' al-Fikhi", *Ilahiyat Studies*, S. 2 (2011), ss. 189-213.

¹⁷ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 213.

¹⁸ a.g.e., ss. 41-46.

¹⁹ a.g.e., s. 78.

²⁰ a.g.e., s. 85.

²¹ a.g.e., s. 214.

²² a.g.e., s. 173.

²³ a.g.e., s. 275.

²⁴ Köse, "Zeyd b. Ali", ss. 313-16.

durmaya davet etmiştir. Hicrî 121’de kendisine biât edildikten sonra isyan planları yapan Zeyd b. Ali, hicrî 122’de hurûc etmiştir. Ancak 15.000 kişiyle çıktığı yolda, yanında sadece 218 kişi kalmıştır. Meydana gelen çatışmalar neticesinde ise hicrî 122 senesinde, Zeyd b. Ali vefat etmiştir.²⁵ Kendisine olan desteklerini bırakan grup, Zeyd b. Ali’nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki müsbet görüşlerinden dolayı onu yalnız bırakmışlardır. Ayrılan gruba Râfizîler; Zeyd b. Ali ile kalanlara ise Zeydî denilmiştir.²⁶

Zeydî âlimler, Zeyd b. Ali’nin miras bıraktığı fıkıh birikimini almış ve esas aldıkları bu ilmi geliştirmiş, ictihadda bulunmuş, meselelere çözüm yolları sunmuşlardır. Zeyd b. Ali’den devr aldıkları birikimi yeni gelişmelerle mezcetmişlerdir.²⁷ Araştırmanın bu kısmına kadar Zeyd b. Ali ve Ebû Hanîfe’nin ele alınması aralarındaki etkileşimi anlayabilme çabamızdan kaynaklanmaktadır. İki mezhebin kurucu imamı bakımından, birbirlerinin mezheplerine temelden oluşum ya da mezheplerin değişiminde etkili olmadıkları söylenebilir. Fıkıhın teşekkül dönemi olan ilk iki asır ise ilim ehlinin çeşitli ilim halkalarında cereyan eden dersleri ve etrafında taraftarların toplandığı görüşleri ile temayüz etmiştir.

İlk asırlarda Zeydiyye fikhında çok yönlü bir bakış açısıyla oluşturulmuş bir yapı söz konusudur. Mutlak içtihadın yaygın olması, farklı fıkıh anlayışlarından istifade kapısının açık olması gibi hususlar bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Farklı konulara dair hükümlerin yer aldığı metinler hem asrının özelliklerini yansıtır mahiyette hem de ilim ehlinin çok yönlülüğünü belgeler bir niteliktedir.

Mezhep anlayışı içerisinde diğer mezheplerin görüşlerinin ele alınması, fikhî görüşlerden seçmeler yapılması söz konusudur. Bu tavır Hanefî mezhebi nezdinde olduğu kadar Zeydiyye mezhebinde de varlık bulmuş bir tavidir. Zeydiyye fikhında Malikî, Şafiî, Hanbelî ve Hanefî fikhından seçmelere rastlandığı kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁸ Bu durum Zeyd b. Ali’nin, fıkıh anlayışında -kendisinin ilmî müzakerelerde çokça bulunması sebebiyle- diğer mezhep görüşlerini de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

²⁵ Vecîh, *A’lâmu müellifîne’z-zeydiyye*, s. 440; Köse, “Zeyd b. Ali”, s. 314.

²⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 2. b., İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011, s. 272; Köse, “Zeyd b. Ali”, s. 314.

²⁷ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 210.

²⁸ a.g.e., ss. 210, 253-97.

Zeydiyye mezhebinin diğerk fıkıh anlayışlarından seçmeler yapmış olması bilgide bütüncül bir yaklaşımın benimsendiğini göstermektedir. Bu yaklaşımıyla Zeydiyye mezhebi, sadece kendi görüşlerini savunan ya da aktaran bir yapıdan ziyade bu farklılıkları da özümseyip kendi usûl, bilgi ve birikim anlayışlarıyla mezcedecek olgunlukta bir yapı kazanmıştır. Zeydiyye, sonraki asırlarda da gelişimini bu şekilde devam ettirmiş ve kendi usulü ile elde ettiği hükümlerde diğerk imamların fıkıh anlayışıyla uyumlu bir birikim ortaya çıkmıştır.

Mahatvarî'ye göre Hicrî II. ve III. yüzyıllar Zeydiyye mezhebinin teşekkül dönemidir.²⁹ Bu dönem cem' ve telif dönemi olarak da nitelendirilmiştir. Müstakil bir fıkıh anlayışından ziyade, bu dönemde Zeydî imamların fikhî görüş ve eğilimlerinden bahsedilebilir. Kâsım er-Ressî öncesi olan teşekkül dönemi, Zeyd b. Ali ve Muhammed en-Nefsuzzekiyye'nin ön plana çıktığı dönemdir. Bu dönemin bir diğerk hususiyeti ise daha çok hadis ilmi ve imâmet anlayışı çevresinde gelişen bir yapının söz konusu olmasıdır. Kûfe ve Medine eksenli ve daha çok siyasî etkenlerden dolayı vücut bulmuş olan Zeydiyye'nin teşekkül dönemi, Kûfe fıkıh ekolünün de etkin olduğu bir dönemdir.

Zeydiyye'nin Zeyd b. Ali ile oluşan ilmî birikiminin yanı sıra devam eden bir siyasî mücadelesi de söz konusudur. Zeyd b. Ali'nin vefat etmesiyle siyasî anlamdaki mücadeleler oğlu Yahyâ (ö. 125/743)'ya miras kalmıştır. Yahyâ b. Zeyd, Emevî idaresindeki beldeden Horasan'a gitmiş, Horasan, Belh ve Cüzcan'da bulunan taraftarlarıyla Emevî yönetimine karşı mücadele etmiştir. Yahyâ b. Zeyd'in vefatının ardından Zeydiyye, bölgesel anlamda yayılmaya başlamıştır. Taberistan ve Deylem bölgelerinde de yayılmaya başlayan Zeydiyye'nin bu bölgelerde etkin olabilmesinin arkasında ise Nâsır el-Utrûş (ö. 304/916)'un olduğu söylenebilir.³⁰ Nitekim daha sonra Zeydiyye'nin bir fırkası olarak, el-Utrûş'a nisbetle Zeydiyye'nin Nâsırıyye kolu oluşmaktadır.

²⁹ Mahatvarî, "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydiyye Fıkımın Gelişim Süreci", s. 27; Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 332.

³⁰ Eren Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008, s. 145.

Zeyd b. Ali'ye ait olan *el-Mecmûu'l-fikhî* adlı eser, fıkıh tarihi bakımından Emevîler döneminde canlanmaya başlayan fıkıhın bir ürünü olarak kabul edilmektedir.³¹ Fıkıh konularına göre telif edilmiş ilk eser olma hususiyetine sahip olan bu eser, birçok çalışmaya konu olmuştur.³² Bunun yanı sıra Zeydiyye fıkıhının temel teliflerinden biri olması hasebiyle bu eser, Zeyd b. Ali'nin talebeleri nezdinde de büyük bir önemi haizdir. Zeyd b. Ali'nin birçok talebesi, onun ilmî birikiminin, *el-Mecmûu'l-fikhî* ile ortaya konulmuş fıkıh mirasının geliştirilmesinde ve nesillere aktarılmasında etkin rol oynamıştır. Torunu Ahmed b. İsa b. Zeyd (ö. 247/861) ve onun öğrencisi Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/903) ile Zeydiyye Irak'ta yaygınlık kazanmaya başlamıştır.³³

Zeydiyye'nin yayılışının hızlanmasında mezhebin hilâfetle ilgili görüşleri de önemli oranda etkili olmuştur. Şîî anlayışta hilâfet yalnızca Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere mahsustur. Fakat Zeydiyye'ye göre hilâfet yalnızca Hz. Hüseyin neslinden olanlara has kılınmamış, Hz. Hasan'ın soyundan gelenler de hilâfet makamına gelebilmektedir. Bu anlayıştan dolayı Zeydiyye mezhebine birçok kişi dahil olmuştur. Ayrıca Zeydîlerin hilâfet konusundaki tutumları sebebiyle Zeydiyye'nin Yemen'de de yayılması hızlanmıştır.³⁴ Zira Hz. Hasan'ın soyundan gelen ve araştırmamızda daha sonra ele alacağımız Hârûnî kardeşler bu hilâfet anlayışı dolayısıyla etkin olmuşlardır.

Fıkıhın oluşumu bakımından Zeydiyye mezhebinde h. III. asır, Zeydiyye'ye ait fikhî görüşlerin belirginleşmeye, bir fıkıh ekolü olarak Zeydiyye'nin tebarüz etmeye başladığı yüzyıl olmuştur. Zeydiyye, bu dönemde, Kûfe, Medine, Yemen ve Taberistan'da etkinliğini arttırmıştır. Kendileriyle ilgili daha sonra bilgi verilecek olan Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak, mezhebin farklı bölgelerde yayılmasında rol oynayan önemli şahsiyetlerdir. Kâsım er-Ressî Medine'de, Hâdî-İlelhak Yemen'de, Ahmed b. İsa b. Zeyd ve Hasan b. Yahyâ ise Kûfe'de olmak üzere mezhebin fikhî birikiminin oluşmasında rol oynamışlardır. Zeydiyye mezhebinde önemli olan bu imamların, fetva ve

³¹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s. 153.

³² Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, ss. 194-200.

³³ Ali Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 2. b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012, s. 246.

³⁴ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 453; Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, s. 246.

görüşleri ise Muhammed b. Mansûr el-Muradî, Hasan b. Zeyd el-Mevi ve el-Utrûş tarafından bir araya getirilmiştir.³⁵

Mahatvarî'nin tasnifine göre Zeydiyye'nin teşekkül dönemini klasik dönem takip etmektedir.³⁶ Bu dönem tahrîc ve tahsîl olmak üzere iki merhaleden oluşan bir dönemdir. İmamların görüşlerinin tedvîn edilip bunların görüş ve kitaplarının talebelerine nakledildiği, görüşlerinin delillerinin tahkîk edildiği merhaleleri kapsamaktadır. Mahatvarî, tahrîc aşamasını hicrî IV. yüzyılın başından V. yüzyılın ortalarına kadar; tahsîl aşamasını ise VII. yüzyıla kadar olmak üzere belirlemiştir.

Dönemlendirme çabaları neticesinde elde edilen sınıflandırmalar, net çizgilerle dönemlerin birbirinden ayıramayacağı kanaatini hakim kılmaktadır. Zira birbiriyle etkileşim içinde olan, birbirine bağlı bir düzlemde hayatiyetini sürdürmekte olan geleneğin farklı yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla Zeydiyye mezhebinin teşekkül dönemi ve klasik dönemini birbirinden net çizgilerle ayırmak mümkün olmadığı gibi dönemlerinin temel özellikleri bakımından değerlendirmeye tabi tutulabilir.

Zeydiyye mezhebinin klasik dönemi çeşitli fırkaların oluştuğu bir dönemdir. Bununla beraber, eserleriyle mezhebin sistematik bir yapı kazanmasını sağlayan isimler de bu dönemde yetişen âlimlerdir. Bu isimleri araştırmanın sağlıklı neticeler verebilmesi için şu kişilerle sınırlamak mümkündür: Kâsım er-Ressî, Hâdî-İlelhak, Müeyyed-Billâh.

Çalışmada mukayese için esas alınmış olan *et-Tecrid* eserinde yer alan görüşlerin Kâsım er-Ressî'den de izler taşıyor olması, araştırmada bu şahsiyeti de ele alma ve tanıma imkanı sunmuştur. Hz. Hasan'nın soyundan gelen Kâsım b. İbrahim er-Ressî (d. 169/ö. 242), Zeydiyye'nin Kâsımiyye kolunun oluşmasında etkin rol oynamış bir şahsiyet olmakla beraber, Kâsım er-Ressî'nin Hanefî mezhebinden çokça tercihlerde bulunduğu rivâyet edilmiştir.³⁷

Ebu Muhammed el-Kâsım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim el-Hasenî er-Ressî, hicrî 169 senesinde Medine'de doğmuş ve hicrî 246'da Medine'de vefat etmiştir.³⁸ Fakih,

³⁵ Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 332.

³⁶ Mahatvarî, "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydiyye Fıkhının Gelişim Süreci", ss. 29-30; Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 332.

³⁷ Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, 1. b., İstanbul: Yeni Şafak, t.y., s. 648.

³⁸ Vecîh, *A'lâmu müellifîne 'z-zeydiyye*, s. 760.

muhaddis, şair ve zâhid kişiliğiyle tanınan Kâsım er-Ressî, Zeydiyye fikhının hicrî üçüncü yüzyıl sonu itibariyle bizzat; dördüncü yüzyılın başı itibariyle de bıraktığı ilmî mirasla etkin olmuş şahsiyetlerinden biridir. Kendi muasırları üzerinde çokça etkisi olan Kâsım er-Ressî, kendinden sonraki âlimler üzerinde de etkili olmuş, eserleriyle Zeydiyye mezhebinin teşekkül sürecinin tamamlanmasına katkı sağlamıştır.³⁹

Kâsım er-Ressî, Hicaz bölgesinde birçok âlimden ders almış, Irak fikhını tanımış ve Hanefî mezhebine vakıf bir âlimdir. Hanefî fıkıh âlimleri olan Ebû Yusuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ile çağdaş bir şahsiyet olması dolayısıyla Irak fikhını da teallüm etmiş olduğu söylenebilir.⁴⁰ Birçok eser kaleme almış olan Kâsım er-Ressî, Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmûu'l-fikhî* olarak bilinen ilk fıkıh eseri olma niteliğini haiz eserinin mezhepte etkili olması gibi, mezhep oluşumunda etkili olmuş ve Zeydiyye fikhını ileri safhaya taşımıştır. Kâsım er-Ressî'nin kendini ilme vermiş olması ve birçok talebe yetiştirmiş olması dolayısıyla fikirleri de yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca Kâsım er-Ressî'nin, daha sonra kurulacak olan Yemen Zeydî devletinin temellerinin atılmasında etkili olduğu söylenebilir. Zira yetiştirdiği talebeler bu bölgede yoğunlaşmışlardır.⁴¹

Kâsım er-Ressî'ye ait eserlerin bir kaçını şöyle sıralamak mümkündür: *ed-Delîlu'l-kebîr fi'r-red ale'l-felâsife*, *Kitâbu'l-müsterşid*, *er-Red ale'z-zındık el-lâin İbn'il-Mukaffâ*, *Usulu'l-adl ve't-tevhid*.⁴²

Kâsım er-Ressî'den sonra onun torunu olan Hâdî-İlelhak (d. 245/ö. 298), Yemen'de etkin olmuştur. Yemen, Hicaz ve çevresinde yaygınlık kazanan Zeydiyye, Hadeviyye kolu olarak Hâdî-İlelhak'a nisbet edilmiş ve hayatiyetini devam ettirmiştir. Mezhebin Acem beldeleri, Cîl/Geylan ve Deylem bölgelerinde yayılması ise Hâdî-İlelhak'ın oğulları İmam Murtazâ ve İmam Nâsır ile gerçekleşmiştir.⁴³ Böylelikle Zeydiyye mezhebi birçok bölgede yayılma imkanı bulmuştur.

³⁹ Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, ss. 166-73.

⁴⁰ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, ss. 448-49; Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 152.

⁴¹ Ümit, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, s. 165.

⁴² Eserlerini detaylı görmek ve basımları ile ilgili bilgiler için bkz.: a.g.e., ss. 167-74.

⁴³ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, ss. 450-54.

Zeydiyye mezhebinin fikhî manada tesis edilmesini sağlayan kişi Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin olmuştur. Tam adı Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. el-Hüseyin b. el-Kâsım el-Hasenî ez-Zeydî'dir.⁴⁴ 245/859 yılında Medine'de doğmuş ve 298/911 yılında Sa'de'de vefat etmiştir.⁴⁵

Hâdî-İlelhak, Kâsım er-Ressî'nin torunudur. Zeydî tabakât eserlerinde kendisinden, Zeyd b. Ali'den sonra Zeydiyye mezhebinin ikinci ismi olarak bahsedilmektedir.⁴⁶ Birçok âlimden İslâmî ilimleri tadrîs etmesinin yanı sıra şair bir kişiliğe de sahiptir.⁴⁷ Yemen'de Zeydî devletini kurması ve Zeydiyye'yi devletin resmî mezhebi ilan etmesi, fıkıh alanında mutlak müctehid olup kendi görüşlerini ortaya koymasından dolayı⁴⁸ Zeydiyye'nin bir fırkası olarak, kendisine nisbetle Hadeviyye fırkası oluşmuştur.⁴⁹ Dedesi Kâsım er-Ressî'den aldığı ilmî mirası muhafaza etmiş ve bu mirası geliştirerek mezhebin teşekkülüne katkıda bulunmuştur. Fikhî ictehadlarını kendisine tabi olanlara öğretmiştir. Müctehidlerin sayısı da böylelikle artış göstermiştir. Ayrıca talebelerinin çoğalmasıyla Hâdî-İlelhak'ın eserlerinin yaygınlığı da artmıştır. Hatta Nâsırıyye, Kâsımıyye ve Hadeviyye mezheplerinin onun fikhî görüşleri çerçevesinde oluştuğu kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵⁰ Özellikle kaleme aldığı *el-Ahkâm fi'l-halâl ve'l-harâm* adlı eseri Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmûu'l-fikhî* eserinden sonraki temel Zeydî fıkıh eseri kabul edilmektedir.⁵¹ *Kitabu'l-muntehab ve kitabu'l-funûn* eseri de aynı şekilde Zeydiyye fikhında müracaat edilen temel fıkıh metinlerindedir.⁵²

Bu araştırmanın da başvuru kaynaklarından olan bu eserlerin, Zeydiyye fikhında mezhebin görüşlerinin belirleyici birer eseri olduğu kanaatindeyiz. Zira mezhebin kurucu imamı ve onun Zeydiyye fikhının temelini oluşturan eserinden sonra Hâdî-İlelhak'ın

⁴⁴ Saffet Köse, "Hâdî İlelhak", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 15, s. 17.

⁴⁵ Vecîh, *A'lâmu müellifine'z-zeydiyye*, s. 1103.

⁴⁶ a.yer.

⁴⁷ Ali b. Muhammed Alevî, *Sîratu'l-Hâdî İlelhak Yahyâ b. Hüseyin*, Beyrut: el-Meclisu'l-İslâmî, 1972, ss. 298-335.

⁴⁸ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 225.

⁴⁹ Köse, "Hâdî İlelhak", s. 17.

⁵⁰ Abdullah Muhammed Habeşî, *Mesâdiru fikri'l-İslâmiyyi fi'l-Yemen*, Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfî, 2004, s. 175.

⁵¹ Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 154.

⁵² Habeşî, *Mesâdiru fikri'l-İslâmiyyi fi'l-Yemen*, s. 175.

eserleri içerdiği hüküm/içtihatlarla mezhebin temel metinleri olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde bu anlamda temel metinler referans alınmıştır.

Hâdî-İlelhak ile çağdaş olan Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Hasan b. Ali b. Umer b. Ali b. Hüseyin (ö. 304/916), Cîl/Geylân ve Deylem beldelerinde birçok kişinin İslâm ile tanışmasını sağlamıştır. Hâdî-İlelhak, Yemen’de etkinliğini sürdürürken Nâsîru’l-Kebîr/el-Utrûş olarak bilinen bu şahsiyet de Cîl/Geylân ve Deylem’de fikhî faaliyetlerini sürdürmüştür. Döneminde birçok ehl-i beyt âliminin öldürülmesinden sonra Zeydiyye mezhebinin tekrar neşv-ü nemâ bulmasını sağlayan kişinin Nâsîru’l-Kebîr olduğu aktarılmaktadır.⁵³ Zeyd b. Ali’nin torunu Ahmed b. İsa b. Zeyd’in talebesi olan Muhammed b. Mansûr el-Muradî’den ilim tahsîl etmiştir.⁵⁴ Fikhî görüşlerindeki bazı farklılıklardan dolayı kendisine nisbet edilen ve Nâsîriyye olarak bilinen bir Zeydî fırkası oluşmuştur.⁵⁵ Ancak Hâdî-İlelhak’ın fakih; fakat Nâsîru’l-Kebîr’in ise âlim bir zat olduğu belirtilmektedir.⁵⁶ Kuzey bölgelerde, Taberistan’da Nâsîru’l-Kebîr; güney bölgelerde, Yemen’de ise Hâdî-İlelhak ile Zeydiyye mezhebi hayatîyetini sürdürmüştür.⁵⁷

Zeydiyye mezhebinde varlık bulan üç fırka, Hadeviyye, Nâsîriyye ve Kâsîmiyye içerisinde Zeydîlerin çoğunlukla kendilerini nisbet ettikleri fırka Hadeviyye olmuştur. Muteahhir Zeydîler de bu fırka üzerinden gelişme göstermiştir. Hadeviyye fırkası ile usûl ve fîrûunu sistematik bir hale getirme imkanı bulan Zeydiyye mezhebinde, temel kaynaklar olarak Hâdî-İlelhak’ın eserleri baz alınmıştır.⁵⁸

Zeydiyye, yayıldığı bölgeler itibariyle geniş bir kitleye ulaşmanın yanı sıra dönemsel özellikler bakımından da sistematîğe ulaştığı bir merhaleye girmiştir. Zeydiyye mezhebinin bir sistematîğe kavuşmasını sağlayan en önemli isimler Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin olmuştur. Özellikle Hâdî-İlelhak ile birlikte mezhebin fikhî birikimi gün yüzüne çıkmış, Zeydiyye’nin Yemen’de bir devlet yapılanmasına kavuşmasıyla beraber müesses bir hal almıştır.⁵⁹ Zeydiyye mezhebi bir devlet çatısı

⁵³ Ebû Zehrâ, *İslâm’da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 649.

⁵⁴ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 453.

⁵⁵ Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 155.

⁵⁶ Ebû Zehrâ, *İslâm’da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 650.

⁵⁷ Fığlalı, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, s. 273.

⁵⁸ Fuâribî, *Târihu mezâhibi’ d-dîniyyeti fî bilâdi’l-Yemen*, ss. 219-20.

⁵⁹ Yusuf Gökalp, “Yemen’de İslam Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mezhep Faktörünün Etkisi”, 2016, s. 297.

altında varlık bulunca, siyasî mücadelelerin dingin bir hal almasıyla fıkıh alanında teşekkül etme imkanı yakalamıştır.⁶⁰

Genel hatlarıyla açıkladığımız Kâsımiyye, Hadeviyye ve Nâsiriyye fırkalarının oluşumu da III. yüzyılın sonuna tekabül etmektedir. Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'a nisbet edilen eserler bu dönem ve daha sonra telif edilen eserler için temel kaynak vazifesi görmüştür. Hâdî-İlelhak, kendine ait ictihadları ile pek çok hususta Zeyd b. Ali'den farklı görüşler ortaya koymuştur.⁶¹ Görüşleri, daha sonraki birçok müctehid tarafından da esarlere konu olmuştur. Bu durum, Hâdî-İlelhak'ı fıkıh doktrini içerisinde mihenk taşı mesabesine getirmiştir.

Kâsım er-Ressî, Hâdî-İlelhak ve Nâsırü'l-Kebîr'in fikhî birikimini tedvîn edip Zeydiyye'nin fıkıh literatürünün gelişmesine katkı yapan, daha sonraki Zeydî âlimler arasındaki bağlantıyı sağlayan kişiler hicrî V. asır âlimleri olan ve Hârûnî kardeşler olarak bilinen Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn el-Hasenî ve Ebû Talib Nâtık-Bilhak Yahyâ b. Hüseyin'dir.⁶²

Birçok Zeydî âlimden ilim tadrîs eden Hârûnî kardeşler, Acem, Kûfe, Hicaz ve Yemen'de etkin olmuşlardır. Nitekim fıkıh ilminde derinleşmiş ve tahrîc seviyesine ulaşmışlardır. Hâdî-İlelhak'ın görüşlerinde tahrîc, ihtiyar ve tercihleri bulunmaktadır. Özellikle Taberistan'da Hanefîler ile aynı ortamı paylaşmış olmaları fıkıh anlayışlarında etkili olmuştur. Tahrîc yapamadıkları yerde Ebû Hanife'nin metodlarını kullanmışlardır.⁶³ Zira aynı coğrafi ortamı tecrübe etmek ortak sorunlara vakıf olmayı ve çözümler noktasında da ittifakı getirebilmektedir.

Hârûnî kardeşlerden küçüğü olan Nâtık-Bilhak Yahyâ b. Hüseyin, hicrî 340 senesinde Amül'de doğmuş, 424/1033 senesinde ise Deylem veya Amül'de vefat etmiştir.⁶⁴ Deylem, Horasan, Irak, Mekke ve Medine'ye kadar Hâdî-İlelhak mezhebinin ulaşmasında etkili olmuştur.⁶⁵ *el-Hadâik fî ahbâri zevi's-sevâbık, el-İfâde fî târihi*

⁶⁰ Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 151.

⁶¹ Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 333.

⁶² Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 454.

⁶³ a.g.e., ss. 454-55; Gündüz, *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, s. 155.

⁶⁴ Vecîh, *A'lâmu müellifîne'z-zeydiyye*, s. 1088; İlyas Üzüm, "Nâtık-Bilhak", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, s. 440.

⁶⁵ Vecîh, *A'lâmu müellifîne'z-zeydiyye*, s. 1088.

eimmeti's-sade, el-Emâlî, et-Tahrîr fî'l-keşf an nusûsi'l-eimme en-nehârir, Şerhu't-tahrîr, Câmiu'l-edille, Kitâbu'd-diâme fî tesbîti'l-imâme, Mebâdiu'l-edille fî usûli'd-dîn olmak üzere biyografi, fıkıh usulü ve kelim alanında eserleri bulunmaktadır.⁶⁶

Hârûnî kardeşlerin büyüğü olan ve bu çalışmada esas alınan *et-Tecrîd* adlı eserin müellifi Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

Hicrî V. asra kadar oluşumunu devam ettiren, gelişerek etkinliğini sürdüren Zeydiyye, Hârûnî kardeşlerin ilmî faaliyetleri ile mezhepte klasik dönemi yaşamıştır denilebilir.

Klasik döneme kadar telif edilen eserlerde ehl-i beyt imamlarının yanı sıra diğer mezhep imamlarının görüşlerinin de aktarılması söz konusudur. Nitekim Zeydî âlimlerin görüşleri sonraki nesillere nakledilmek üzere bir araya getirilmiş, kıyasın bina edildiği illetlerin tespiti için gayret gösterilmiş ve fikhî kaidelerin uygulanabilirliği esas alınarak Zeydî âlimler tarafından yapılandırılmaya gidilmiştir. Ayrıca kendi usûlleri ile ortaklık gösterdiği sürece diğer dört mezhebin görüşleri aktarılmış ve bunlardan alıntılar yapılmıştır. Ancak hicrî V. asrın sonu ile hicrî VI. asrın başı bu anlayışın değişikliğe uğradığı bir dönem olmuştur. Bu dönemden sonra dört mezhep anlayışına ait görüşler bir kenara bırakılmış ve eserlerde sadece ehl-i beyt âlimlerinin görüşleri yer almıştır.⁶⁷

IV. yüzyıl itibariyle Yemen, Taberistan ve Deylem bölgelerinde etkin olan Zeydiyye, VI. yüzyıl sonlarında bu bölgelerde yoğunluğunu kaybederek Yemen'de hayatiyetini sürdürmüştür. Ayrıca diğer fırkaların zayıflaması neticesinde mezhebin devamlılık gösteren fırkası Hadeviyye olmuştur.

Mahatvarî'ye göre Zeydiyye'nin tarihsel süreçteki bir diğer dönemi, müzâkirîn ve takrîr olarak sınıflandırılmış olan müteahhir dönemdir. VIII.-IX. yüzyıllar bu dönemin müzâkirîn aşamasını, X.-XI. yüzyıllar ise takrîr aşamasını kapsamaktadır. İbnu'l-Murtazâ, İbnu'l-Vezîr, Sâlih b. Mehdî el-Makbilî, Emîr es-San'ânî dönemin önemli âlimleri arasında yer almaktadır. Hassaten, İbnu'l-Murtazâ'nın eserleri usûl ve fîrû

⁶⁶ Üzüm, "Nâtık-Bilhak", s. 440.

⁶⁷ Ebû Zehrâ, *İmam Zeyd*, s. 455.

alanındaki eserlerde şerh geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönem ictehad mekanizmasının savunulduğu ve hadis ilmüne yönelişin süreklilik kazandığı bir dönem olma özelliğine sahiptir.⁶⁸

Zeydiyye'nin son dönemi ise modern dönemdir. Müteahhir dönemin bir süreği olarak iki farklı fikhî yönelimin olduğu bir dönemdir. Buna göre Zeydî-Mûtezilî bir çizgi ve ehl-i hadise yakın bir çizgiye sahip iki ilmî geleneğin varlığından söz edilebilmektedir.⁶⁹ Bu çalışmanın kapsamı gereği müteahhir dönem ve modern dönem konu dışı bırakılmıştır.

1.2. Mezhebin Temel Eserleri

Zeydiyye mezhebi fûrû-i fıkıh alanında pek çok eserin telif edildiği bir mezheptir. Mezhep fikhının temel karakteristiğini ortaya koyabilecek yeterlilikte olan ve özellikle ilk beş asır ve sonrasında telif edilen eserler, müstakil bir mezhep haline gelen Zeydiyye'ye dair hüküm ve içtihatlarla ulaşılabilecek eserlerdir. Buna göre Zeydiyye fikhı hakkındaki kitaplarda, mezhebin fûrû-i fıkıh bağlamında esas alınan, temel başvuru eserlerinin bir kısmı şöyle sıralanmaktadır.⁷⁰

1. *El-Mecmû'u'l-hadîsî ve'l-fikhî*: Zeyd b. Ali (ö. 120/739).

2. *Mecmû'u kutubi ve resâili'l-imâm Kâsım b. İbrahîm er-Ressî*: Kâsım b. İbrahîm er-Ressî (ö. 246/860).

3. *Câmi'u'l-ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*: Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/910).

4. *Kitâbu'l-müntehâb ve kitâbu'l-fünûn*: Hâdî İlelhak Yahyâ b. Hüseyin.

5. *et-Tecrîd fi fikhî'l-imâmeyni'l-a'zâmeyn el-Kâsım er-Ressî ve hafidihî Yahyâ b. Hüseyin*: Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn (ö. 411/1020).

6. *Şerhu't-tecrîd*: Müeyyed-Billâh Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî.

7. *Kitabu't-tahrîr*: Nâtık-Bilhak Yahyâ b. Hüseyin el-Hârûnî (ö. 424/1032).

⁶⁸ Mahatvarî, “Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydiyye Fıkının Gelişim Süreci”, ss. 33-36; Yücel, “Zeydiyye (Fıkıh)”, s. 333.

⁶⁹ a.yer.

⁷⁰ Habeşî, *Mesâdiru fikri'l-İslâmiyyi fi'l-Yemen*, ss. 175-93; Kadir Demirci, Ümit Mehmet, “Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Y. 6, S. 1 (2011), ss. 360-63. Zeydiyye mezhebinin hadis, fıkıh, kelim, edebiyat, siyer, tasavvuf, sarf ve nahive dair tüm eserleri için bkz: Habeşî, *Mesâdiru fikri'l-İslâmiyyi fi'l-Yemen*, ss. 193-309.

8. *el-Muhezzeb fî fetâvâ'l-imâm Mansûr-Billâh Abdullah b. Hamza*: Muhammed b. Es'ad El-Murâdî (ö. 603/1207).

9. *el-İntisâr alâ ulemâi'l-emsâr*: Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza (ö. 749/1348).

10. *Kitabu'l-ezhâr fî fikhi eimmeti'l-ethâr*: Ahmed b. Yahyâ İbnu'l-Murtazâ (ö. 840/1436).

11. *el-Bahru'z-zehhâr el-câm'i li mezâhibi ulemâi'l-emsâr*: Ahmed b. Yahyâ İbnu'l-Murtazâ.

12. *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*: Ebu'l-Hasan Abdullah İbnu'l-Miftâh (ö. 877/1472).

13. *er-Ravzu'n-nadîr şerhu mecmû'i'l-fikhi'l-kebîr*: Şerâfuddin Hüseyin b. Ahmed el-Hamîmî es-Seyyâgî (ö. 1221/1806).

1.3. Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn'un Hayatı ve Eserleri

Zeydiyye fikhında önemli bir yere sahip olan Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn, Zeydiyye mezhebinin nikâh ile ilgili hükümlerinin mukayesesini için bu çalışmada esas alınan *et-Tecrîd* adlı eserin müellifidir. Bu başlık altında müellifin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

1.3.1. Hayatı

Künyesi ve şeceresi ile tam adı Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Hüseyin b. Hârûn b. Hüseyin b. Muhammed b. Hârûn b. Muhammed b. Kâsım b. Hüseyin b. Zeyd b. Hasan u'l-Bast b. Ali b. Ebî Talib'dir.⁷¹ Nisbesi ise el-Müeyyed-Billâh'tır. Bu çalışmada kendisinden Müeyyed-Billâh olarak; çalışmada esas alınan eserinden ise *Tecrîd* olarak bahsedilecektir.

Taberistan'da h.333 senesinde ilim bakımından önde gelen bir ailede, âlim bir baba ve müttaki bir annenin evladı olarak dünyaya gelmiştir. İlimle iştiğal etmiş ve kelam, fıkıh, fıkıh usûlü alanlarında tebarüz etmiştir.⁷²

⁷¹ Vecîh, *A'lâmu müellifîne'z-zeydiyye*, s. 100.

⁷² Mustafa Öz, "Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 481.

Kazvîn'in güneyinde yer alan Taberistan, Abbâsî devletinin kuruluşuna kadar henüz İslâm'la tanışmamıştı. Abbâsî yönetiminden kaçan bir topluluğun bu bölgeye gelmesiyle İslâm yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber bölgede ehl-i beyt anlayışı da hakim olmaya başlamış ve Zeydiyye fihkî da bölgede bu şekilde neş'et etmiştir.⁷³

Müeyyed-Billâh, Cîl ve Deylem'de imâmet mücadelesi vermiştir. Hicrî 380 senesinde hurûc etmiş, isyanlar düzenlemiş; fakat başarılı olamamıştır. Cîl ve Deylem bölgelerinde kendisine biât edenler olmuştur.⁷⁴ Tekrar tekrar hurûc etmiş ve zülme karşı mücadele etmiştir. İsyandar neticesinde birçok Şîî'den biat almış; ancak mücadeleleri sonuçsuz kalınca gittiği Taberistan'dan da Deylem'e dönmek mecburiyetinde kalmıştır. H. 411/1021 senesinde vefat etmiştir.⁷⁵

1.3.2. İlmî Kişiliği ve Hocaları

Müeyyed-Billâh, din ilimlerinde son derece titizlik göstermiş, hemen her alana dair ilim tadrîs etmiştir. İçerisinde bulunduğu toplum onu sarf, nahiv âlimi, hadis toplayan, dirâyret ve rivâyret bakımından hadisleri tenkîd eden bir âlim olarak vasıflandırmışlardır. İslâmî ilimlerin birçok alanında öne çıkmıştır.⁷⁶ Kelam, fıkıh, fıkıh usûlünün yanı sıra şiir, edebiyat alanlarında da döneminin ilim adamlarının iltifatına mazhar olmuştur.⁷⁷

Müeyyed-Billâh döneminin kıymetli ulemâsından ilim tahsil etmiştir. Mutezilî âlim Kâdı Abdulcabbâr'ın rahle-i tadrîsinden geçmiştir. Ebû Ahmed b. Ebi Alân'dan Kerhî'nin *Muhtasar* adlı eserini sema' yoluyla tadrîs etmiştir. Müeyyed-Billâh, Hanefî âlim Ebû Bekr el-Mukirri, el-Utrûş'un talebesi olan Muhammed b. Osman en-Nakkâş'ın, Saîd b. Muhammed en-Nîsâburî'nin talebesi olmuştur.⁷⁸ Hem Hanefî ulemâdan hem de Zeydî ulemâdan ilim tadrîs etmiş olması iki mezhep fihkını tanımasını sağlamıştır.

Babasından sonra fıkıh ilmini ve Bağdat Mutezilî kelamını dayısı Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim'den tahsîl etmiştir. Hanefî ve Zeydî fihkını Taberistan'ın önemli ilim

⁷³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 32. Neşre hazırlayanın (Abdullah b. Hamûd b. Dirhem el-İzzî) mukaddimesine bkz.

⁷⁴ Vecîh, *A'lâmu müellifîne 'z-zeydiyye*, s. 101.

⁷⁵ a.yer; Hasan Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, (Doktora Tezi), Yayımlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 149; Öz, "Ahmed b. Hüseyin", s. 481.

⁷⁶ Vecîh, *A'lâmu müellifîne 'z-zeydiyye*, s. 100.

⁷⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 33. Neşre hazırlayanın mukaddimesine bkz.

⁷⁸ a.g.e., s. 35.

adamlarından biri olan Ebu'l-Hüseyin Ali b. İsmail'den öğrenmiştir. Ayrıca yine döneminin önemli âlimlerinden biri olan Ebû Abdullah el-Basrî'den ise aklî ilimleri tadrîs etmiştir.⁷⁹ Bunların yanı sıra hadis icazeti de edinmiştir.⁸⁰ Müeyyed-Billâh, tüm bu ilimleri tahsîl ederek döneminin ulemâsı tarafından hayranlıkla karşılanan bir âlim seviyesine gelmiştir.⁸¹

Müeyyed-Billâh, kendisi de kelam, fıkıh, lügat, edebiyat alanında pek çok talebe yetiştirmiştir. Hatta Şafii âlim ed-Dîneverî'ye de hocalık yaptığı söylenmektedir.⁸²

1.3.3 Eserleri

Hanefî ve Zeydî fikhına hakim bir ilmî birikime sahip olan Müeyyed-Billâh fıkıh, kelam, tasavvuf alanlarında eserler kaleme almıştır. Fıkıh ilmine dair bazı eserlerini şöyle sıralamak mümkündür: *et-Tecrîd fî fikhi'l-imâmeyni'l-a'zâmeyn Kâsım er-Ressî ve hafîdihî Yahyâ b. Hüseyin, Şerhu't-tecrîd, el-İfâdetu fî'l-fıkh, ez-Ziyâdât, el-Emâlî, Kitâbu'l-hâsır li fikhi'n-Nâsır.*

Müellifin fıkha dair eserlerinden başlamak suretiyle bir tanıtım yapmak mümkündür.

et-Tecrîd fî fikhi'l-imâmeyni'l-a'zâmeyn Kâsım er-Ressî ve hafîdihî Yahyâ b. Hüseyin: Eser Zeydiyye fikhının temel başvuru kaynağı olarak asırlar boyunca kabul görmüştür. Müellif, bu eserinde Kâsım er-Ressî ve onun torunu olup Zeydiyye fikhının teşekkülünde önemli bir isim olan Hâdî-İlelhak'ın görüşlerini, ikisinin eserlerinden istifadeyle ortaya koymuştur.⁸³

Kitab, bab, fasıl sistemine göre telif edilmiş olan eser, klasik dönemin metin özelliklerini taşımaktadır. Müellif, esere kendi görüşlerini eklemeksizin hükümleri aktarmıştır. Kendi tercihlerini ise eserin şerhi olan *Şerhu't-tecrîd*'de ifade etmiştir. Şerhi Irak, Deylem, Cîl ve Yemen medreselerinde okutulmuştur. Eser, fakihlerin ve ilim taliplerinin temel başvuru kaynağı olmuştur.

⁷⁹ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 146.

⁸⁰ Öz, "Ahmed b. Hüseyin", s. 481.

⁸¹ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydileri*, s. 146.

⁸² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 36. Neşre hazırlayanın mukaddimesine bkz.

⁸³ Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 338.

Hicrî V. asır ürünü olan *Tecrîd*, mezhebin klasik dönemini yansıtan en önemli eserdir.

Şerhu't-tecrîd: Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'a ait görüşlerin yer aldığı *Tecrîd* adlı eserin şerhidir. Şerhte her iki imamın görüşlerinin Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas delillerini aktarmıştır. Günümüze kadar gelmiş en meşhur ve en önemli Zeydî fıkıh eserlerindedir. Birçok yayın evi tarafından basımı gerçekleştirilmiştir.⁸⁴

el-İfâdetu fi'l-fikh: Müeyyed-Billâh'ın öğrencisi Ebu'l-Kâsım b. Tâl tarafından cem' edilmiş olan bu eser, Müeyyed-Billâh'a ait fikhî görüşleri ihtiva etmektedir. Eser üzerine pek çok şerh, ta'lik yapılmıştır. Berlin, İngiltere ve Câmîu'l-Kebir kütüphanelerinde yazmaları mevcuttur.⁸⁵

ez-Ziyâdât: Çok sık rastlanmayan konulara dair fetvaların, meselelerin yer aldığı bir eserdir. Birçok şerh ve ta'like konu olmuştur.

el-Emâlî: Müellifin kelam ve fıkıhla ilgili muhtelif görüşlerinin yer aldığı eseridir.

Kitâbu'l-hâsır li fikhi'n-Nâsır: el-Utrûş'un fikhına dair yazmış olduğu eserdir.

İslâm ilimlerinin diğer alanlarına dair yazdığı eserler ise şunlardır:

İsbât-u nübüvvet-i Muhammed: Bu eser İbrahim el-Hâc tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

et-Tebşira fi'l-usûl: Kelam ilmine dair yazdığı eseridir. İsmail er-Râzî tarafından eser üzerine bir ta'lik çalışması yapılmış ve Hasan b. Yahyâ el-Kâsımî tarafından da bir şerh yazılmıştır.

Nakdu'l-imâmeti alâ İbn Kubbe el-İmâmiyye: Bu eseri gençken tasnif eden Müeyyed-Billâh, İbn Kubbe (Ebu Ca'fer b. Abdurrahman)'ye ait *er-Red alâ Zeydiyye* eserine reddiye olarak kaleme almıştır.

Siyâsetu'l-mürîdîn: Müellifin tasavvufa dair kaleme aldığı eseridir.

⁸⁴ Vecîh, *A'lâmu müellifîne'z-zeydiyye*, s. 101.

⁸⁵ a.yer.

Bu eserlerin yanı sıra müellife ait diğer eserler şöyle sıralanabilir: *İ'câzu'l-Kur'ân fî ilmi'l-keîâm*, *Keşfu'l-hevsemiyyât*, *el-Bulġatu fî'l-fikh*, *Kitâbu'd-da've*, *Dîvânu's-şî'r*, *Risâletu cevâbi kâbûs fî't-ta'ni ale's-sahâbe*.⁸⁶

2. HANEFÎ FIKHİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu başlık altında Hanefî fıkhnın tarihî süreçte geçirdiği dönemler mezhebin klasik dönemine kadar ana hatlarıyla belirtilmiştir. Daha sonra mezhebin temel metinleri ifade edilip bu araştırmanın temel kaynağı olan *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve müellifinin bu süreç içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmış ve bahsi geçen eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. Tarihsel Gelişim

Hanefî mezhebinin kurucu şahsiyeti olan Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh hicrî 80 yılında Kûfe'de dünyaya gelmiştir.⁸⁷ Ebû Hanîfe nisbesinin kendisinin "Hanîf" biri olması yahut da "hanîfe" denilen bir çeşit divit ya da hokkayı yanında taşıması hasebiyle verilmiş olabileceği kaynaklarda ifade edilmektedir.⁸⁸ Dedesi Zûtâ, köle olarak İran'dan Irak bölgesine getirilmiş; babası Sâbit, Hz. Ali'yi görmüş ve onun hayır dualarına nail olmuştur.⁸⁹ Nesebine dair birçok yorum olmakla beraber⁹⁰ Fars veya Türk olduğu yönündeki görüşler ağırlıktadır.

Kûfe'de yetişmiş olan Ebû Hanîfe, Mekke ve Bağdat'ta da bulunmuş, pek çok ilim meclisine katılmıştır. Zahid, abid, cömert bir kişiliğe sahip olan Ebû Hanîfe, Kur'ân-ı Kerîm'i de kıraat imamı olan Âsım b. Behdele (ö. 127/745)'nin tadrîsinden geçerek hıfzetmiştir.⁹¹ Kendisiyle aynı asırda yaşayanlar onu "asrının âlimi" olarak nitelendirmişlerdir.⁹² Hadis tenkidinin yanı sıra cerh ve ta'dil ilmi ile de ünlenmiştir.⁹³

⁸⁶ a.g.e., s. 102.

⁸⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, C. 10, s. 131.

⁸⁸ Ahmet Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, 1. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, ss. 13-14; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", s. 131.

⁸⁹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 172.

⁹⁰ Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlü, 6. b., Konya: Can Kitabevi, 1973, s. 15; Murat Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, 1. b., İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019, s. 15; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", s. 131.

⁹¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmîne Giriş*, 2. b., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012, s. 39.

⁹² Habib Ahmed Kîrânevî, *Ebû Hanîfe ve ashâbuhu*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1989, s. 15.

⁹³ a.g.e., s. 57.

Münazarada da mahir olan Ebû Hanîfe, fıkıh sahasında önemli aşamaların öncüsü olmuştur.⁹⁴

Ticaretle iştiğal eden bir aileye mensub olan Ebû Hanîfe, ilmî faaliyetlere yoğunluk vermiş, kelim ilmîyle iştiğal ettikten sonra çalışmalarını fikhî konulara teksîf etmiştir.⁹⁵

Abbâsî ve Emevî yönetimleri altında yaşamış bir şahsiyet olarak, pek çok siyasî olaya dahil edilmek istenmişse de kendisi adil bir yönetimden yana olduğunu bildirmek suretiyle siyasî konulara dahil olmamıştır.⁹⁶ İlimde derinleşmiş olan Ebû Hanîfe, devlet yöneticilerinin de ilgisini çekmiş ve onun nüfuzundan istifade etmek isteyen yöneticiler, aksi bir yanıtla karşılaşmaları sebebiyle kendisine yönelik haksız uygulamalara başvurmuşlardır. Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un kadılık teklifini reddetmesi dolayısıyla hapse atılmış, işkencelere maruz bırakılmıştır.⁹⁷ Hicrî 150/767 senesinde bu zorluklara dayanamamış ve vefat etmiştir.

Kûfe bölgesinde birçok sahâbînün varlığı, ilmî faaliyetlerin canlılık kazanmasını sağlamıştır. Kur'ân ve hadise dair yapılan ders halkaları talebelerin çoğalması, oluşturulan birikimin tedvîn edilmesiyle Hanefî mezhebinin geniş bir alana yayılmasını ve yeni nesiller tarafından rey ve ictihadın yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.⁹⁸

İmamların ilmî etkinlikleri kendi müntesiplerinin de oluşmasını sağlamış, kişi çevresinde “mezhep” kavramı genişlemeye başlamıştır. Şehirlerde başlayan ilim halkaları genişledikçe, hukuka duyulan ihtiyaca binâen, bölgelerde mezhepler yerleşik bir hal almaya başlamıştır.⁹⁹

⁹⁴ Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, ss. 27, 95.

⁹⁵ a.g.e., s. 24; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 21.

⁹⁶ Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, ss. 40-45, 101; Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 172; Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, s. 15.

⁹⁷ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 172; Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, s. 131.

⁹⁸ Bakkal, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, ss. 72-77.

⁹⁹ Erdoğan, *Fıkıh İlimine Giriş*, s. 37.

Ebû Hanîfe'nin sahâbî nesli ile görüştüğü ve tâbiîn tabakasına mensup olduğu¹⁰⁰ yönünde kanaatler bulunmakla beraber onun tebeu't-tâbiinden olduğu görüşü daha kuvvetlidir.¹⁰¹

Hocaları arasında sahâbe neslinden ders almış birçok kişi bulunmaktadır. Ancak Ebû Hanîfe'nin fakîh kimliğine en büyük etkiyi yapan Hammâd b. Ebî Süleyman (ö. 120/738)'dir. On sekiz sene boyunca hocasının ilim halkasına devam etmiş ve en iyi talebesi olmuştur. Zaman zaman Hammâd b. Ebî Süleyman'ın yerine derslerine dahi girmiştir.¹⁰²

Hammâd b. Ebî Süleyman öncesinde, Ebû Hanîfe'nin ilim tevârüs silsilesini şöyle aktarmak mümkündür: Birinci tabakada Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd yer almaktadır. İkinci tabakada, Şurayh (ö. 78/697), Alkame b. Kays (ö. 62/681), Mesruk b. el-Ecdâ' (ö. 63/682), el-Esved b. Yezîd (ö. 95/714) bulunmaktadır. Üçüncü tabakada bulunanlar Amir b. Şurâhile's-Şa'bî (ö. 104/722), İbrahim en-Nehâî (ö. 95/714), son tabakada ise hocası Hammâd b. Ebî Süleyman yer almaktadır.¹⁰³ Ayrıca Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık, Mâlik b. Enes ve Süfyân b. Uyeyne gibi pek çok âlimle görüşerek onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuştur.¹⁰⁴ Zeyd b. Ali'nin yanında iki yıl ilim tahsîl ettiği görüşü bazı araştırmacılar tarafından kabul edilse de¹⁰⁵ daha önce ifade edildiği gibi Ebû Hanîfe Zeyd b. Ali'ye talebe olmamıştır. Bununla beraber Ebû Hanîfe, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ilmî birikimlerinden istifade etmiştir. Ehl-i beyte olan sevgisi, aşırılıkçı Şîî düşüncelere karşı mücadele göstermesinde ve onlara yönelik eleştirilerinde etkili olmuştur.¹⁰⁶

Irak, Horasan, Türkistan, Yemen, Arabistan başta olmak üzere, Ebû Hanîfe'nin ilim halkalarında yetişmiş, farklı bölgelerde yaşayan birçok talebesi bulunmaktadır. Onun

¹⁰⁰ Kîrânevî, *Ebû Hanîfe ve ashâbuhu*, ss. 9-14; Erdoğan, *Fıkıh İlmîne Giriş*, s. 39; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 17; Ebû Hanîfe'ye dair yazılmış olan biyografi ve menâkıb türü eserlerin tümü için bkz. Huzeyfe Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Gelenegi*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018, ss. 142-226.

¹⁰¹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 172; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", s. 132.

¹⁰² Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", s. 132.

¹⁰³ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 170.

¹⁰⁴ Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, s. 14.

¹⁰⁵ Erdoğan, *Fıkıh İlmîne Giriş*, s. 39.

¹⁰⁶ Hasan Gümüšoğlu, *Fıkhi Mezhepler Tarihi (ictihad, Telfik, Taklid)*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016, s. 46.

fikhının sonraki dönemlere aktarılmasında önemli rol oynamış öğrencileri arasında Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) ve Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775) yer almaktadır.¹⁰⁷

Ebû Yusuf, kâdî'l-kudât (baş kadı) unvanı almış ilk kişidir.¹⁰⁸ Kadılık makamında bulunmasından dolayı fikhın pratiklerini topluma yansıtma imkanı yakalamıştır. Dolayısıyla Hanefî fikhı için bu durum olumlu neticeler doğurmuştur. Hanefî mezhebinin devlet bünyesinde yerleşik bir hal almasına neden olmuş ve muhtelif bölgelerde mezhebin yayılması imkanına zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹ Yazmış olduğu *Kitâbu'l-harâc*, devletin mali işlerine yönelik hükümler içermektedir. Ayrıca *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve'bni Ebî Leylâ* adında, hocası ve İbn Ebî Leylâ arasındaki ihtilafları kaleme aldığı ve İmam Muhammed'in rivâyetiyle aktarılmış bir eseri vardır. *Kitâbu'r-red ale's-siyeri'l-Evzât* eseri ise Evzâî'ye devletlerarası hukukla alakalı eserinden dolayı kaleme aldığı bir tenkid çalışmasıdır. *Kitâbu'l-âsâr* ise Ebû Yusuf'un oğlu tarîkiyle Ebû Hanîfe'den rivâyetle aktarılan hadisleri ve onun fikhî görüşlerini muhtevîdir.¹¹⁰

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, hocası Ebû Hanîfe'nin fikhını tedvîn ederek müdevven bir hale getiren talebesidir. İmam Muhammed, hocasının fikhî görüşlerini kitap, bab, fasıl şeklinde tasnîf ederek fıkha dair eserlerin telifâtında sistematik bir yazımın öncülüğünü yapmıştır.¹¹¹ Mutlak müctehid seviyesindedir. Kadılık vazifesini icrâ etmiş olması, Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasına etki eden unsurlardandır.¹¹² Eserleri *Zâhiru'r-rivâye ve Nâdiru'r-rivâye* diye isimlendirilmiştir. *Nâdiru'r-rivâye* eserlerinin mevsûkiyetinin zayıf olmasına karşın¹¹³ *Zâhiru'r-rivâye* eserlerini tedvîn eden kişinin İmam Muhammed olduğu kabul görmüştür.

“Hanefî mezhebinin nâkili” olarak şöhret bulmuş olan İmam Muhammed¹¹⁴, birçok talebe yetiştirmiştir. İmam Şafii (ö. 204/820), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Şuayb

¹⁰⁷ Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 29.

¹⁰⁸ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 3. b., Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 21.

¹⁰⁹ Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 231; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 2. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012, s. 177; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, ss. 29-31.

¹¹⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, ss. 22-23.

¹¹¹ Gümüšoğlu, *Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 44.

¹¹² Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 24; Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, ss. 241-42.

¹¹³ Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi (Literatür)”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, s. 21.

¹¹⁴ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 202.

b. Süleyman el-Keysânî, Ali b. Salih el-Cürcânî, İsmail b. Rüstem el-Mervezî, İsa b. Ebân (ö. 221/836) ve daha pek çok âlim kendisinden ilim tedrîs etmiştir.¹¹⁵

Hanefî mezhebinin sistematik bir hal almasında, yaygınlaşmasında etkin olan ve Ebû Hanîfe'nin talebeleri arasında yer alan diğer birkaç kişiyi şöyle sıralamak mümkündür: Nuh b. Ebî Meryem (ö. 173/789), Kâsım b. Ma'n (ö. 175/791), Yahyâ b. Zekeriyâ (ö. 183/799).

Hanefî mezhebinde dönemlendirmeye gidildiğinde temelde mutekaddimîn ve muteahhirîn olmak üzere iki dönemden bahsedilebilir. Hicrî IV. yüzyıla kadar olan dönem mutekaddimîn, hicrî V. asır sonrası ise muteahhirîn dönemidir. Bu dönemlendirmede esas alınan husus ise ilimlerin teşekkül etmiş olmasıdır. Ebû Hanîfe ve ashâbı/talebeleriyle başlayan dönem mutekaddimîn dönemidir. Bu dönem Şemsuleimme el-Halvânî (ö. 452/1060)'nin vefatı ile nihayete ermiştir. Bununla beraber muteahhirîn devri başlamıştır.¹¹⁶ Aynı şekilde “halef” ve “selef” kavramları da Hanefî mezhep literatürü içerisinde kullanılagelen kavramlar olmuştur. Buna göre selef, Ebû Hanîfe ile başlayıp İmam Muhammed'le sona eren ilk nesli; halef ise İmam Muhammed'den el-Halvânî'ye kadar olan nesli ifade etmektedir.

Hanefî mezhep literatüründe kullanılan bir takım kavramlar vardır. Bunlar, mutlak manada zikredildiğinde mezhep içi özel manaları muhtevîdir. Buna göre, “imam” kavramı, Ebû Hanîfe'yi nitelerken “şeyhayn”, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'u; “tarafeyn”, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'i; “imâmeyn” ya da “sâhibeyn” kavramları ise Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'i nitelemektedir. “es-Sânî” Ebû Yusuf'u; “es-selâse” Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'i niteleyen bir kavram hüviyetindedir.¹¹⁷

Hanefî fıkıhı ilk iki asır içerisinde ehl-i rey ve Irak fıkından etkilenmiştir. Ancak temelde Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşleri ile teşekkül etmeye başlamıştır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in telif çalışmaları, mezhebin doktriner bir hal almasını sağlamıştır. Daha sonra gelen Hanefî ulemâ ise farklı bölgelere yayılmak suretiyle ilim halkaları

¹¹⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 24.

¹¹⁶ Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, s. 84.

¹¹⁷ a.g.e., s. 89.

oluşturmuş, tedvîn ve kadılık gibi unsurlarla fikhın geniş bir coğrafyada kabul görmesini sağlamıştır.

III. ve IV. asır İslâm coğrafyasında Hanefî fikhı süratle yayılmış ve her bölgenin soru ve sorunları muvâcehesinde zenginleşerek gelişen, tebarüz eden bir yapı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, bölge ve şehirlere nisbetle âlimler (meşâyih) tasnife tabi tutulmuştur. Önceki ulemâdan alınan ilmî birikim ve miras, bölgelerdeki ihtiyaç ve şartlara yönelik meydana gelen gelişme ve zenginlikle beraber, sonraki nesle ulaştırılmıştır. Bu husus ise mezhep içerisinde alt kolların husule gelmesine sebebiyet vermiştir.¹¹⁸

Bölge ve şehirlere nisbetle meşâyih dönemi, bir diğer dönemlendirmeye halef dönemi (İmam Muhammed (ö. 189/805)'den Halvânî (ö. 452/1060)'ye kadar olan dönem) klasik ve muteahhirîn dönemin temelini oluşturmuş, Hanefî fikh literatürüne malzeme oluşturacak görüş ve yorumların önemli bir kısmı, bu devrin fikh alanındaki gelişmelerinin ürünü olmuştur. Mezhebin görüş ve yorum farklılıklarının birçok eser telif edilmesi suretiyle tedvîn edildiği bir dönemdir. Pratik yaşantıya bağlı hükümler ihtiva eden eserler kaleme alınmakla beraber bu dönemdeki eserlerin çoğunluğu yargılama hukuku, vakıf, hiyel ve şurût gibi konuları içermektedir. Fikh âlimlerinin görüşlerini tartışmaya açtığı, ilmî münazaraların cereyan ettiği bir dönem olmuştur.

Meşâyih döneminin ilk yarısında gerçekleşen bu gelişmelerden sonra meşâyih döneminin ikinci yarısı Hanefî fikh metinleri için velûd bir dönemin başlangıcı olmuş, Hanefî fikh literatürünün temel metinleri görülmeye başlamıştır. Tahâvî (ö. 321/933)'ye ait olan *el-Muhtasar*, Mervezî (ö. 334/945)'nin *el-Kâfî* eseri ve Kerhî (ö. 340/952)'nin *el-Muhtasar* eseri bu dönemde yazılmıştır.¹¹⁹ Hanefî fikh doktrininin de teşekkül etmesine büyük katkı sağlayan bu dönemin, mezhebin klasik döneme hazırlık aşaması olduğu söylenebilir.

Fikh alanına dair telifâtın gelişmesi, çoğalması ile beraber fikhî görüşlerin dayandığı delillerin ve fikh usûlünün tespiti için çalışmaların yapıldığı bir dönem başlamıştır. Bu anlamda fikhin temsilcisi konumunda şahsiyetlerin varlığından söz etmek

¹¹⁸ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, ss. 157-58; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, ss. 69-70; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, s. 9.

¹¹⁹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 160; Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", s. 10.

mümkündür. Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981), Hakîm eş-Şehîd el-Mervezî (ö. 334/945), Yakub el-Kelâbâzî (ö. 340/952), Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (ö. 362/973), Ebu'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) usûl ve fûrû alanında kendi dönemlerinin temsilcisi olmuşlardır.¹²⁰

V. ve VI. asırlar, Hanefî fıkhnın eserlerinde, şekil ve muhteva bakımından klasik bir yapının hâkim olduğu asırlardır. Mezhep imamlarının telif edilmiş eserlerine şerhler yazılmış, fikhî görüşlerinin yer aldığı fetâvâ türünde kitaplar kaleme alınmıştır. Mezhebin klasik gelişmesini büyük ölçüde tamamladığı bir dönem olarak bu asırlarda, mezhep görüşlerinin değerlendirilmesi çalışmalarının yaygınlık kazandığı, fıkha dair ilmî geleneğin bu dönemde belirginleştiği söylenebilir. Mezhep doktrini, ihtisar, şerh, haşiye türü eserlere konu olmuş, fıkha dair mevzular gerektikçe yeniden ele alınıp ifade edilmiştir. Bu asrın fakihleri arasında çalışmamızın hareket noktalarından biri olan Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) yer almaktadır. Ayrıca Debûsî (ö. 430/1039), yaptığı ictihad ve tercihlerle öne çıkan Şemsuleimme el-Halvânî (ö. 452/1060[?]), Ebu'l-Usr Fahrulislâm el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Şemsuleimme es-Serahsî (ö. 483/1090) yer almaktadır. VI. asır âlimleri olan Kâsânî (ö. 587/1191) ve Merginânî (ö. 593/1197) ile Hanefî fikhî klasik gelişmesini büyük ölçüde tamamlamıştır.

Var olan eserler üzerinde şerh, haşiye geleneğinin yaygınlaşmaya başlamasıyla, muhtasar metinlerin oluştuğu, mezheplerin ana çizgilerinin belirlendiği, mezhep içindeki geleneksel çizginin korunmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. Dolayısıyla Hanefî mezhebi, diğer mezhep oluşumlarına sirayet eden yönüyle, giderek ortak metinler etrafında bir durağanlık sürecine girmiş ve belli tercihler çerçevesinde kalmaya başlamıştır.¹²¹ Kanaatimizce muhtasarlar ve temel metinler çevresinde gelişen şerh, haşiye faaliyetleri itibar görmekle beraber, fikhın gelişimine yeni açılımlar sağlamak bakımından tesir etmiştir. Fikhî eğitim ve öğretim sürecinde ise şerh ve haşiyeler son derece önem kazanmıştır.

¹²⁰ Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", s. 10.

¹²¹ a.g.e., s. 11.

Fıkıhın tarihsel seyri Moğol istilasıyla, bir gerileme çağına girmiştir. Fıkıh, duraklama ve gerileme dönemlerinden ancak XIII. asırda *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin tedvîni (1258/1869) ile sıyrılmış ve bu durum yerini yeniden bir uyanışa bırakmıştır.¹²²

Bu tarihî süreç içinde Ahmed el-Kudûrî ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* eserini belirginleştirmek gerekirse selef-halef ayırımına göre halef döneminde, mutekaddimîn-muteahhirîn ayırımına göre mutekaddimîn döneminde yer almaktadır.

Araştırmanın bu kısmında Hanefî fıkıhının tarihsel gelişimi ilk asırlar özelinde ele alınmıştır. Bundan sonraki kısmında ise Hanefî mezhebinin temel metinleri aktarılarak çalışmanın ana başvuru kaynağı olan ve mezhebin klasik dönemini temsil eden bir ürün olan *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve müellifi hakkında bilgi verilecektir.

2.2. Mezhebin Temel Eserleri

Hanefî mezhebinde fûrû-i fıkha dair temel eser denilebilecek, mezhebin ana karakteristiğini ortaya koyan pek çok eser mevcuttur. Bu çalışmada mezhebin bu eserlerinin bir kısmı belirtilmiştir.

1. *Kitabu'l-Harâc*: Ebû Yusuf (ö.182/798)

2. *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbni Ebî Leylâ*: Ebû Yusuf

3. *Zâhiru'r-rivâye* olarak adlandırılan ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tedvîn etmiş olan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)'ye ait eserler: *el-Asl*, *el-Câmius's-sağîr*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *es-Siyeru's-sağîr*, *es-Siyeru's-kebîr*, *ez-Ziyâdât* ve *ez-Ziyâdetu'z-ziyâdât*.

İmam Muhammed'e atfedilmiş; fakat sağlam tarîklerle nakledilmemiş olan eserleri de bulunmaktadır. Bunlara *Nâdiru'r-rivâye* denilmektedir. *el-Hucce alâ ehli'l-Medine*, *el-âsâr*, *el-Cürcâniyyât*, *el-Keysâniyyât* ve *el-Hârûniyyât Nâdiru'r-rivâye* eserleridir.

4. *el-Muhtasar*: Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933).

¹²² Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, ss. 255-56.

5. *el-Kâfî*: Hakîm eş-Şehîd el-Mervezî (ö. 334/945).
6. *Muhtasaru'l-Kudûrî*: Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037).
7. *el-Mebsût*: Şemsuleimme es-Serahsî (ö. 490/1096).
8. *Tuhfetu'l-fukahâ*: Alâeddin es-Semerkindî (ö. 539/1144).
9. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mubtedî*: Burhâneddîn el-Merginânî (ö. 593/1197).
10. *el-Muhtâr ve şerhi el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*: Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî (ö. 683/1284).
11. *Mecmau'l-bahreyn ve multeka'n-neyyireyn*: İbnu's-Sââtî (ö. 694/1295).
12. *Kenzu'd-dekâik*: Ebu'l-Berakât en-Nesefî (ö. 710/1310).
13. *Vikâyetu'r-rivâye*: Burhânuşşerîa Mahmud b. Sadruşşerîa.

Kenzu'd-dekâik, *Vikâyetu'r-rivâye* ve Ahmed el-Kudûrî'ye ait olan *el-Muhtasar* eserleri, Hanefî mezhebinde mutûn-u selâse olarak şöhret bulmuştur. *Kenzu'd-dekâik*, *Vikâyetu'r-rivâye*, *Mecmau'l-bahreyn* ve Mevsilî'ye ait olan *el-Muhtâr* adlı eserler ise mutûn-u selâse olarak nitelendirilmektedir.

Hanefî fıkıh literatürü çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Tüm bu fûrû-i fıkha dair eserlerin yanı sıra usûl, nevâzil, vakiât, fetâvâ, tabakât alanlarında da pek çok eser mezhebin temel eserleri arasında yer almaktadır.¹²³

2.3. Kudûrî'nin Hayatı ve Eserleri

Ahmed el-Kudûrî, Hanefî mezhebinin nikâha dair hükümlerini mukayese etmede esas aldığımız *Muhtasaru'l-Kudûrî* adlı eserin müellifidir. Bu başlık altında Hanefî mezhebinde hicrî V. asır âlimlerinden olan Ahmed el-Kudûrî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

¹²³ Özel, "Hanefî Mezhebi (Literatür)", ss. 21-27.

2.3.1. Hayatı

Asıl adı Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el-Kudûrî'dir.¹²⁴ Hicrî 362/973 senesinde Bağdat'ta doğdu. Bağdat'a nisbetle kendisine el-Bağdâdî de denilmektedir.¹²⁵ Bu çalışmada kendisinden Kudûrî, mukayesede esas aldığımız eserinden ise *Muhtasar* diye bahsedilmiştir.

Kudûrî nisbesinin tam olarak neye tekabül ettiği bilinmemekle beraber, kökeninin “el-kidr” (çömlek) kelimesi olduğu yaygın bir kanaattir. Çömlek yapımı ve satışı ile uğraşmasından dolayı bu ismi aldığı belirtilmektedir.

Bağdat'ta Cessâs (ö. 370/981)'ın talebesi olduğu iddia edilen¹²⁶ Ebû Abdullah el-Cürcânî (ö. 398/1008)'den fıkıh ilmini tadrîs eden Kudûrî, hadis ilmini ise Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib'den tahsîl etmiştir.¹²⁷ Kudûrî, Cürcânî'nin Bağdat'taki medresesinde en önemli talebesi olmuş, hicrî V. asırda Irak bölgesinde mezhebin temsilcisi konumuna gelmiştir. Kudûrî'ye kadar olan dönemde fıkıh, fıkıh usûlü ve kelim ilimlerinde Bağdat merkezî bir konuma sahip iken, Kudûrî'nin vefatıyla Hanefî mezhebinin fikrî ve ilmî mirasının temsilcileri VIII. asra kadar Buhara ve Semerkant ulemâsı olmuştur.¹²⁸

Hanefî fıkımın yanı sıra bulunduğu muhit itibariyle Şafii fıkına da hakim olan Kudûrî, münazara ilminde de maharetini ortaya koymuş, Şafii âlim el-İsferâyinî ile münazarada bulunmuştur.¹²⁹

Hanefî fakihleri usûl ve fûrû bakımından tabakalara tabi tutulmaktadır. Buna göre Kudûrî'nin Halvânî'den üstün bir derecede olduğunun ve mezhepte müctehid kabul

¹²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, çev. Rüştü Balcı, 1. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, C. 4, s. 1301; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 48; Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 26, s. 321.

¹²⁵ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 4, s. 1301.

¹²⁶ Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 73.

¹²⁷ Kallek, “Kudûrî”, s. 321.

¹²⁸ Özel, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, s. 86; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 76; Huzeyfe Çeker, “Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2012), ss. 163-201.

¹²⁹ Kallek, “Kudûrî”, ss. 321-22; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 48.

edilmesinin yanı sıra¹³⁰ ashâb-ı tercihten olduğu görüşü kabul görmüştür.¹³¹ Kudûrî, 428/1037 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹³²

Bağdat'ta yaşamış önemli fakihler arasında Kudûrî, Ebû Abdullah es-Saymerî (ö. 436/1045) ve bu iki fakihe talebe olmuş Ebû Abdullah ed-Dâmegânî el-Kebîr (ö. 478/1085) yer almaktadır.¹³³

V. asır âlimlerinin bir kısmı Kudûrî'nin rahle-i tadrîsinden geçen kişiler olmuştur. Bağdat'ta otuz yıl kadılık vazifesini icrâ etmiş olan Dâmegânî'nin yanı sıra Ebu'l-Kâsım Abdulvâhid b. Ali (ö. 456/1064) ve Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Aktâ' (ö. 477/1081-2) gibi isimler de Kudûrî'den ilim tahsîl etmiştir.¹³⁴

Hanefî fıkıh literatürü içerisinde Kudûrî'nin de eserleri bulunmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Kudûrî'nin eserleri ele alınmıştır.

2.3.2. Eserleri

Kudûrî, mezhep fikhına dair birkaç eser kaleme almıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *et-Tecrîd*, *Şerhu muhtasari'l-Kerhî*, *et-Takrîb* ve *Nübze min menâkibi Ebî Hanîfe*.

1. *Muhtasaru'l-Kudûrî*: Hanefî fıkıh literatürü içerisinde *el-Kitâb* olarak nitelendirilen bu eser, mezhebin fûrûa dair muhtasar bir eserdir.¹³⁵ Fıkıh alanında asırlarca ders kitabı işlevi görmüş, basımına erken dönemlerde başlanmış ve birçok Doğu ve Batı diline tercüme edilmiştir.¹³⁶

Ulemâ nezdinde kabul görmüş, elden ele dolaşan bir metin hüviyetine sahip olan *Muhtasar*, halk arasında okunduğu takdirde okuyan kişi için berekete vesile olacağına, fakirlikten muhafaza olunacağına inanılan bir eser halini almıştır. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*'da *Misbâhu envâri'l-ed'kiye ve miiftâhu esrârî'l-edviye* adlı bir eserden bahseder ve müellifinin *Muhtasar* hakkındaki şu ifadelerini aktarır: "*Hanefîler, veba günlerinde bu*

¹³⁰ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, s. 248.

¹³¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 48; Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 150.

¹³² Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 48; Kallek, "Kudûrî", s. 321.

¹³³ Şimşek, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, s. 73.

¹³⁴ Çeker, "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)", s. 174.

¹³⁵ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 4, s. 1301.

¹³⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 48; Kallek, "Kudûrî", s. 322.

eseri okumanın bereketine inanırlar, bu eser kutsal bir kitaptır. Bu eseri ezberleyen kişi, fakirliğe karşı emniyette olur. Hatta erdemli bir bilginden bu eserin dersini gören ve kitap bittiği zaman bu erdemli kişinin bereket duası ettiği kimseler bu eserin meselelerinin sayısı kadar dirheme sahip olur.”¹³⁷ Bu ifadeler, eserin dönemin insanları nezdinde ne kadar büyük bir önemi haiz olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Merginânî, *Bidâyetü'l-mubtedî* eserini Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı ve İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağir*'indeki meseleleri derlemekle oluşturmuş ve Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre eseriyle alakalı olarak şu ifadelere yer vermiştir: “Eğitim hayatımın ilk yıllarında her konuyu içeren, küçük hacimli ama tesiri büyük bir fıkıh kitabı yazmak aklıma gelmişti. İleriki dönemlerde Kudûrî'nin metninin özlü ve veciz olmak bakımından en güzel eser olduğunu gördüm.”¹³⁸ *Muhtasar*'ın ifade gücü, fukahayı, Kudûrî ve eserini taltif etmeye sevketmiştir.

Takriben on iki bin meseleyi ihtiva eden *Muhtasar* kitab, bab sistemine uygun bir tarzda kaleme alınmıştır. Muhtevasının özlü bir şekilde aktarılmış olması müellifin ifade kabiliyetini de ortaya koyan bir husustur. Kudûrî'nin, *Muhtasar*'ın telifi sırasında Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ından istifade ettiği ve bu eserin telhîs edilmiş hali olduğu belirtilmektedir.¹³⁹ Ayrıca araştırmacılar tarafından yapılan mukayeseler neticesinde hem muhteva hem de sistem olarak Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ından büyük ölçüde istifade edildiği tespit edilmiştir.¹⁴⁰

Hanefî fıkıhı içerisinde mutûn-u selâse ve mutûn-u erbea arasında yer alan *Muhtasar* eseri, birçok şerh, haşiye türü esere konu olmuştur. Hatta otuzu aşkın şerhinin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴¹ Eserin önemli şerh çalışmaları olarak şunlar ifade edilebilir: Talebesi olan ve İbn Akta' el-Bağdâdî diye bilinen Ahmed b. Muhammed (ö. 474/1081)'in *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*, el-İsbîcâbî'nin *Zâdu'l-fukahâ*, Hâherzâde (ö. 483/1090)'nin *Şerhu müşkilâtu'l-Kudûrî*, Haddâd (800/1397)'in *el-Cevheratu'n-neyyire* ve *es-Sirâcu'l-vehhâc* eserleri, İbn Kutluboğa (ö. 879/1474)'nın *Tashîhu'l-Kudûrî* eseri

¹³⁷ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 4, s. 1301.

¹³⁸ a.yer.

¹³⁹ Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 65.

¹⁴⁰ Ömer Faruk Atan, “Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2 (2016), s. 72.

¹⁴¹ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 4, ss. 1301-3; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, ss. 48-49.

ve Abdulganî b. Tâlib el-Meydâni (ö. 1298/1881)'nin *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, Muhammed Aşık el-Berenî'nin *et-Teshîlu'd-darûri li mesâili Kudûri*.¹⁴²

Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde eser üzerinde yaptığımız incelemeler belirtilecektir.

2. *et-Tecrîd*: İmam Şafii ve Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafli mevzuların delil aktarılmaksızın ele alındığı eserdir. Hilâf ilmine dair olan bu eserde, müellif farklı görüşleri aktararak taklid ehli için kendi görüşünü belirtmiştir.

3. *Şerhu muhtasari'l-Kerhî*: Kerhî (ö. 340/952)'ye ait olan *el-Muhtasar* eserine Kudûri'nin yapmış olduğu şerh türünde bir eserdir.

4. *et-Takrîb*: Ebû Hanîfe ve öğrencileri arasındaki görüş ayrılıklarını delil belirtmeksizin ele aldığı çalışmasıdır.¹⁴³

5. *Nübze min menâkibi Ebî Hanîfe*: Esâsında bir risâle halinde olan bu çalışma, *Şerhu muhtasari'l-Kerhî* isimli eserin giriş kısmında 1-2 varak halinde yer almaktadır. Bu bölümün müstakil olarak istinsah edilmesi sebebiyle, bu giriş metni ayrı bir eser hüviyeti kazanmıştır. Ebû Hanîfe'nin biyografisinin yer almadığı eser, esâsında Ebû Hanîfe'nin mezhebinin diğer mezheplere olan üstünlüğünü kanıtlamak maksadıyla kaleme alınmıştır. Mezhebin üstünlüğünü kanıtlayacak delilleri de müellif çalışmasında sıralamıştır.¹⁴⁴

Araştırmanın bu kısmına kadar iki fıkıh mezhebinin tarihsel gelişimleri özet bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çabanın sebebi, çalışmanın ana mevzuu olan iki mezhep fikhının eserler bazında mukayesesini için gerekli argümanları sağlamaktır. Buna göre Zeydiyye fikhından mukayese için *Tecrîd* ve Hanefî fikhından *Muhtasar* eserlerinin tercih edilmesi bir takım hususiyetleri haizdir. Öncelikle her iki eser kendi fıkıh dönemleri için hicrî V. asırda telif edilmiş klasik dönem ürünüdür. Bu dönem mezhep fikhının teşekkül ettiği, eser telif edilen ve mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde muhtasar eserlerin oluşturulduğu bir dönemdir. Zeydiyye'de tarihsel dönem bakımından tahrîc-tahsîl faaliyetlerinin yaygınlık kazandığı, Hanefî fikhında şerh ve haşiye

¹⁴² Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, C. 4, s. 1302; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 49; Koca, "el-Muhtasar", ss. 65-66.

¹⁴³ Kallek, "Kudûri", s. 322; Eserlerin kütüphane kayıtları için bkz.: Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, ss. 48-49.

¹⁴⁴ Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, s. 223.

kültürünün yerleştiği, mezhep imamlarının görüşleri etrafında eserlerin verildiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla her iki mezhep de dönemsellikler bakımından bir ortaklık sergilemektedir. Mezheplerin şekil ve muhteva bakımından klasik kitab, bab sistemine uygun hazırlanmış eserleri bulunmaktadır. *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserleri de dönemlerinin bu hususiyetini taşımaktadır.

Tecrîd ve *Muhtasar* eserlerinin kaleme alınışı, hazırlanışı mezhep imamlarının görüşleri esas alınmak suretiyle gerçekleşmiştir. Buna göre *Tecrîd*, Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın görüşlerinin muhtasar bir şekilde aktarıldığı bir eser, *Muhtasar* ise Kudûrî'nin, Tahâvî'ye ait *el-Muhtasar* eserindeki konuların bir özeti mahiyetindedir. Bu nokta-yı nazardan hareketle her iki telif çalışmasının mezhep imamlarının temel görüşlerine dayalı olarak oluşturulduğu söylenebilir.

Bu çalışma, özellikle bu hususlar dikkate alınarak işlenmiş ve sonraki iki bölüm, bu ön kabuller üzerinden, iki eserin şekil ve muhtevasına dair mukayese yapılmak suretiyle kaleme alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASARU'L-KUDÛRÎ ESERLERİNDE KİTABU'N-NİKÂH'IN SİSTEM VE ÜSLUP BAKIMINDAN MUKAYESESİ

Bu bölüm içerisinde amaçlanan, her iki mezhebin ele alınan telif çalışmalarına yönelik sistematik özellikleri incelemek, eser telifinde mezhepler arası bir farklılık ya da benzerlik olup olmadığı yönünde bir yargıya varmak, *Tecrîd* ve *Muhtasar*'ın içeriğine dair incelemeye geçmeden evvel şekil şartları itibariyle ne gibi özelliklere sahip olduklarını ortaya koymaktır. Bu bölümün alt başlıklarında öncelikle iki eser hakkında genel bir takım özellikler belirtilmiş, daha sonra iki eserin kitabı'n-nikâh bölümleri, bu bölümlerin sistematik ve üslup özellikleri bakımından mukayese edilmiştir.

1. ESERLERİN SİSTEMATİĞİ

Fürû-i fıkıh eserleri oluşturulurken konu sıralaması bir takım farklılıklar göstermiştir. Bazen ibâdât ve muâmelât olmak üzere ikili bir tasnifle oluşturulmuş olan fürû-i fıkıh eserleri, bazen de ibâdât ve muâmelâtın yanı sıra munâkehât, mufârakât ve ukûbât şeklinde çoklu tasniflerle oluşturulmuştur. Dolayısıyla aynı mezhep fikhına ait eserlerde dahî farklı farklı kitap tasnifleri görülmektedir. Bu durum özellikle ibadetler dışındaki bölümler için söz konusudur.¹⁴⁵ Çalışmamızda ele alınan *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinde de bu hususu gözlemlemek mümkündür.

Bu başlık altında *Tecrîd* ve *Muhtasar*'ın kitap taksimi, her bir kitabın bablarla bölümlendirilmesi ve eserlerde hangi şer'î delillerin kullanıldığı konuları işlenmiştir.

1.1. İç Tasnifte Kitap Taksimi

Tecrîd, Zeydiyye fikhında mezhebin klasik dönemine ait en kapsamlı fürû-i fıkıh eseri olma özelliği taşımaktadır.¹⁴⁶ İç tasnifinde hangi kriterin ele alındığına dair müellife ait bir mukaddime bulunmamaktadır. Eserde yirmi sekiz kitap ve birçok bab başlığı yer almaktadır. Eser, ibadet bahisleriyle başlayıp munâkehât, mufârakât konularıyla devam

¹⁴⁵ Bilal Aybakan, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 31 (2006), ss. 7-9, 13-17.

¹⁴⁶ Yücel, "Zeydiyye (Fıkıh)", s. 338.

etmekte, daha sonra eserde muâmelât bahisleri yer almaktadır. *Muhtasar* ise mukaddimesi bulunmamakla beraber elli altı kitap ve birçok babdan oluşmaktadır. İbadet bahislerinden sonra muâmelât konuları, sonrasında munâkehât, mufârakât bahisleri konu edilmektedir. (Eserlerin tüm kitap taksimlerini aşağıda Tablo: 1’de görmek mümkündür.)

Muhtasar’dan farklı olarak *Tecrîd*’de kitap bölümü ayrılmış olan konular kitabı’l-hayz, kitabı’l-cenâiz ve kitabı’l-humus başlıklarıdır. *Muhtasar*’da ise hayız ile ilgili meseleler kitabı’t-tahâre içerisinde, cenaze ile ilgili meseleler kitabı’s-salât içerisinde, humus (beşte bir/ganimet) ile ilgili meseleler ise kitabı’s-siyer içerisinde yer almaktadır.

Muhtasar’da kitap başlığı altında toplanan bazı konular/meseleler *Tecrîd*’de ilgili oldukları kitap bölümleri içinde “bab” başlığı altında aktarılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Îlâ konusu kitabı’t-talâk içerisinde, radâ kitabı’n-nafakât içerisinde, sarf konusu kitabı’l-buyû’ içerisinde aktarılmıştır. *Tecrîd*’de ayrıca murâbaha ve selem de birer bab olarak kitabı’l-buyû’da konu edilmiştir. Muzâraa konusu icâre bölümünde; mudârabe ve kısme ise kitabı’ş-şerike içerisinde yer almaktadır. Vakıf ve âriye konuları birer bab olarak kitabı’l-hibât ve’s-sadekât bölümünde; edebu’l-kâdî, da’va, ikrâr, şehâdât, vekâle, havâle, sulh, vedîa ve lakît konuları kitabı’l-kadâ ve’l-ahkâm bölümünde; udhiye ve eşribe konuları ise kitabı’s-sayd ve’z-zebâih bölümünde birer bab olarak aktarılmıştır.

Bunların yanı sıra *Muhtasar*’da yer alıp *Tecrîd*’de yer almayan bölümler bulunmaktadır. Hacr, kefâle, hunsâ, mefkûd, ibâk, ihyâ-i mevt, me’zûn, cinâyât, sirkat ve kat’u’t-tarîk ve ikrâh kitapları olmak üzere *Muhtasar*’daki bu on kitap ismi *Tecrîd*’de yer almamaktadır.

Tablo 1: *Tecrîd* ve *Muhtasaru’l-Kudûrî* eserlerinde kitap başlıkları.

No	<i>Tecrîd</i>	No	<i>Muhtasaru’l-Kudûrî</i>
1	Kitabu’t-Tahâre	1	Kitabu’t-Tahâre
2	Kitabu’l-Hayz	2	Kitabu’s-Salât
3	Kitabu’s-Salât	3	Kitabu’z-Zekât
4	Kitabu’l-Cenâiz	4	Kitabu’s-Savm
5	Kitabu’z-Zekât	5	Kitabu’l-Hac
6	Kitabu’l-Humus	6	Kitabu’l-Buyu’

7	Kitabu's-Savm	7	Kitabu'r-Rehn
8	Kitabu'l-Hac	8	Kitabu'l-Hacr
9	Kitabu'n-Nikâh	9	Kitabu'l-İkrar
10	Kitabu't-Talâk	10	Kitabu'l-İcâre
11	Kitabu'z-Zıhar	11	Kitabu's-Şuf'a
12	Kitabu'n-Nafakât	12	Kitabu's-Şerike
13	Kitabu'l-Buyu'	13	Kitabu'l Mudârabe
14	Kitabu's-Şuf'a	14	Kitabu'l-Vekâle
15	Kitabu'l-İcâre	15	Kitabu'l-Kefâle
16	Kitabu's-Şerike	16	Kitabu'l- Havâle
17	Kitabu'r-Ruhûn	17	Kitabu's-Sulh
18	Kitabu'l-Ğusûb	18	Kitabu'l-Hibe
19	Kitabu'l-Hibât ve's-Sadekât	19	Kitabu'l-Vakf
20	Kitabu'l-İtk ve't-Tedbir ve'l-Kitabe ve'l-Velâ	20	Kitabu'l-Ğasb
21	Kitabu'l-Eymân ve'l-Keffârât	21	Kitabu'l-Vedi'a
22	Kitabu'l-Hudûd	22	Kitabu'l-Âriye
23	Kitabu'd-Diyât	23	Kitabu'l-Lakît
24	Kitabu'l-Vesâyâ	24	Kitabu'l-Hünsâ
25	Kitabu'l-Ferâiz	25	Kitabu'l-Mefkûd
26	Kitabu'l-Kadâ ve'l-Ahkâm	26	Kitabu'l-İbâk
27	Kitabu's-Sayd ve'z-Zebâih	27	Kitabu İhyâi'l-Mevât
28	Kitabu's-Siyer	28	Kitabu'l-Me'zûn
		29	Kitabu'l-Muzaraât
		30	Kitabu'n-Nikâh
		31	Kitabu'r-Radâ'
		32	Kitabu't-Talâk
		33	Kitabu'l-Îlâ
		34	Kitabu'z-Zıhar
		35	Kitabu'n-Nafakât
		36	Kitabu'l-İtâk
		37	Kitabu'l-Mukâteb
		38	Kitabu'l-Velâ

		39	Kitabu'l-Cinayât
		40	Kitabu'd-Diyât
		41	Kitabu'l-Hudûd
		42	Kitabu's-Sirkat ve Kat'u't-Tarîk
		43	Kitabu'l-Eşribe
		44	Kitabu's-Sayd ve'z-Zebâih
		45	Kitabu'l-Udhiyye
		46	Kitabu'l-Eymân
		47	Kitabu'd-Da'va
		48	Kitabu's-Şehadât
		49	Kitabu Adâbi'l-Kâdî
		50	Kitabu'l-Kısme
		51	Kitabu'l-İkrâh
		52	Kitabu's-Siyer
		53	Kitabu'l-Buğât
		54	Kitabu'l-Hazr ve'l-İbâha
		55	Kitabu'l-Vesâyâ
		56	Kitabu'l-Ferâiz

1.2. Bablar İçindeki Sistematiik

Araştırmada incelemeye tabi tutulan eserlerin nikâh bahislerinde ele alınan konular ve konuların ele alınış tarzları arasında benzerlik bulunmaktadır.

*Tecrîd'*de nikâh kitabı içerisinde dokuz bab yer almaktadır. Bunlar sırasıyla kendisiyle nikâhlanması helal ve haram olan kadınlar babı, nikâhı sahih ya da fasid kılan durumlar babı, velîlerle ilgili hükümler babı, nikâhta şahitlik babı, mehir, nikâhtan dönülen durumlar, kölelerin nikâhı, teaddudu zevcâtta eşlerin birlikte yaşaması babı, cariyeye ilgili hükümlerin olduğu babdır.

Tablo 2: *Tecrîd* eserinde Kitabu'n-Nikâhın bab başlıkları.

No	Bab Başlığı
1	Kendisiyle nikâhlanması helal ve haram olan kadınlar
2	Nikâhı sahih ya da fasit kılan durumlar
3	Velîler bahsi
4	Nikâhta şahitlik
5	Mehir
6	Nikâhtan dönülen durumlar
7	Kölelerin nikâhı
8	Eşlerin birlikte yaşaması (Teaddudu zevcât)
9	Câriye babı

Tecrîd'in “evlenilmesi helal ve haram olan kişiler” babında on sekiz mesele ele alınmış, nikâh akdinin mahalli olan taraflarla ilgili hükümlere yer verilmiştir. Nikâh bahsine Nisâ Sûresi 23. âyeti ile giriş yapılmış ve evlenilmesi helal ve haram olan kişiler âyetteki sıralama dikkate alınarak aktarılmıştır. Daha sonra ise âyette belirtilen kişilerin alt ve üst soylarından evlenilmesi helal ve haram olanlar belirtilmiştir.

Cinsî münâsebette bulunmuş olmaya bağlı olarak meydana gelen haramlık, süt hısımlığına, talâka, kişinin zimmî ya da ehl-i kitap olup olmamasına bağlı durumlar, kölelerle ilgili hükümler, veled-i zina ile nikâhlanması konuları bu babda detaylandırılmıştır.¹⁴⁷

Taraflarda aranan ehliyet, tarafların tayini gibi hususlar üzerinde durulmayıp daha çok evlilik engelleri ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Olasılıklar mesele mesele ele alınmıştır.

“*Nikâhı sahih ya da fasit kılan durumlar*” babında yirmi bir mesele yer almaktadır. Velî ve şahide bağlı durumlar, mut'a ve şîğâr nikâhı ile ilgili hükümler, ihramlı kişinin nikâh kıyması ya da nikâhlanması, iddet bekleyen kadınla yapılan nikâhın durumu, bülüğa ermiş dul ya da bakire kızın iznine bağlı hükümler, bülüğa ermemiş kızın evlenmesi ve bülüğdan sonraki muhayyerlikleri, muhayyerlik hakkı olan taraflardan

¹⁴⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 134-35.

birinin vefat etmesi sonucu muhayyerliğin tevârüs etmesi ile ilgili hükümler, bir adamın zina ettiği kadınla evlenmesi durumunda akdin sıhhati, kadının hadım edilmiş kişiyle evlenmesi, kadının velîsi var olduğu halde başka bir velînin onu evlendirmesinin akde tesiri, nikâh akdinin kurulduğu lafızlar, gayrı müslim kişilerin farklı akitlerle nikâhına aldığı dörtten fazla eş için akdin sıhhati gibi konulara dair hükümler yer almaktadır.¹⁴⁸

“*Velîler*” için açılan babda on bir mesele ele alınmıştır. Bu babda kadının nikâhlandırılması hususunda velâyetin öncelikli olarak asabeye ait olduğu belirtilmiş, ardından asabe de kendi içinde bir sıralamaya tabi tutulmuş, asabenin olmaması durumunda da velâyetin kimde olduğu detaylandırılmıştır. Kişinin velî olabilmesi için taşınması gereken şartlar, vasinin nikâhtaki velâyeti; Müslümanın kâfire, kâfirin Müslümana velâyeti, seferîlikte velâyet, kölenin nikâhta velâyet yetkisi, kadının velîsinin gaib olması durumunda velâyetin kimde olduğu, velîsi olmadığını iddia eden kadından yemin istenmesi, iki ayrı velînin bir kadını iki ayrı kişiye nikâhlanması ile ilgili hükümler, kadının dengi olmayan biriyle evlenmesi hususunda velînin izni, velîsi olmayan kadının kıydığı nikâha bağlı hükümler yer almaktadır.¹⁴⁹

“*Nikâhta şahitlik*” babında beş mesele ele alınmıştır. Nikâhta şahitlerin sayısı, erkek veya kadın olması yönüyle şahitler, şahitte aranan şartlar, şahitlerin gaib olduğu durumlarda tarafların nikâha dair ikrarda bulunması konularına yer verilmiştir.¹⁵⁰

Nikâh akdinin bir sonucu olan “*mehir*” babında yirmi dokuz mesele aktarılmıştır. Mehir konusunda diğer bablardan farklı olarak konuya tanım verilerek giriş yapılmış, asgari mehir miktarı belirtilmiş ve konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kadının mehr-i misil alacağı durumlarla ilgili hükümler, mut’a alabileceği durumlar, mehrin maddi değer üzerinden alınabileceği durumlar, mehrin köle olması durumunda taşınması gereken şartlar, cariye karşılığı yapılan nikâh akdinde cariye teslim edilmeden önce onunla cinsî münâsebette bulunmuş olması durumunda mehrin hükmü, mehrin cariye ya da bir hayvan olarak belirlendiği durumlarda teslimden önce bunlara herhangi bir zarar gelmesi halinde mehrin ne üzerinden ödeneceği, adamın belli bir mehir karşılığında velâyetle nikâh yetkisi vermesi ile ilgili hükümler, cariyenin azadının

¹⁴⁸ a.g.e., ss. 136-39.

¹⁴⁹ a.g.e., ss. 139-40.

¹⁵⁰ a.g.e., s. 141.

kendisine mehir kılınması, mehrin hibe edilmesiyle ilgili hükümler, akitte öne sürülen şartların bağlayıcılığı, zimmî karı-kocanın Müslüman olmasıyla ortaya çıkan mehir hakkı, irtidat neticesinde mehir, halvet-i sahiha durumunda mehir hakkı, önceki kocasını boşaması karşılığında nikâhlanan kadının mehir hakkı, hasta kişinin mehr-i misilden fazla bir mehirle bir kadınla nikâhlanması durumunda mehrin miktarı gibi hususlar bu babda yer almaktadır.¹⁵¹

“*Nikâhtan dönülen durumlar*” babında konu dokuz meselede ele alınmıştır. Taraflardan birinde var olan bir kusurdan dolayı akitten dönülmesi ve bu durumda mehir hakkının sübûtu, köle kişinin hür olduğunu söyleyip bir kadını aldatarak onunla evlenmesi durumunda akdin durumu, köle kişinin bir kadını aldatıp efendisinden izin alıp da nikâhlandığını iddia etmesiyle ilgili hükümler, köle kadının hür adamı aldatması, iktidarsız kişi ya da nafaka temininden aciz kişinin nikâh akdi ile ilgili hükümlere yer verilmiştir.¹⁵²

“*Kölelerin nikâh akdi*” babında toplamda yirmi sekiz mesele aktarılmıştır. Kölelerin nikâh ve talak sayıları, köle kadının hürriyetini elde etmesi durumunda kocasıyla olan mevcut nikâh akdinin durumu, kölenin nikâh hakkının efendisinin iznine bağlı olduğu, hür ve köle kadınların nikâhlarının bir arada olmasıyla ilgili hükümler, köle kadının çocuklarının kime ait olacağına dair hükümler, nikâh akdinin mülkiyet akdini ifsad etmesiyle ilgili hükümler, mükâteb kölenin nikâhlanması, memlûk ve müdebber kölenin nikâh için rızasının aranmaması, ümmü veledin nikâhı, cariye'nin nafakası, köle adamın hür bir kadınla evlenmesi durumunda nafakasını kimin temin edeceğine dair hükümler bu babda yer almaktadır.¹⁵³

Teaddudu zevcât durumunda “*eşlerin bir arada yaşaması*” babında on dört mesele ele alınmıştır. Adamın eşlerinin yanında geçireceği günlerin eşit olması, kadının kendi gününü hibe etmesi, azil yapmanın hükmü, erkeğin hanımına cinsî münâsebette nereden yaklaşabileceği, mahrem bölgelerine bakmalarının hükmü, cinsî münâsebette üzerlerinde bir örtünün bulunması, hamileliğin en az ve en uzun süresi, erkeğin nafaka temin etmesi, evlenilecek kadının bakılması caiz olan yerleri, düğünde müzik aleti

¹⁵¹ a.g.e., ss. 141-45.

¹⁵² a.g.e., ss. 145-46.

¹⁵³ a.g.e., ss. 147-48.

kullanılması, düğün yemeği verilmesi, başkasının teklifine razı olmuş bir kadına talip olmanın hükmüne yer verilmiştir.¹⁵⁴

“*Cariye*” ile ilgili babda toplamda on beş mesele ele alınmıştır. Cariyenin iki adamın ortak mülkü olması durumunda cinsî münâsebetin hükmü, cariyenin kişilerin ortak mülkü olması halinde cariyeye cinsî münâsebette bulunan tarafın ödeyeceği tazminat miktarı, bu münâsebetten doğan çocuğun durumu, mahrem bir akrabasına mâlik olan kişinin o köleyi azad etmesine dair hüküm, mükâteb kölenin satın aldığı cariyeye münâsebeti konularına yer verilmiştir. Ayrıca kişinin cariyesiyle cinsî münâsebet için başkasına izin vermesi ya da cariyeyi ödünç vermesi, cariyenin satılması için gereken şartlar, kişinin satın aldığı hamile bir cariyeye ne zaman münâsebette bulunacağına dair hükümler, adamın üç talakla cariyeyi boşaması durumunda cariyenin başkasıyla evlenmeden tekrar ilk adamla münâsebette bulunamayacağına dair hükümler yer almaktadır.¹⁵⁵

Yüz otuz altı meselenin ele alındığı *Tecrîd*'de bablar ve bablar içinde ele alınan meselelerde bir insicam olmadığı görülmektedir. Nikâh türleri sistematik bir şekilde sıhhati bakımından sahih, batıl, fasit ayrımına tabi tutulmamış, aksine meseleler arasında akdın sahih veya batıl olması, akdi ifsad eden durumlar hüküm olarak aktarılmıştır. Mut'a ve şîğâr nikâhlarına da hükümleri belirtilmek suretiyle değinilmiştir. Herhangi bir taksim aktarılmamıştır.

Farklı farklı meselelere getirilen hükümler bir arada ele alınmıştır. Hükümlerin geçerli olması için gereken şartlar da belirtilmiştir.

Muhtasar'ın farklı nüshalarında bab taksimi yapılmış olsa da incelemeye tabi tuttuğumuz nüshasında, kitap başlıklandırması yapılmış; fakat bab taksimi yapılmamıştır. Hükümler maddeler halinde ifade edilmiştir.¹⁵⁶ Kitapta hükümler seksen altı maddede sıralanmıştır.

¹⁵⁴ a.g.e., ss. 149-50.

¹⁵⁵ a.g.e., ss. 150-52.

¹⁵⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

Nikâh akdinin tanımı yapılarak akdin kuruluş şartları belirtilmiş, sonrasında da evlilik engelleri sıralanmıştır. Üç maddede akdin tanımı ve kuruluş şartları aktarılmıştır. On üç maddede evlilik engelleriyle ilgili hükümler yer almıştır.¹⁵⁷

Yine on üç maddede velâyet ve buna bağlı hükümler belirtilmiştir. İki madde denklik, denkliğin hangi hususlarda arandığı; yirmi yedi madde mehir, mehrin asgari miktarı, mehrin hangi durumlarda tam, hangi durumlarda emsal mehir olarak alınacağı; zifafın mehre etkisi, halvet-i sahiha durumunda mehir, mehir için şart öne sürülmesi konularına dair hükümler içermektedir.¹⁵⁸

Yirmi sekiz maddede köle ve cariye ile ilgili hükümler, mut'a nikâhının hükmü, efendisinden izinsiz köle ve cariye evlenmesi ve evlendirilmesine dair hükümler, kocada akıl hastalığı, cüzzam gibi kusurlar varsa veya iktidarsız yahut hadım edilmişse kadının muhayyerliğinin sınırları, kadın Müslüman olup kocası kâfir ise nasıl hükmedileceği, dâruharpte Müslüman olan kadının kocasından ne zaman ayrılmış olduğuna hükmedileceği, mürtedin nikâhı, teaddudu zevcâta dair hükümler yer almaktadır.¹⁵⁹

Tecrîd'de hükümler aktarılırken meseleler genişletilerek ele alınmıştır. Farazî meselelere dair hükümlerin yer aldığı bir akış söz konusu olmakla beraber her iki eserde de fasıllara yer verilmemiştir.

Bablar içerisinde konuların işleniş hacmindeki farklılık dikkat çekici bir husustur. Zira *Muhtasar*'da hem köle hem cariye ile ilgili toplamda yirmi sekiz mesele ele alınmışken, *Tecrîd*'de köleler ile ilgili yirmi sekiz, cariyelerle ilgili on beş mesele olmak üzere toplamda kırk üç mesele ele alınmıştır. Bu husustaki farklılığı siyasî ve sosyal etkenler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Örneğin; başkasına ait bir cariye ile evlenip bu cariyeyi satın alan kişinin nikâh akdinin mülkiyetten dolayı fasit olacağı, kişinin cariyesini başkasına ödünç vermesi, kişinin mahrem akrabasına malik olması ve onu azad etmesi, müşterek mülkiyette bulunan cariye'nin durumu, mükateb köle, ümmü veled, cariye'nin nafakası gibi konular *Muhtasar*'da yer almamaktadır.

¹⁵⁷ a.g.e., ss. 168-69.

¹⁵⁸ a.g.e., ss. 169-73.

¹⁵⁹ a.g.e., ss. 174-76.

Müeyyed-Billâh'ın yaşadığı devir, siyasî mücadelelerin yoğunlukta olduğu bir devirdir. Kendisi, birçok kişiden ehl-i beyt imamı olarak biat almış ve çeşitli zamanlarda hurûc etmek suretiyle bulunduğu bölgelerde siyasî hareketlilik içerisinde bulunmuştur. Özellikle Deylem ve Taberistan bölgelerinde, Büveyhîler başta olmak üzere, birçok kişi ve gruba karşı mücadele etmiştir. İlk isyanı h. 380 yılında gerçekleşmiş; ancak başarılı olamamıştır. Daha sonraki birçok girişimi de sonuçsuz kalmıştır.¹⁶⁰

Kudûrî ise Abbâsî yönetimi altında nisbeten daha sakin bir dönemde yaşamıştır. Hatta *Muhtasar* eserini kaleme alması hususunda aktarılan rivâyete göre, Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh, Şîilik karşısında Sünnîliği hakim kılmak adına dönemin ilim adamlarından fıkha dair muhtasar eserler yazmalarını istemiştir. Kudûrî de böyle bir ortamda *Muhtasar*'ı kaleme almıştır.¹⁶¹

Bu durumda denilebilir ki *Tecrîd* ve *Muhtasar*'ın telif edildiği sosyal ve siyasî şartlar birbirinden farklılık arz etmektedir. Telif çalışmalarının yaşanılan toplumun soru ve sorunları çerçevesinde ele alınabildiğini kabul edersek bahsi geçen iki eser de konu içerikleri bakımından bu farklılığı yansıtmaktadır.

Çeşitli askerî mücadelelerin olması köle ve cariye statüsüne düşebilecek kişilerin muhtemel varlığı için -özellikle *Tecrîd*'de bu iki husus detaylıca işlenmiş- hükümlere konu edilmiştir denilebilir. Yahut bulunulan coğrafya itibarıyla farklı soru ve sorunlarla karşılaşılmasından dolayı köle ve cariyelerle ilgili meseleler etraflıca ele alınmıştır. Zira *Muhtasar*'da köle ve cariyelerle ilgili hükümler *Tecrîd*'dekinden daha az bir hacme sahiptir.

Nikâh akdinin bir sonucu olarak mehir konusuna dair meselelerin her iki eserde detaylıca ele alındığı görülmektedir. Mehre dair hükümler de eserlerde geniş yer bulmuştur.

1.3. Eserlerde Delil Kullanımı

Bilindiği üzere muhtasar türü eserlerde hükümlerin delilleri genellikle aktarılmamaktadır. İncelemeye tabi tuttuğumuz *Muhtasar* ve *Tecrîd* eserlerinde nikâh

¹⁶⁰ Yaşaroğlu, *Taberistan Zeydîleri*, ss. 147-49; Öz, "Ahmed b. Hüseyin", s. 481.

¹⁶¹ Kallek, "Kudûrî", s. 321.

bahsinde birkaç delil zikredilmiş olmakla beraber bu deliller, eserler içerisinde çok az bir yekûn tutmaktadır. Bahsi geçen iki eser de delil kullanımını bakımından, muhtasar eserlerin özelliklerine aykırı bir hususiyet taşımamaktadır.

Tecrîd'de eserin geneline baktığımızda yer yer âyetlerin ve sünnetin delil olarak aktarıldığı görülmektedir.¹⁶² Temelde Kitap ve sünnet delilleri yer alırken bazı meselelerde kıyas deliline de yer verilmiştir. Bu çalışmada diğer kitap başlıkları altında geçen delillerin değil, nikâh bahsinde geçen delillerin belirtilmesiyle yetinilecektir.

Nikâh bahsinde konunun başında kendisiyle nikâhlanması helal ve haram olan kadınlar babında Nisâ Sûresi 23. âyeti delil olarak aktarılmıştır.¹⁶³

Kıyas delili, nikâh bahisleri özelinde, *Tecrîd*'de bir yerde kullanılmıştır. Kıyas kavramının kullanıldığı bu mesele, şöyle ifade edilmiştir: “Mecûsî bir kişi iki kadını tek bir akitle, sonra üç kadını tek akitle nikâhına alır ve daha sonra bu adam ve bu kadınlar Müslüman olursa onun tek akitle evlendiği iki kadının nikâhı sabit olur, sonradan tek akitle evlendiği üç kadının nikâhı batıl olur. Eğer önce üç kadınla, sonra iki kadınla tek akitle evlenseydi üç kadının nikâhı sahih, iki kadının nikâhı batıl olurdu. Bu kıyasa göre akitte kim sayıyı beşe götürürse onun ve beşinci kadının nikâhı batıl olur.”¹⁶⁴

Şekk ile yakîn zâil olmaz, kaidesi gereğince kesin olarak bilinen bir şey şüphe ile ortadan kalkmaz. Buna binaen *Tecrîd*'de geçen şu meselenin, bu kaideye atıf olduğu söylenebilir: “Bir adam bir diğerine “bu cariyemle cinsî münâsebet kurmana izin veriyorum” veya “onu sana ödünç veriyorum”, “onu sana helal ettim” derse adamın bu şekilde o cariyeyle cinsî münâsebette bulunması caiz değildir. Haram olduğunu bildiği halde onunla cinsî münâsebette bulunursa kendisine had uygulanır. Haram olduğunu bilmiyorsa *şüpheden dolayı* had düşer ve cariyenin sahibine mehr-i misil vermesi gerekir.”¹⁶⁵ Haram olduğunu bilmemesi durumunda bunun gerçekten bilinip bilinmediği şüphesi oluşacağı için had uygulanmamaktadır. Meydana gelen cinsî münâsebetten dolayı ise mehr-i misil borcu oluşmaktadır.

¹⁶² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 89, 95, 111, 134, 246, 263, 266, 268, 274, 341, 349, 352.

¹⁶³ a.g.e., s. 134.

¹⁶⁴ a.g.e., s. 139.

¹⁶⁵ a.g.e., s. 151.

Muhtasar'da eserin geneline baktığımız zaman şerî delillerin çok sınırlı olarak aktarıldığı görülmektedir.¹⁶⁶ Nikâh bahsinde ise herhangi bir delilin zikredilmediği tespit edilmiştir.

Mezhebin hükümlerinin uygulanabilirliği esas alınarak oluşturulan muhtasar türü eserler, mezhebin ve taklidin çerçevesini belirlemektedir. Farklı görüşlerin ve karşı görüşlerin delilleri belirtilemeksizin fert ve toplum için teklifi hükümlerin uygulanabilir olması ve bilinebilir olması, bu eserlerin sistematığında önemli bir ölçüt olmuştur.¹⁶⁷ Bu noktadan hareketle eserlerde ibadet bahisleri birinci önceliğe sahip olmuştur. Muâmelât bahisleri ise bunu takip etmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde şekil bakımından mukayese edilen *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinde, sistematik olarak ibadet, muâmelât, munâkehât, mufârakât ve ukûbât bahislerinde farklı tasniflerin benimsendiği görülmektedir. Zira *Tecrîd*, ibâdet, munâkehât, mufârakât; *Muhtasar* ise ibadet bahislerinden sonra muâmelât, munâkehât, mufârakât, ukûbât bahislerini konu edinmektedir.

Kitap başlıklandırması konusunda *Muhtasar*'ın *Tecrîd*'den daha sarîh olduğu, eserde yerleşmiş bir tasnîf sisteminin bulunduğu söylenebilir.

Tecrîd'de 28 kitap, birçok bab ve fasıl yer almaktayken *Muhtasar*'da 56 kitap başlığı bulunmakta, ele aldığımız baskısı itibariyle de bab ve fasıl bulunmamaktadır. Ayrıca *Muhtasar*'da yer alıp *Tecrîd*'de yer almayan on kitap başlığı tespit edilmiştir.

Nikâh bahsinde *Tecrîd*'in bab taksimi bulunmaktadır. Eserlerin nikâh bahsinde konu sıralanışı genel olarak benzerlik göstermekle birlikte meselelerin sıralanışında bir insicam bulunmamaktadır. Bablar içerisindeki meselelerin *Tecrîd*'de daha detaylı ifade edildiği; ancak *Muhtasar*'da daha özlü bir anlatımın tercih edildiği görülmektedir.

Ele alınan konular içerisinde, eserlerin telif edildiği dönem göz önünde bulundurularak, konuların işleniş hacminde farklılık görülmektedir. Bu durum içerisinde bulunan coğrafya itibariyle sosyal ve siyasî şartlara bağlı olarak değişkenlik gösteren bir husustur.

¹⁶⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, ss. 11, 13-14, 67, 99, 102.

¹⁶⁷ Eyyüp Said Kaya, "Muhtasar (Fıkıh)", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 61.

Her iki eserin genelinde şer'î delillerin sadece birkaç yerde zikredildiği görülmüştür. Nikâh bahsinde *Tecrîd*'de üç yerde delil zikredildiği, *Muhtasar*'da ise hiç delil zikredilmediği tespit edilmiştir.

2. ESERLERİN ÜSLÛBU

Bu başlık altında *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinin nasıl bir üslupla yazıldığı genel olarak ifade edilip nikâh bahislerinde hakim olan üslup üzerinde durulmuştur. Daha sonra eserlerin nikâh bahislerinin ıstılah kullanımı içerip içermediği, hükümlerin ifade edilmesinde kullanılan lafızlar ve hükümlerin aktarılmasında takip edilen usule dair bilgi verilmiştir.

Akıcı ve anlaşılır bir üslubun hakim olduğu *Tecrîd*, Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın görüşlerinin aktarıldığı bir eserdir. Cümlelerin başına “mes’eletun” yazılmak suretiyle hükümler belirtilmiştir. Her meselenin içeriğinde hükümler yer almaktadır.

Muhtasar'da sade, akıcı, anlaşılır ve özlü bir üslup hâkimdir. Hükümler basit cümlelerle ifade edilmiştir. Muhtasar türünde bir eser olması dolayısıyla hükümlerin, gerekçeleri belirtilmeksizin, muhtasar olarak aktarıldığı söylenebilir.

Her iki eserde de cümleler teklifi hüküm mahiyetindedir. Arap dili gramer kuralları bakımından ise cümleler isim ve fiil cümlesi olarak kullanılmış olup şart cümlelerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

Bazı meseleler arasında konu bütünlüğü tespit edilmiştir. Ancak çoğunlukla meseleler birbirinden bağımsız olarak yer almaktadır. Bunun sebebi hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırmak, karışıklığa mahal vermemek olabilir. Nihayetinde mezhebin nikâhla ilgili hükümleri muhtasar bir şekilde bir araya getirilmiş ve hükümler sade, yalın bir dille sıralanmıştır.

Nikâh kitabının girişinde “mes’eletun” ibaresi yazılmış ve “kâle” denildikten sonra Hâdî-İlelhak'ın görüşü aktarılmadan kendisine “aleyhi’s-selâm” diye duada bulunulmuştur.¹⁶⁸ Metin içerisinde de Hâdî-İlelhak¹⁶⁹ ve Kâsım er-Ressî¹⁷⁰ için bu dua

¹⁶⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 134.

¹⁶⁹ a.g.e., ss. 137, 138, 151.

¹⁷⁰ a.g.e., ss. 136, 147, 149, 152.

cümlesi kullanılmıştır. Ayrıca bir yerde de Hâdî-İlelhak'ın adı anıldıktan sonra “salavâtullâhi aleyh” denilmiştir. Zeydiyye mezhebine ait pek çok eserde böyle bir tavır söz konusudur.¹⁷¹ Anlaşıldığına göre ehl-i beyt âlimleri için bu şekilde dua cümleleri kullanılmaktadır. Hanefî mezhebine ait eserlerde mezhep imamları anıldıktan sonra “rahimehullâh” veya “rahmetullâhi aleyh” ifadeleri kullanılmış fakat *Muhtasar*'da böyle bir üslup söz konusu değildir.¹⁷²

Tecrîd'de Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın eser boyunca görüşleri aktarılmış ve yer yer Kâsım er-Ressî'nin ihtilaf ettiği noktalar belirtilmiştir. Bazı meselelerde Kâsım er-Ressî'nin adı verilerek¹⁷³, bazı meselelerde ise Hâdî-İlelhak'ın¹⁷⁴ adı verilerek hükümlere yer verilmiştir. Her meseleye “kâle” diye başlanmak suretiyle Hâdî-İlelhak'ın görüşleri aktarılmış olup Kâsım er-Ressî'nin ihtilaf ettiği ya da hükmü detaylandığı konular ayrıca belirtilmiştir.¹⁷⁵ Ancak ihtilaflar asgari düzeyde nakledilmiştir.

Muhtasar'da Ebû Hanîfe, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşleri yer almaktadır. Mezhep imamlarının ihtilaf ettiği hükümlerde takip edilen yöntem, her iki eserde de görüşün sahibine atfedilerek hükmün aktarılması şeklinde olmuştur. İmam Muhammed'in ihtilaf ettiği hususlarda ismi zikredilmiş ve görüşü belirtilmiştir. Bazı hükümlerde Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'nin ittifak edip İmam Muhammed'in ihtilaf ettiği¹⁷⁶, bazı hükümlerde İmâmeyn'in ittifak edip Ebû Hanîfe'nin ihtilaf ettiği¹⁷⁷ hususların belirtildiği görülmektedir. Yer yer ise müellifin, hükmü belirtip Ebû Hanîfe'nin görüşünü ayrıca naklettiği hükümlere¹⁷⁸ rastlanmaktadır. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in ittifak edip Ebû Yusuf'un ihtilaf ettiği¹⁷⁹ hususlar da aktarılmıştır.

¹⁷¹ Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî Müeyyed-Billâh, *Şerhu 't-tecrîd fi fikhi 'z-zeydiyye*, 1. b., San'a: Merkezi't-Turâsi ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2006; Ebu'l-Hasan Abdullah İbn Miftâh, *el-Muntezeu 'l-muhtâr mine 'l-ğaysi 'l-midrâr (Şerhu 'l-ehâr)*, 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014; Yahyâ b. Hüseyin b. Kasım b. İbrahim Hâdî-İlelhak, *Kitâbu 'l-ahkâm fi 'l-halâl ve 'l-harâm*, 8. b., San'a: Mektebetu Bedr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014; Yahyâ b. Hüseyin b. Kasım b. İbrahim Hâdî-İlelhak, *Kitâbu 'l-muntehab ve kitâbu 'l-funûn*, 1. b., San'a: Daru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1993.

¹⁷² Ebû'l-Hasan Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî Mergmânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti 'l-mübtedi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986; Şemsu'l-Eimme Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, 3. b., İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2015.

¹⁷³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 136, 147, 149, 152.

¹⁷⁴ a.g.e., ss. 138, 141.

¹⁷⁵ a.g.e., ss. 139, 149, 152.

¹⁷⁶ Kudûrî, *Muhtasaru 'l-Kudûrî*, ss. 168, 172, 174.

¹⁷⁷ a.g.e., ss. 169, 170.

¹⁷⁸ a.g.e., ss. 170, 171, 172, 175.

¹⁷⁹ a.g.e., s. 174.

Dolayısıyla eserde mezhep imamları arasında bir hiyerarşiden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Hanefî fıkhdında el kitabı olarak nitelendirilen *Muhtasar*'da mezhebin çoğunlukla genel kabul gören hükümleri aktarılmış olmakla beraber Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e atfedilen hükümler ihtilafli noktalarda imamın ismi verilerek belirtilmiştir. Eserde müellif genellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktarmış ve tercihen Ebû Hanîfe'nin görüşlerine öncelik vermiştir.¹⁸⁰

Tecrîd'de kitabı'n-nikâhta Hâdî-İlelhak'ın eserlerine de atıfta bulunulmuştur. Bu eserler *Kitabu'l-ahkâm fi'l-halal ve'l-haram*¹⁸¹ ve *Kitabu'l-muntehab ve kitabı'l-fünûn*¹⁸²dur. *Muhtasar*'da ise herhangi bir esere atıf yapılmamış olduğu tespit edilmiştir. Fakat *Muhtasar*'ın Ebû Cafer et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı ile sistem ve muhteva bakımından ortaklık göstermesi, bu çalışmanın ilk bölümünde de ele alındığı gibi, araştırmayı, Kudûrî'nin bu eseri baz alarak *Muhtasar*'ını ortaya koyduğu sonucuna götürmektedir. Dolayısıyla *Tecrîd* ve *Muhtasar*, temelde kendi mezhep imamlarının telif çalışmaları etrafında oluşmuştur.

Muhtasar'da hükümler aktarılırken “bab” ayrımı yapılmamış olmasından dolayı içerik, cümlelerin tek tek değerlendirilmesiyle ortaya konulabilmektedir. Maddeler arasında genellikle belli bir bütünlük söz konusu değildir. Ancak metin akışı içerisinde zihinde beliren sorulara yanıt niteliğinde cümleler yer almaktadır. *Tecrîd*'de de olduğu gibi çoğunlukla her yargı bir hükme veya akitle ilgili şart ve rükünlere delalet etmektedir.

Mezhep görüşlerinin aktarılmış olduğu muhtasarlarda başka mezhep görüşüne yer verilmemiştir. Bu açıdan bakıldığında *Tecrîd* eserinin, her bir yargı için “mesele” diye giriş yapmış olması hariç, muhtasar türü eserlere bir örnek olduğu kanaatindeyiz.

2.1. Eserlerde Hüküm İfade Ederken Kullanılan Lafızlar

Hüküm kavramı mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilahi hitabın bir eseri¹⁸³ olarak ifade edilir. Fıkhdın kapsamında değerlendirilen amelî hükümler, kişinin yükümlülüklerini

¹⁸⁰ İlyas Kaplan, “Hanefî Mezhebinde Mezhep İçi Tercihler ve Tercih İşleyişi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18 (2011), ss. 317-19.

¹⁸¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139.

¹⁸² a.g.e., s. 137.

¹⁸³ Ahmet Özel, “Ahkâm”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, C. 1, s. 550.

belirleyen teklifi hükümlerdir. *Tecrîd*'de teklifi hükümlerin beyanında haram, helal, müstehab, mekruh, caiz kavramları; fiilin sıhhatine yönelik olarak ise fasid, batıl, sahih kavramlarının çokça kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserde bazen de “la be’s” (sakıncası yoktur) ibaresinin kullanımı söz konusudur.

Tecrîd'de tespit ettiğimiz bir husus da “tahrîcen” kavramının kullanılmasıdır. Eserde toplamda üç yerde geçen bu kavram, şu hükümlerde tespit edilmiştir:

1) “Kadın razıysa ve velisi de rıza gösterirse *tahrîcen* denk olmadığı biriyle evlenebilir. Şayet velisi razı olmazsa evlenmesi caiz olmaz.”¹⁸⁴

2) “Bir adam bir kadınla mehrini kendisinin (kadının) ödemesi şartıyla evlenirse bu şart fasittir. (Akit ise sahih). Kadının adamdan mehr-i misil alma hakkı vardır. Aynı şekilde kadını bulunduğu beldeden ya da annesinin yakınından çıkarmama, birleşmede ya da boşanmada kadının söz sahibi olması şartıyla evlense bu şartların tümü fasittir. Şayet bu şarttan dolayı mehri azaltırsa, şart koştuğu şeylerde sözünde durmazsa kadının mehr-i misil hakkı vardır (*tahrîcen*). Adam nafakasını temin etmeyeceğini ya da kadının nafakayı temin etmesini şart koşarsa kocanın bu şartlara riayet etmesi gerekmez.”¹⁸⁵

3) “Eğer koca dininden dönerse kadına mehrini vermesi gerekir. Eğer kadın dinden dönerse *tahrîcen* kadına mehir yoktur. Ancak eğer birleşme olmuşsa kadın mehri alır.”¹⁸⁶

Tahrîcen kavramının Zeydiyye fikhında altı manaya râci olduğu söylenmektedir: Tahrîc, kıyas, asl, muktezâ, müceb, delâlet (telhîs).¹⁸⁷ Anlaşıldığına göre müellif bu hükümleri aktarırken Hâdî-İlelhak’ın görüşlerinden tahrîc¹⁸⁸ yaparak elde ettiği neticeleri belirtmektedir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

¹⁸⁵ a.g.e., s. 144.

¹⁸⁶ a.g.e., s. 145.

¹⁸⁷ Abdullah İbn Miftâh, *el-Muntezeu’l-muhtâr*, 2014, C. 1, s. 174.

¹⁸⁸ Edille-i şeriyye ya da mezhep fikhının birikimi, mezhebin temsilcisi olan imamlarının görüşleri esas alınarak şerî hüküm, fikhî bilgi elde etme metodudur. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 5. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, s. 537.

¹⁸⁹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, C. 3, ss. 32-33, 148-52.

Zeydiyye mezhebinin teşekkülü aşamasında henüz usûle dair bir sistematîğin bulunmadığı hicrî ikinci ve üçüncü asırda¹⁹⁰ kaleme alınmış çalışmalardan hareketle Müeyyed-Billâh *Tecrîd* eserini ortaya koymuştur. Dolayısıyla henüz bir usûlün bulunmaması müellifin tahrîcde bulunmasına kapı aralamış olmalıdır. İlgili araştırmalarda belirtildiği üzere eserin kaleme alındığı hicrî dördüncü asrın sonu ile hicrî beşinci asrın başları usûlde bir sistemin oluşmaya başladığı ancak yeterli olgunluğa ulaşmadığı bir dönemdir.¹⁹¹ Müeyyed-Billâh da fûrû-i fıkıh meselelerinde tahrîcde bulunarak Zeydî usûlüne dair dönemin özelliklerini yansıtmaktadır denilebilir.

Muhtasar'da hükümler belirtilirken helal, haram, caiz, müstehab kavramları kullanılmıştır. Bir fiilin sıhhatine yönelik ise batıl, sahih, fasid kavramları kullanılmaktadır. Ayrıca yer yer lâ be's (sakıncası yoktur) ibaresinin de kullanıldığı tespit edilmiştir.

Bunların yanı sıra *Tecrîd* eserinde fıkıh ilmine dair terimlerin de ifade edildiği görülmektedir. İddet, mut'a, şîğâr ve mehir kavramları bu şekilde belirtilmiştir.

Tecrîd'de *Muntehab* adlı eserden iktibasla iddetin ancak kendisiyle nikâhlanması helal olan bir kadın için geçerli olduğu ifade edilerek¹⁹² kavramın mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.

Terim olarak mut'a, şîğâr ve mehir kelimelerinin tanımları *Tecrîd*'de verilmiştir. Mut'a nikâhı için yapılan tanımlama şu şekildedir: "Mut'a nikâhı, erkeğin kadını belli bir süre için nikâhlamasıdır."¹⁹³ Şîğâr kavramı ise şöyle tanımlanmıştır: "Şîğâr nikâhı¹⁹⁴, iki erkeğin, kızlarını karşılıklı olarak birbirlerine mehirsiz bir şekilde nikâhladıkları ve bunu mehir olarak kabul ettikleri nikâhtır." Mehir kavramına getirilen tanım ise şöyledir: "Mehir, karı-kocanın karşılıklı razı olduğu şeydir."¹⁹⁵

Muhtasar'da kavram tanımlamaları olup olmadığına dair yaptığımız incelemede herhangi bir tanımın yer almadığı görülmüştür.

¹⁹⁰ Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*, s. 39.

¹⁹¹ a.g.e., s. 17.

¹⁹² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137.

¹⁹³ a.g.e., s. 136.

¹⁹⁴ a.g.e., s. 137.

¹⁹⁵ a.g.e., s. 141.

Muhtasar türü eserlerde hükümlerin fillerin sıhhat, fesad, butlanına dair şartlarının aktarılması söz konusudur. Ancak müelliflerinin üslûbuna göre de şekillenebilen telif çalışmaları bazı noktalarda farklılıklar gösterebilmektedir. *Tecrîd*'de ıstılah kullanılmış olmasını, müellifin eğitim-öğretim kaygısı taşıdığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira tanımlar, fıkıh öğretimi için, konuların anlaşılması ve muhatapla ortak bir zeminde buluşabilmenin ön şartı mesabesinde. *Muhtasar*'da böyle bir üslûbun tercih edilmeme sebebi ise müellifinin özlü bir anlatıma sahip olması şeklinde yorumlanabilir.

2.2. Hükümleri Aktarırken Takip Edilen Usûl

Tecrîd ve *Muhtasar* eserleri teklifi hükümlerin aktarıldığı ve aynı zamanda mezhep fıkına dair genel bir çerçevenin oluşturulduğu muhtasar türünde eserlerdir. Bu sebeple *Tecrîd*'de her mesele, *Muhtasar*'da ise her madde hüküm içerikli olmakla beraber mezhebin fıkına dair bir çerçeve de sunmaktadır. Farazî fıkın bir sonucu olarak olasılıkların, mükellefin yükümlülüğü bakımından, hangi hükümü alacağı da konu edilmiştir.

Eserlerde hükümler aktarılırken hikmet değil de sadece hüküm bazında konular ele alınmış, hikmet boyutuna değinilmeden hükümler aktarılmıştır.

Muhtasar'da olduğu gibi genellikle hükümlerin hikmetlerine yer vermeyen *Tecrîd*'de bazı meselelerde hükmün sebeplerinden bahsedilmiştir. Örneğin; “Bir kişi köle bir kadınla evlenir, onunla cinsî münâsebet kurmadan bu kadına malik olursa mülkiyet nikâh akdini ifsad eder.”¹⁹⁶ hükmünü aktardıktan sonra müellif, bunun gerekçesini açıklamıştır. Nikâh akdinin sadece talakla ifsad olmadığını, kadına malik olan kişinin mülkiyetten dolayı onunla cinsî münâsebet kurabileceğini ifade etmiştir. Eğer evlenir, cinsî münâsebetten sonra kadına malik olursa mülkiyet hakkı nikâhı fasid kılar. Bu durumda cariyeye mülkiyet hakkından dolayı cinsî münâsebette bulunabilir.

Tecrîd'de hükümler aktarılırken salt fiilin mahiyeti değil; fiilin meydana geldiği takdirde farklı yönlerinin hangi hükümlere konu olacağı belirtilmiştir. Nikâh akdinde herhangi bir husustaki bilinmezliğin ne gibi sonuçlar doğuracağı ayrıca açıklanmıştır. Örneğin; iddet bekleyen bir kadınla evlenmenin haramlığı ifade edilmiş ve adamın bunu

¹⁹⁶ a.g.e., ss. 147-48.

bilmeden kadınla evlenmesi halinde akdin batıl olacağı hükmü verilmiştir. Cinsî münâsebetin gerçekleşmiş olması yahut gerçekleşmemiş olması sonuca bağlanmış, şayet bu münâsebet dolayısıyla bir çocuk dünyaya gelirse çocuğun nesebi hakkında detay verilmiştir.¹⁹⁷ *Muhtasar*'da da iddet bekleyen kadınla nikâhlanmanın haramlığı ifade edilmiş fakat bu haramlık devam ettiği halde nikâh akdinin gerçekleşmesine yönelik bir detay verilmemiştir.¹⁹⁸

Bir fiilin geçerlilik kazanabilmesi için taşınması gereken şartlar hüküm belirtildikten sonra aktarılmaktadır. Örneğin; iki kız kardeş ile nikâh akdi kurmanın helal olmayacağı ifade edilmekte ve daha sonrasında karısının kız kardeşi ile nikâhın ancak boşama neticesinde caiz olabileceği hükmü verilmektedir. Ric'î veya bâin talak olması halinde de iddete bağlı evlilik engelinin neticeleri aktarılmaktadır.¹⁹⁹ Ayrıca mehrin miktarı belirtilerek nikâh akdi için vekîl tayin etme durumunda da vekîlin tasarrufunun geçerli oluşunun müvekkilin iznine bağlı olduğu belirtilmiş ve buna bağlı hükümler detaylandırılmıştır.²⁰⁰ *Muhtasar*'da iki kız kardeşle ilgili olarak ise konunun salt hükmün aktarılması şeklinde belirtilmiş olduğu ve böyle bir evliliğin nasıl gerçekleşebileceğine dair bir detayın verilmediği görülmektedir. Bu durum geçici bir evlilik engeli olarak belirtilmektedir.²⁰¹

Tecrîd'de şahitlikle alakalı hükümler aktarılırken müellif, “İki veya daha fazla erkek yahut bir erkek ve iki kadın şahit olmaksızın nikâh akdi kurulmaz.” şeklinde şahitlerin sayısı belirttikten sonra şahitliğin çerçevesini belirlemiş, ayrıca şahitlerin adil olması gerektiğini ifade etmiştir: “Diğer hukukî işlemlerde şahitliği geçerli olanlar nikâhta da şahitlik edebilirler. Köle, çocuk, anne-baba vesairenin şahitlikleri geçerlidir. Yahyâ b. Hüseyin Hâdî-İlelhak'a göre nikâh akdinin kurulabilmesi için şahitlerin adil olması gerekir.”²⁰² *Muhtasar*'da ise şahitliğin şartları ve şahitlerde bulunması gereken nitelikler aktarılmak suretiyle konu edilmiştir.

Genel olarak her iki mezhebin hüküm aktarırken takip ettiği usule baktığımızda *Tecrîd*'de daha fazla detay verilip olasılıklar/farazî ilişkiler bağlamında meselelerin

¹⁹⁷ a.g.e., s. 137.

¹⁹⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

¹⁹⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

²⁰⁰ a.g.e., s. 143.

²⁰¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

²⁰² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141.

hükme konu olduğu görülmektedir. *Muhtasar*'da ise olasılıkların çeşitlendirilmesinden ziyade mevcut hükümlerin aktarılmış olduğu söylenebilir. Eserlerdeki bu farklılığın mezheplerin teşekkülü, olgunlaşma dönemlerinin aynı olmamasından kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Zira *Tecrîd* eserinin yazıldığı dönem kendi fıkıh literatürü bakımından erken bir dönemdir. Fakat *Muhtasar*'ın telif edildiği dönem mezhepte yapılaşmış bir sistemin olduğu bir dönemdir. Yapılaşmış bir sistem içerisinde *Muhtasar*'ın üslup bakımından daha özlü olduğu; *Tecrîd*'in ise biraz daha farazî olgularla çeşitlendirmek suretiyle hükümlerin aktarıldığı bir üsluba sahip olduğu söylenebilir.

Eserlerin üslubu ile alakalı olarak genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: *Tecrîd*'de dikkat çeken husus, konuların hükümlerinin “mes’eletun” denilerek sıralanmasıdır.

Tecrîd'de mezhep imamlarının adı anılınca onlar için diğer Zeydî fıkıh kaynaklarında olduğu gibi “aleyhi’s-selâm”, “salavâtullâhi aleyh” ifadeleri kullanılmıştır. *Muhtasar*'da böyle bir üslup olmamakla beraber mezhep imamları için diğer Hanefî fıkıh kaynaklarında “rahimehullâh”, “rahmetullâhi aleyh” şeklinde dua cümleleri kullanılmıştır.

Eserlerde mezhep imamlarının görüşleri verilmiş, ihtilaf noktaları ise asgari düzeyde detaylandırılmadan nakledilmiştir.

Tecrîd'de Hâdî-İlelhak'ın telif eserleri zikredilmiş, hükümler nakledilirken bu kitaplara atıfta bulunulmuştur. *Muhtasar*'da böyle bir atıf söz konusu değildir.

İki eserde de her yargı bir hükme delalet etmekle beraber mezhebin fıkhına dair genel bir çerçeve de sunmaktadır.

Tecrîd'de iddet, mut'a, şığâr ve mehir kelimelerinin ıstılahî manaları belirtilmiştir. *Muhtasar*'da böyle bir üslup söz konusu değildir.

Eserlerde hükümler, hikmet boyutu belirtilmeden nakledilmiştir.

Eserlerde hüküm ifade ederken kullanılan lafızlarda bir uyum söz konusudur. İki eserde de teklifî hükümler ifade edilirken haram, helal, müstehab, caiz kavramları; fiillerin sıhhatine yönelik ise fasid, batıl, sahih kavramlarının çokça kullanıldığı, bazen

de “lâ be’s” (sakıncası yoktur) ibaresinin kullanıldığı, *Tecrîd*’de üç yerde müellifin tahrîc yaptığı tespit edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TECRÎD VE MUHTASARU'L-KUDÛRÎ ESERLERİNDE KİTABU'N-NİKÂH'IN MUHTEVA BAKIMINDAN MUKAYESESİ

Bu bölümde *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinde yer alan kitabu'n-nikâh muhteva bakımından mukayese edilmiştir. Mukayese yapabilmek için öncelikle konuyla ilgili meseleler bu alandaki akademik çalışmalardan yararlanılarak ortaya konulmuş ve bir çerçeve oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmada incelenen eserler oluşturulan bu çerçeveye göre karşılaştırılmıştır.

1. NİKÂH AKDİNİN TANIMI VE ŞARTLARI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Bu başlık altında nikâh kavramının tanımı yapıp nikâh akdinin kurulabilmesi için gerekli olan şart ve rükünlere dair hükümler başlıklar halinde iki eserin karşılaştırması yapıp Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin diğer temel eserlerine de başvurularak mukayese edilmiştir.

1.1. Tanımı

Sözlükte “birleştirme, bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki” manasına gelen nikâh²⁰³ kavramı, ıstılahta “kadın ve erkek için cinsî münâsebetin helal kılındığı akit”²⁰⁴ demektir. Hakiki mana bakımından akdi ifade ederken mecâzî olarak cinsî münâsebeti karşılamaktadır. Zeydiyye’deki bu tanımın aksine Hanefî mezhebinde hakiki anlamda cinsî münâsebeti, mecâzî anlamda ise akdi ifade etmektedir.²⁰⁵ Bu ayrımın pratikteki yansıması ise akit neticesinde haramlığın oluşup oluşmaması yahut kendisiyle cinsî münâsebette bulunulan kadının kız kardeşiyle haramlığın oluşması gibi konuların gündeme gelmesidir.²⁰⁶

²⁰³ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, C. 33, s. 112.

²⁰⁴ Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ Mehdî-Lidînillâh, *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi ulemâi'l-emsâr*, San'a: Daru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1988, C. 3, s. 3.

²⁰⁵ Serahsî, *Mebûsût*, 2015, C. 4, s. 357.

²⁰⁶ Ebu'l-Hasan Abdullah İbn Miftâh, *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğayysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*, 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014, C. 4, s. 457.

Zeydiyye mezhebine göre sahih bir nikâh akdinde beş rükün bulunmalıdır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Velînin izni, temlik ifade eden lafız, temlik lafzının evlenilmek istenen kişiyi karşılaması; yani “seni falan kişi ile nikâhladım” gibi bir ifade olması, kabulün nikâh akdine dair olması ve icab ile kabulün aynı mecliste olmasıdır.²⁰⁷

Akdin şartları ise İbnu'l-Murtazâ (ö. 840/1436)'ya ait olan *Bahru'z-zehhâr*'da altı tane zikredilmiştir. Aynı müellife ait olan *el-Ezhâr fî fîkhi'l-emimmeti'l-ethâr* adlı eserin şerhi olup Abdullah İbn Miftâh (ö. 877/1472) tarafından kaleme alınan *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ethâr)* adlı eserde ise dört tane şart zikredilmiştir. Buna göre *Ezhâr*'da nikâh akdinin şartları; akit, iki adil şahit bulunması, hür mükellef kadının rızasının aranması ve kadının işaret, vasıf veya belirli bir lakapla belirlenmiş olmasıdır.²⁰⁸ *Bahru'z-zehhâr*'da zikredilen şartlar ise şunlardır: Akit, kadının işaret, vasıf veya belirli bir lakapla belirlenmiş olması, akdi yapanın velî olması ve izninin bulunması, evlilik engeli bulunmaması, şahitlik ve dul olan mükellef kadının rızasının aranmasıdır.²⁰⁹

Yukarıda görüldüğü üzere akdin rükûn ve şartları farklı eserlerde farklı şekilde ele alınmış olduğu için bu çalışmada bunlar ele alınırken hepsini kapsayıcı olması bakımından, günümüz akademik çalışmalarındaki başlıklarda da takip edildiği üzere irade beyanı, taraflar, şahitlik, evlilik engelleri, denklik ve velâyet başlıklarının kullanılması uygun bulunmuştur. Öncelikle sayılan hususlar, daha sonra da akde dair çeşitli konulara temas edilerek akdin sonuçları mukayese edilecektir.

1.2. İrade Beyanı

Evliliğe dair hukukî işlemlerin yapılabilmesi için kişinin evliliği istediğini ifade etmesi irade beyanı olarak karşımıza çıkar. İrade beyanı, icab ve kabulden oluşmakla beraber bu iradenin hukukî bir sonuç ortaya koyması, bunların birbirine uygun olmasına bağlıdır. İcab ve kabul birbirini nakzetmemelidir. İcab, evlilik için yapılan ilk teklif, ortaya konulan ilk irade beyanıdır. Kabul ise bu teklife verilen müsbet cevaptır.²¹⁰

²⁰⁷ a.g.e., C. 4, ss. 523-30.

²⁰⁸ a.g.e., C. 4, ss. 523-58.

²⁰⁹ Mehdi-Lidînillâh, *Bahru'z-zehhâr*, C. 3, ss. 18-28.

²¹⁰ Halil İbrahim Acar, *İslâm Aile Hukuku*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017, s. 36; H. Yunus Apaydın, “İrade Beyanı”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, C. 22, s. 387.

İcab ve kabulün ortaya konulabilmesi için sîgaların kullanımı mezheplerin irdelediği konulardan biri olmuştur. Zeydiyye'ye göre nikâh akdi nikâh, tezvîc ve hibe lafızlarıyla kurulmaktadır.²¹¹ Hanefî fihhına göre ise evlenme akdi nikâh, tezvîc, temlik (mâlik kılma), hibe ve sadaka lafızlarıyla kurulmakta fakat icâre ve ibâha lafızlarıyla kurulamamaktadır.²¹² *Tecrîd*'de ise icâre ve ibâha lafızlarına dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak *Bahru'z-zehhâr*'da ibâha ve icâre lafızlarıyla akit kurulamayacağı ifade edilmiştir.²¹³ İrade beyanının geçmiş zaman veya gelecek zaman ifade eden lafızlarla kurulabileceği, örneğin “benimle evlen”, “beni kızınla evlendir” lafızlarına karşılık olarak kabulün “evlendim” veya “evlendirdim” şeklinde ifade edilmesiyle Hanefî mezhebine göre akit kurulmuş olmaktadır.²¹⁴ Zeydiyye mezhebinde icab ve kabul için meclis birliği de şart koşulmaktadır.²¹⁵

1.3. Taraflar

Nikâh akdinin oluşabilmesi için akdin taraflarının bulunması gerekir. Bunlar evlenecek olan kadın ve erkektir. Bu kişiler kendi beyanlarıyla evlenebildiği gibi velî veya vekil aracılığıyla da irade beyanında bulunabilmektedirler.²¹⁶ Nikâh akdi asıl taraflarca kurulabildiği gibi velî ya da vekil tarafından da kurulabilmektedir. Taraflara dair hükümler özellikle *Tecrîd*'de daha çok velâyet başlığı altında ele alındığı için velînin yaptığı akit veya vekil tayin edilerek kurulan nikâh akdine dair hükümler velâyet başlığı altında ele alınmıştır.

1.4. Şahitler

Nikâh akdinin sahih olmasının şartlarından biri de akit esnasında şahitlerin bulunmasıdır. Şahitliğin şart koşulmasında zina şüphesi oluşmaması veya karşılıklı hakların tesis edilmesi yahut da bu hakların tespit edilmesi gibi amiller etkili olmaktadır.²¹⁷

²¹¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 138.

²¹² Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170.

²¹³ Mehdî-Lidînillâh, *Bahru'z-zehhâr*, C. 3, s. 18.

²¹⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

²¹⁵ Abdullah İbn Miftâh, *el-Muntezeu'l-muhtâr*, 2014, C. 4, s. 520.

²¹⁶ Nuri Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, 1. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014, s. 104.

²¹⁷ a.g.e., ss. 111-12.

Nikâh akdinde şahitlerde bir takım şartlar aranmaktadır. Zeydiyye mezhebinde bu şartlar şöyle sıralanmıştır: Sayı bakımından en az iki erkek yahut bir erkek ve iki kadın şahit olmaksızın nikâh akdi kurulamaz.²¹⁸ Diğer hukukî işlemlerde şahitliği geçerli olanlar nikâhta da şahitlik edebilirler. Köle, çocuk, anne-baba vesairenin şahitlikleri geçerlidir.²¹⁹ Ayrıca Hâdî-İlelhak'tan aktarılan görüşe göre nikâh akdinin kurulması için şahitlerin adil olması gerekmektedir.²²⁰

Muhtasar'da belirtildiğine göre hür, bâliğ, akli dengesi yerinde ve Müslüman olan iki erkek şahidin veya bir erkek ve iki kadından oluşan üç şahidin varlığı ile akit kurulur. Şahitlerin adil, güvenilir olup olmaması veya kazf cezası almış olup olmaması fark etmeksizin şahitlikleri geçerlidir.²²¹ Ayrıca Müslüman bir erkeğin zimmî bir kadınla nikâhlanması durumunda şahitlerin iki zimmîden teşekkül etmesi caizdir. İmam Muhammed ise bunun aksi bir görüşü savunmaktadır.²²²

Zeydiyye ve Hanefî mezhebinde tarafların nikâh akdinin varlığı konusunda ikrarda bulunması halinde irade beyanları geçerlidir. Buna bağlı olarak taraflar karı-koca olduklarını ikrar ederlerse bu ikrar muteber sayılmaktadır. Ancak tarafların, akdin şahitsiz kurulduğunu ikrar etmeleri halinde, akit batıl hükmündedir.²²³ Şahitlerin gaib olduğunu ya da öldüğünü iddia etmeleri halinde ise ikisinin ikrarı da geçerlidir. Şayet bu beyanlarından şüphe edilirse, Zeydiyye mezhebine göre tedbir olarak durumlarının araştırılması istenmektedir.²²⁴

Nikâh akdinde inkarın söz konusu olduğu durumlarda Zeydiyye ve Hanefî mezhebine göre müddeînin delil getirmesi, müddeâ aleyhin ise yemin etmesi gerekmektedir.²²⁵ Adamın evliliği inkar etmesi, kadının ise evliliği ikrar etmesi halinde müddeînin delil getirmesi, müddeâ aleyhin (kadının) de nikâhın olmadığına dair yemin etmesi gerekmektedir. Aynı şekilde kadın böyle bir iddia ortaya atar, adam da inkar ederse

²¹⁸ Mehdî-Lidînillâh, *Bahru'z-zehhâr*, C. 3, s. 27.

²¹⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141.

²²⁰ a.yer.

²²¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

²²² a.yer.

²²³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141; Şemsu'l-Eimme Serahsî, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, 3. b., İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2015, C. 5, s. 242.

²²⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141.

²²⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 141; Serahsî, *Mebûsât*, 2015, C. 5, s. 249.

kadının delil getirmesi, adamın da yemin etmesi gerekir. Kadının, kocasının kendisiyle cinsî münâsebette bulunduğunu iddia etmesi de böyledir.²²⁶

Zeydiyye ve Hanefî mezhebinde akdin sıhhat şartlarından biri olan şahitlerde aranan şartların sayısı ve nitelik bakımından aynı olduğu görülmektedir. Ayrıca akdin ikrar veya inkar edilmesiyle ilgili hukukî işlemlerde de aynı kanaatin hakim olduğu söylenebilir.

2. EVLENME ENGELLERİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Evlenecek kişiler arasında evlilik engelini olmaması sahih bir nikâh akdinin şartlarından biri olarak kabul edilmektedir. Evlilik engelleri sürekli ve geçici engeller olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

2.1. Sürekli Evlenme Engelleri

Sürekli evlilik engelleri kan hısımlığı, sıhrî hısımlık ve süt hısımlığından kaynaklanmaktadır. Bu taksimin kaynağı ise Nisâ Sûresi'nin 23. âyetidir. Bu hısımlıkları kısaca şöyle açıklamak mümkündür:²²⁷

Kan Hısımlığı: Kan akrabalığından dolayı kendileriyle ebedi olarak evlenilemeyecek kişiler dört grup halinde ele alınmaktadır. a) Kişinin usûlü: Anne, baba, dede, nine..., b) Kişinin fûrûu: Kişinin oğlu, kızı, bunların çocukları ..., c) Kişinin anne-babasının fûrûu ve bunların çocukları, d) Dedenin ve ninelerin fûrûu: Amca, hala, dayı ve teyzeler.

Sıhrî Hısımlık (Hurmet-i Musâhere): Evlilik akdi dolayısıyla ve kan bağı olmaksızın oluşan akrabalıktır. Aralarında haramlık oluşan kişiler şunlardır: a) Eşlerin usûlü, b) Eşlerin fûrûu, c) Usûlün eşleri, d) Fûrûun eşleri.

Süt Hısımlığı: Süt emmekten kaynaklanan sürekli evlilik engelleri arasında yer almaktadır. Süt emzirmiş olan kadın ve emen kişi süt hısımlığı dolayısıyla haramlık oluşan kimselerdir.

²²⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141.

²²⁷ Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, s. 91; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, ss. 58-59.

Bütün çeşitleriyle hısımlık, evlilik engeli olarak Zeydiyye ve Hanefî mezhebinde kabul görmüştür. Hısımlığın evlilik engeli olduğunun dayanağı Kitap ve sünnettir. Nitekim *Tecrîd* eserinde Nisâ Sûresi 23. âyeti zikredilerek evlenilmesi helal ve haram olan kadınlar babına giriş yapılmıştır.²²⁸ Aynı şekilde *Muhtasar*'da da bu kişiler âyete göre belirtilmiştir.²²⁹ Âyette şöyle buyrulmaktadır: “*Analarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (evliliğiniz son bulduğunda) kızlarınızı almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*”

Tecrîd'de Hâdî-İlelhak'tan aktarılan ve *Muhtasar*'da yer alan hükme göre; kendisiyle evlenilmesi haram olan kadınlar anneler, yukarı gidildikçe nineler, kız çocuklar, aşağı gidildikçe oğlun kızları ve kızların kızları, kız kardeşler, kız kardeşlerin kızları, erkek kardeşlerin kızları ve aşağı inildikçe onların kızlarının kızları; halalar ve ne kadar uzak olursa olsun halaların halaları; teyzeler ve ne kadar uzak olursa olsun teyzelerin teyzeleri ile nikâhlanmak haramdır. Tüm bu zikredilen kadınlar nesep yoluyla haram olduğu gibi emzirme (radâ) yoluyla da haram olmaktadır.²³⁰

Her iki mezhepte de kendisiyle sıhrî hısımlık oluşan kişiler belirtilmiştir. Buna göre kişiye kendisiyle cinsî münâsebette bulunduğu ya da bulunmadığı karısının annesiyle evlenmesi, kadının nineleri ile evlenmesi haram olmaktadır. Bu haramlık sırf akitle oluşmaktadır. Şayet kişi, karısıyla cinsî münâsebette bulunmuşsa karısının kızı, kızlarının kızları ve öncesindekiler, kadının oğlunun kızları da kendisine haram olmaktadır. Ancak kişi, karısıyla cinsî münâsebette bulunmamışsa bunlar kendisine haram olmaz.²³¹

²²⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 134.

²²⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, ss. 168-69.

²³⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 134; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

²³¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168; Serahsî, *Mebûsât*, 2015, C. 4, ss. 371-76; Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 134.

Tecrîd'de Hâdî-İlelhak'tan aktarılan hükme göre kişiye oğlunun karısı ve ne kadar aşağı gidilirse gidilsin torunlarının hanımları, babasının veya ne kadar yukarı gidilirse gidilsin dedelerinin karısı ile evlenmesi de haramdır.²³² *Muhtasar*'da da haramlık oluşan kişiler bu şekilde sıralanmıştır.²³³

Zeydiyye mezhebine göre kişi, kendisine haram olan ya da harama yakın bir kadınla cinsî münâsebette bulunduğu takdirde, bu kadının annesi ve kızı adam için sıhrî hısımlık oluşturmamaktadır. Kadın da bu adamın oğluna ya da babasına haram olmamaktadır. Aynı şekilde adam karısının annesi veya karısının önceki kocasından olan kızıyla cinsî münâsebette bulursa karısı ile arasında hurmet-i musâhere oluşmamaktadır. Yine kişinin karısının kızıyla cinsî münâsebette bulunması halinde de kadın kocası için haram olmamaktadır.²³⁴ Müeyyed-Billâh *Tecrîd*'in şerhinde “*Haram olan şey helali haram kılmaz.*” hadisini delil getirerek bu durumda haramlığın oluşmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Zeydiyye'nin nikâh kavramının tanımında hakiki mananın “akit” olduğu ön kabulünden hareketle bu şekilde vuku bulmuş bir cimânın haramlık oluşturmadığı görüşü esas alınmıştır.²³⁵ Hanefî mezhebinde ise kişinin karısının annesi ile cinsî münâsebete girmesi halinde aralarında sıhriyyet meydana gelmesi hasebiyle karısı kendisine haram olmaktadır. Kocadan kaynaklanan bir nedene dayalı olarak meydana gelen ayrılıkta ise karısı mehrin yarısını almaktadır. Şayet adamın zifafa girdiği kadın, karısının kızı ise yine aralarında sıhrî hısımlık dolayısıyla haramlık oluşmaktadır. Adamın cinsî münâsebette bulunduğu kadın, hanımının kız kardeşi veya kan hısımlığı olan bir kadın ise bu durumda bu kadınların iddet süresi bitmeden adam karısıyla birleşmemektedir.²³⁶

Sürekli evlilik engellerinin her iki mezhepte de geçerliliğini koruduğu ve temel alınan nokta bakımından ortak olduğu, kan, sıhrî ve süt akrabalığından kaynaklanan hususların evliliğin ebedi engelleri arasında telakki edildiği tespit edilmiştir. Ancak Zeydiyye'ye göre kendisiyle cinsî münâsebette bulunduğu karısının usûl ya da fûrû ile

²³² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 134-35.

²³³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

²³⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

²³⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 38.

²³⁶ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 33-34.

cinsî münâsebette bulunması halinde adam ve o kadınlar arasında sıhrî hısımlık oluşmazken Hanefî mezhebinde böyle bir durumda sıhrî hısımlık oluşmaktadır.

2.2. Geçici Evlenme Engelleri

Geçici evlilik engelleri erkeğin iki hısımla nikâhlanması, üç talakla boşanmadan kaynaklanan evlilik engeli, din farklılığından kaynaklanan evlilik engeli, iddete bağlı evlilik engeli, dörtten fazla kadınla evlilik, başkasının karısı olmaktan kaynaklanan evlilik engeli şeklinde sıralanabilir.

Her iki mezhepte de iki hısımla bir adamın nikâhında olması helal değildir. Buna göre kişinin iki kız kardeşi ve kız kardeş hükmündeki iki kadını nikâhı altında tutması haramdır. Kişi, bir kadının halası veya teyzesi ya da erkek-kız kardeş çocuğuyla aynı nikâh altında bulunmamaktadır. Kız kardeş hükmünde olan kadınlar arasında nesep dikkate alınmaksızın süt emme veya sadece nesep sebebiyle aynı nikâh altında bulunmaları da haramlık oluşturmaktadır. Yine taraflardan biri erkek olarak düşünüldüğünde şartlara uygun değilse iki kadının aynı nikâh altında bulunması caiz olmamaktadır.²³⁷

Zeydiyye ve Hanefî mezhebi arasındaki fark, kişi, karısının kız kardeşiyle evlenmek istediğinde gündeme gelmektedir. Buna göre kişi, karısının kız kardeşiyle evlenmek istiyorsa karısını boşamalıdır. *Tecrîd*'deki hükme göre ric'î talak ile boşamışsa iddet süresinin bitmesini beklemelidir. Fakat bâin talak ile boşamışsa iddet süresi bitmeden de evlenebilmektedir.²³⁸ *Muhtasar*'da belirtilen hükme göre ise bâin talakla boşamışsa iddet müddeti bitmeden karısının kız kardeşiyle evlenememektedir.²³⁹

Üç talakla boşanmanın gerçekleşmesi halinde geçici bir evlilik engeli oluşmaktadır. Buna göre *Tecrîd*'de kişinin, karısını üç defa boşaması halinde kadının başkasıyla evlenip cinsî münâsebette bulunmadığı sürece kendisine helal olmayacağı ifade edilmektedir.²⁴⁰ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekildedir.

²³⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

²³⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

²³⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

²⁴⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

Tecrîd ve *Muhtasar*'da belirtildiğine göre kişi, bir kadını ve onun önceki kocasının kızını (üvey kızını) nikâhına alabilmektedir.²⁴¹ Böyle bir durumda hısımlık oluşmadığı için nikâh akdi kurulabilmektedir.

Tecrîd'de din farklılığına bağlı evlilik engellerinde zimmî erkeğin Müslüman kadınla, zimmî kadının da Müslüman erkekle evlenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu yasağın tüm farklı din mensupları için geçerli olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Yani Yahudi erkek Hıristiyan kadınla, Hıristiyan erkek Yahudi veya Mecûsî kadınla, Mecûsî erkek Yahudi veya Hıristiyan kadınla evlenemez.²⁴² Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsî olan kişiler Hanefilerde olduğu gibi Zeydîlerde de zimmî olarak değerlendirilmektedir.²⁴³ Ancak *Muhtasar*'da ehl-i kitap, Mecûsî ve Sabiî ayrımı yapılmıştır. Buna göre ehl-i kitap bir kadınla evliliğin caiz, Mecûsî ve putperest kadınlarla evliliğin ise caiz olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca ilahi bir kitabı kabul edip bir peygambere inanan Sabiîlerle evlilik caizdir. Herhangi bir ilahi kitapları olmayıp yıldızlara tapıyorlarsa, Sabiîlerle evlilik caiz değildir.²⁴⁴ Buna göre iki mezhep arasında din farkının evlilik engeli oluşturması konusunda farklılık bulunmaktadır.

Zeydiyye'ye göre zimmî karı-kocadan hangisi önce Müslüman olursa ayrılma gerçekleşir. Şayet koca kadınla birleşmişse kadın mehrin tamamını; birleşmemişse mehrin yarısını almaktadır.²⁴⁵ Müeyyed-Billâh'ın aktardığına göre bu hüküm tahrîcen verilmiş bir hükümdür. Hâdî-İlelhak'ın usulüne dayanarak bu konuda isabetli olanın kadının mı erkeğin mi duhulden önce Müslüman olduğunun ayrı değerlendirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre şayet duhulden önce koca Müslüman olursa ayrılık gerçekleşmekte ve kadın mehrin yarısını almaktadır. Ancak duhulden önce kadın Müslüman olursa bu durumda kadına hiçbir şey verilmemesi gerekmektedir. Nitekim kadından kaynaklanan ayrılıklarda kadına bir şey verilmemektedir.²⁴⁶

Hanefî mezhebine göre zimmet ehlinin akitleri onların kendi dininde geçerli sahîh akitler ise Müslüman olduklarında ayrılık gerçekleşmemekte, nikâh akitleri devam

²⁴¹ a.yer; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

²⁴² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

²⁴³ Ahmet Yaman, "Zimmî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, s. 434.

²⁴⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

²⁴⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 144.

²⁴⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 150-51.

etmektedir.²⁴⁷ Şayet koca Müslüman olur kadın ehl-i kitap ise nikâh akdi devam etmektedir. Ancak başka bir dinin mensubu karısına Müslüman olması teklif edildiğinde kadın bunu kabul etmezse araları ayrılmaktadır. Kocanın ehl-i kitap ya da başka bir dinin mensubu olması halinde ise yapılan Müslüman olma davetine koca icabet etmezse araları ayrılmakta ve cinsî münasebetin gerçekleşip gerçekleşmemesi dikkate alınmamaktadır.²⁴⁸ Duhulden önce kocanın Müslüman olup kadının İslâm'ı kabul etmemesi durumunda ayrılık kadından kaynaklandığı için kadına hiçbir şey verilmemektedir. Aksi durumda ise ayrılığa koca sebep olduğu için kadın mehrin yarısını almaya hak kazanmaktadır.²⁴⁹

Muhtasar'da yer alıp *Tecrîd*'de yer almayan bir takım hükümler vardır. Bunlar nikâh akdinden sonra meydana gelen din farkının akde etkisiyle ilgili hükümlerdir. Zeydiyye'ye göre din farklılığı kadın veya erkeğin farklı din mensubu olmasına bağlı olmaksızın bir evlilik engeli konumundadır. *Muhtasar*'da belirtildiğine göre karı-kocadan birinin dâru'l-harpten İslâm ülkesine Müslüman olarak gitmesi halinde araları ayrılmaktadır. Karı-kocadan birinin esir alınması durumunda da araları ayrılmaktadır. Fakat her ikisinin esir alınması durumunda nikâh akitleri devam etmektedir. Kadının İslâm ülkesine hicret etmek maksadıyla gitmesi halinde ise kadın burada biriyle evlilik akdi kurabilmektedir. Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre bu kadının iddet beklemesi gerekmemekte; ancak hamile ise doğum yapana kadar başkasıyla evlenememektedir.²⁵⁰

Tecrîd'de belirtildiğine göre kişi, bir kadınla zina ederse ikisi de tevbe etmeden o kadınla evlenememektedir.²⁵¹ *Muhtasar*'ın değindiği husus ise zina eden kişinin o kadının annesi ve kızıyla evlenmesinin haram olduğudur.²⁵² Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre böyle bir durumda sıhrî hısımlık oluşmaktadır.

Geçici bir evlilik engeli olarak iddet, kadının boşanması veya kocanın ölümü neticesinde kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken bir süre olarak gündeme gelmektedir. *Tecrîd*'de yer alan hükme göre; bir erkeğin kendisinden başka bir erkekten dolayı iddet süresi içinde olan bir kadınla nikâhlanması helal olmaz. Eğer bunu bilmeden nikâhlanmışlarsa bu nikâh akdi batıl olmakta ve ilk koca ile cinsî münâsebet

²⁴⁷ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 175; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 59.

²⁴⁸ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 71-72.

²⁴⁹ a.g.e., C. 5, s. 73.

²⁵⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 175.

²⁵¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 138.

²⁵² Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

gerçekleşmişse kadının ikinci kocadan mehir alma hakkı doğmaktadır. Eğer kadın ikinci kocayla girdiği cinsî münâsebetten altı ay veya daha fazla bir süre sonra bir çocuğu doğarsa bu çocuk, ikinci kocanıdır. Eğer altı aydan kısa bir süre içinde çocuk dünyaya getirirse bu çocuk, ilk kocanıdır. Kadının ikinci kocayla cinsî münasebetten uzak durması ve ilk evliliğinin bittiği andan itibaren iddet süresini tamamlaması gerekmektedir. İddeti bitince ikisinden biriyle ya da başkasıyla evlenebilmektedir.²⁵³

Hanefî mezhebinin mukayesesinde esas aldığımız *Muhtasar* eserinde bu durumla alakalı bir hükme yer verilmemiştir. Ancak Hanefî mezhebinde de gerek kocanın ölümü gerek boşanma dolayısıyla iddet bekleyen bir kadınla evlilik sahih değildir.²⁵⁴

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd*'de *Kitâbu'l-muntehab*'dan alıntı yaparak iddetin ancak kendisiyle nikâhlanması helal olan bir kadın için geçerli olacağını ifade etmektedir.²⁵⁵ Hanefî mezhebinde de iddet ancak nikâh ya da firâş dolayısıyla gerekmektedir.²⁵⁶

Mefkûd kocanın öldüğüne hükmedilmesi durumunda kadının tekrar evlenebilmesi için iddet beklemesi gerekirken ve kadın bu süre içerisinde başkasıyla evlenememektedir. Kadının ikinci kocayla evlenmesinden sonra ilk kocanın (mefkûd) geri dönmesi durumu ise iddete bağlı evlilik engeli olarak mezheplerin hükümlerine konu olmuştur.

Tecrîd'e göre mefkûdun karısının evlenmesi, kocasının kesin olarak öldüğünü öğrenmesi veya öldüğüne dair adil şahitlikle bunun ispat edilmesine bağlıdır. Bu şekilde bir bilgiye sahip olursa başkasıyla evlenmesi caiz olur. “Mefkûdun öldüğüne dair şahitlik gerçekleşir ve kadın evlenir, sonra mefkûd kişi geri dönerse ilk koca kadın üzerinde hak sahibidir. Kadınlara birleşmesi helal olduğu için ikinci kocanın kadına mehrini vermesi gerekir. Kadın ikinci kocadan dolayı iddet beklemedikçe ilk kocayla cinsî münâsebet kuramaz. Eğer kadın ikinci kocadan hamile ise kadın onu doğurana kadar ilk koca ona yaklaşmaz. Eğer ilk kocası onu boşayınca kadar kadın doğurmazsa doğum yapıp nifastan temizlenene kadar bekler. Sonra da ilk koca için üç hayız dönemi iddet sayar. İlk

²⁵³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137.

²⁵⁴ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 5. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, C. 1, s. 318; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 82.

²⁵⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137; Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, ss. 129-30.

²⁵⁶ Serahsî, *Mebsût*, C. 4, s. 384.

koca da iddet süresi içinde kadına dönebilir. Eğer kadının iddet süresi biterse ikisinden dilediğiyle ya da ikisi dışında biriyle nikâhlanabilir.”²⁵⁷

Hanefî mezhebinde mefkûdun durumu ölüm tehlikesinin muhakkak olduğu yer ve bunun dışındaki yer olmak üzere farklı sonuçlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Buna göre ölüm ihtimalinin muhakkak olduğu bir yerde İmam Muhammed’e göre mefkûd olan koca için, kadın, dört ay on gün vefat iddeti bekledikten sonra başkasıyla evlenebilmektedir. Fakat koca, ölüm ihtimalinin olmadığı bir belde ise bu kadının adamın yaşlıları vefat edene kadar beklemesi yahut doksan yaşına kadar beklemesi gerekmektedir. Bu süreçte hakimin koca için öldüğü yönünde karar vermesi hükmî ölüm olarak ifade edilmektedir. Kadının başkasıyla evlenmesinin akabinde, mefkûd koca ortaya çıksa, ikinci kocanın akdi geçerli olmaktadır ve akit feshedilmemektedir.²⁵⁸

İki mezhep mefkûdun geri dönmesi halinde kadın üzerinde ilk kocanın mı ikinci kocanın mı hak sahibi olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptir. Buna göre Zeydiyye’de yer alan hükme göre ilk koca, Hanefî mezhebinde yer alan hükme göre ise ikinci koca kadın üzerinde hak sahibidir.

3. DENKLİK İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Klasik kaynaklarda kefâet olarak ifade edilen denklik kavramı eşitlik, benzerlik anlamına gelmektedir. “Nikâhlanacak kişiler arasında dinî bakımdan, sosyal statü ve iktisadî durum gibi hususiyetlerde denkliğin bulunması” kefâet kavramını karşılamaktadır. Özelde ise erkeğin kadına küfüv bakımından uygunluk arz etmesi gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁹

Tecrîd’de belirtildiğine göre kefâetin ölçüsü nesepte ve dinde denklik olmasıdır.²⁶⁰ *Muhtasar*’da ise kefâetin din, nesep ve mal hususlarında arandığı belirtilmekte, ayrıca

²⁵⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

²⁵⁸ Mustafa Uzunpostalcı, “İslâm Hukukunda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2006), ss. 76-77.

²⁵⁹ Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 114; Hamza Aktan, “Kefâet”, *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 25, s. 166.

²⁶⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

meslekte de denklik aranmaktadır. Mal hususundaki denkliğin ölçüsü, erkeğin kadının mehrini ve nafakasını temin edebilecek yeterlilikte bir varlığa sahip olmasıdır.²⁶¹

Nikâh akdinde tarafların denk olup olmamaları mezhepler arasında bir takım hükümlere konu olmaktadır. *Tecrîd*'deki hükme göre kadın razıysa ve velîsi de rıza gösterirse denk olmadığı birisiyle evlenebilmektedir. Şayet velîsi razı olmazsa evlenmesi caiz görülmemektedir.²⁶² *Muhtasar*'da da nikâhta denkliğin arandığı, tarafların denk olmaması halinde ise velînin tarafları ayırma yetkisinin olduğu belirtilmektedir.²⁶³ Bu yargılardan anlaşıldığı üzere denklik hususunda iki mezhep de aynı hükme sahiptir. Kefâetin bulunmadığı biri ile yapılan nikâh akdinin bağlayıcılık kazanması (lüzum şartını taşıması) velînin iznine bağlı olmaktadır.

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd*'de Kâsım er-Ressî'nin görüşünü aktararak veled-i zinanın nikâhlanmasının bir sorun teşkil etmeyeceğini, bu durumda kadının veled-i zina, adamın reşid olması ya da adamın veled-i zina, kadının reşid olması arasında bir fark bulunmadığını ifade etmektedir.²⁶⁴ Zira Zeydiyye mezhebinde tarafların razı olması ve velîlerin izni olması halinde kişi kefâetin bulunmadığı biriyle evlenebilmektedir.²⁶⁵ Hanefî mezhebinde veled-i zina, onu doğuran kadının nezdinde, nesebine dair bir karine varsa çocuğun nesebi sabit olmaktadır. Dolayısıyla nesebinin sabit olması halinde kendisiyle nikâhlanılması bir sorun teşkil etmemektedir.²⁶⁶

4. VELÂYET İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

İslam hukukunda velâyet, ehliyeti bulunmayan veya eksik ehliyet sahibi kimselerin haklarını korumak amacıyla kabul edilmiş bir müessesedir.²⁶⁷ Velâyet

²⁶¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170.

²⁶² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 135, 140.

²⁶³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

²⁶⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

²⁶⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 48.

²⁶⁶ Serahsî, *Mebûsût*, C. 4, ss. 386-87.

²⁶⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 307.

kavramını, velîsi olunan kimsenin söz ve tasarruflarında etkin olacak geçerli yetkiye sahip olmak şeklinde tanımlamak mümkündür.²⁶⁸

Nikâh akdinde velâyet hakkı veliyy-i hâs ve veliyy-i âm olmak üzere iki kısımda incelenir.²⁶⁹

Veliyy-i Hâs: Velâyetinde bulunan bir kimseyi evlendirme hak ve yetkisine sahip olan akrabalardır.

Veliyy-i Âm: Hususî velînin bulunmadığı durumlarda kişi üzerindeki velâyet hakkı veliyy-i âmma geçer. Bu durumda evlendirme hakkı veliyy-i âmmi temsilen devlet başkanı veya hakime intikal etmiş olur.

Tecrîd'de belirtildiğine göre evlendirmede kadının velileri asabedir. Sırasıyla şu kişiler veliyy-i hâs hükmündedir: oğul, oğlun oğlu ve sonrasında gelenler, baba, babanın babası olan dede ve onun üstündekiler, anne-baba bir erkek kardeş, baba bir erkek kardeş, anne-baba bir erkek kardeşin oğlu, baba bir erkek kardeşin oğlu, anne-baba bir amca, baba bir amca, anne-baba bir amcanın oğlu ve sonrasında gelenler, baba bir amcanın oğlu ve sonrasında gelenler, daha sonra da azad edilmiş olan köleler. Baba veya dedenin, oğlun iznini ve vekâletini almadan nikâh akdi yapmaları ise Zeydiyye'ye göre müstehabdır.²⁷⁰

Muhtasar'da velâyet yetkisine sahip olan kişiler veliyy-i hâs olarak tek tek belirtilmemiş; ancak velînin asabe olduğu ifade edilmiştir.²⁷¹ Baba veya dedenin evlendirdiği küçük kız veya erkek büluğa erdikten sonra muhayyerlik hakkına sahip değillerdir. Ancak baba ve dede dışında bir velinin velâyetiyle evlenmişlerse büluğ çağına erişince akdi devam ettirme yahut feshetme muhayyerliği oluşmaktadır.²⁷²

Velâyet hakkına sahip kişilerde bir takım şartlar aranmaktadır. Bu şartlar şöyle sıralanabilir: hür olmak, akıllı olmak, büluğ çağına girmiş olmak ve Müslüman olmak.

²⁶⁸ a.yer; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, s. 80.

²⁶⁹ Acar, *İslâm Aile Hukuku*, ss. 121-24.

²⁷⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139.

²⁷¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170.

²⁷² Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 198; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 308; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 122.

Bunların yanısıra bazı fıkıh alimleri velâyet yetkisine sahip kişinin adil ve iyi ahlaklı olmasını da şart koşmuşlardır.²⁷³

Velâyet hakkının tahakkuk etmesi için kişilerde bulunması gereken şartlarla ilgili olarak *Tecrîd*'de belirtildiğine göre bâliğ olmamış kimsenin, akıllı olmayan kimsenin velâyet hakkı bulunmamaktadır. Büluğ çağı ise kişinin on beş yaşına girmesi, ihtilam olması veya habl ile başlar. Kadının nikâh akdi kendisinin razı olması halinde diğer velîlerinin izni ile kurulabilir. Vasî ise ancak velînin izniyle kişiyi evlendirebilmektedir.²⁷⁴

Hanefî mezhebinde büluğ haddi olarak on beş yaş esas alınmaktadır. Büluğ çağına erişmemiş kimsenin ise velâyete yetkisi yoktur. Aynı şekilde âkil olmayanın da velâyet hakkı yoktur.²⁷⁵

Velîde bulunması gereken şartlardan biri de kişinin Müslüman olmasıdır. *Tecrîd*'de belirtildiğine göre; Müslüman bir erkek, kâfir bir kadına velî olmaz; kâfir bir erkek de Müslüman bir kadına velî olmaz. Nikâhta, seferilikte; memluk, müdebber, mükateb kölenin nikâhında gayrimüslimin velâyeti yoktur. Zevi'l-erhâma ve süt emmeyle akrabalık oluşmuş kimseye de velî olamaz.²⁷⁶ Aynı şekilde *Muhtasar*'da belirtildiğine göre gayrimüslim bir kişi Müslüman bir kadın üzerinde velâyet hakkına sahip değildir.²⁷⁷

Tecrîd ve *Muhtasar*'daki hükme göre hür olmayan kişinin velâyet hakkı söz konusu değildir. Ancak köle bir kişi azâd edilmişse velî olabilmektedir.²⁷⁸ Hanefî mezhebinde efendi, velîsiz bir kadını azad ederse evlendirmede bu kadına velî olabilmektedir.²⁷⁹

Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin velâyet yetkisine sahip olacak kişilerde bulunması gereken nitelikler bakımından ortak hükümlere sahip olduğu görülmektedir.

²⁷³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, ss. 308-9.

²⁷⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139.

²⁷⁵ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 12; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 199.

²⁷⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 139-40.

²⁷⁷ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 12; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 199.

²⁷⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170.

²⁷⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 200.

Zeydiyye ve Hanefî mezhebinde kadının velîsi yoksa veliyy-i âm onun velâyet hakkına sahip olmaktadır. Yabancı bir kadının, kendisinin velîsi bulunmadığını iddia etmesi halinde *Tecrîd*'de geçen hükme göre kadının buna dair yemin etmesi gerekir.²⁸⁰ Yemin ettiği takdirde ise velîsi, veliyy-i âm olur. Velînin gaib olması ya da denklik dolayısıyla kızın evlenmesini istememesi halinde *Tecrîd*'de belirtildiğine göre Müslümanların önde geleni yani devlet başkanı veya hakim kızın velâyetini alır. Devlet başkanı ya da hakimin bulunmadığı durumda ise kadının rıza gösterdiği Müslümanlardan biri kadına velî olmaktadır.²⁸¹ *Muhtasar*'da velînin olmaması halinde velâyet yetkisinin kimde olacağı belirtilmemiş olmakla beraber Hanefî mezhebinde “*Velîsi olmayanın velîsi sultan (devlet başkanı)dır.*” hadisi esas alınmak suretiyle velîsi bulunmayan kadının velâyeti devlet başkanına intikal etmektedir.²⁸²

Tecrîd'de belirtildiğine göre velînin gaib olması halinde kişiyi nikâhlamada beklenmesi gereken azami süre, içerisinde bulunulan beldenin erişilmez olması hariç, bir aylık mesafedir.²⁸³ *Muhtasar*'da ise uzun süren gaibliğin süresi, içerisinde bulunulan beldenin bir yıl boyunca sadece bir defa uğranılan bir yer olmasıdır. Uzun zaman boyunca gaib olan velînin yerine hısımlık bakımından bir sonraki velî velâyet hakkını almaktadır.²⁸⁴ Buna göre gaiblikte esas alınan kriter iki mezhepte farklılık göstermektedir. Fakat velâyet yetkisi, her iki mezhepte de gaiblik süresinin bitiminde sonraki velîye intikal etmektedir.

Tecrîd'de belirtildiğine göre kadının kıydığı nikâh akdi sahih değildir. Fakat kadının velâyet, mülkiyet ya da vekâlet dolayısıyla akdi kurma hakkı meydana gelirse kadın, zevi'l-erhâm olarak bir adamı vekil tayin eder. Annenin kızını evlendirmesinde anneye istişare edilir.²⁸⁵ Bu durumda Zeydiyye'ye göre kadının tek başına velâyet yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca Zeydiyye'de yakın velî velâyette uzak veliden evleviyetle hak sahibidir. Kadının asıl velîsi var olduğu halde başka velîlerinin onu evlendirmesi caiz olmaz. Eğer asıl velîsi kızın nikâhına izin verirse akit geçerli olmaktadır. Velînin sükût

²⁸⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 140.

²⁸¹ a.yer.

²⁸² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 308.

²⁸³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 140.

²⁸⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 200.

²⁸⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 140.

etmesi izin değildir. Şayet kızın onaylamasını isterse bu, izin olarak değerlendirilmektedir.²⁸⁶

Ebû Hanîfe'ye göre akıllı, bülüğa erişmiş ve hür olan dul yahut bekar bir kadının yaptığı nikâh akdi sahihtir. İmâmeyn'e göre kadının, velî olmaksızın yaptığı nikâh akdi geçersizdir. Bu durumda Ebû Hanîfe tam eda ehliyetine sahip bir kadının kendi iradesiyle nikâh akdine karar verebileceği, velâyet-i ihtiyarın²⁸⁷ örf ve dini hassasiyetlere uygun olarak uygulanmasının iyi olacağı görüşünde;²⁸⁸ İmâmeyn ise kadının nikâhının ancak velî ile geçerli olacağı görüşündedirler.²⁸⁹

Hanefî mezhebinde *Muhtasar*'da belirtildiğine göre kadının kendisini nikâhlama iznini bir erkeğe vermesi durumunda yapılacak akit iki şahitle geçerlilik kazanmaktadır.²⁹⁰ İmam Muhammed önce kadının, bir erkeği kendisine velî tayin edemeyeceği, kendi kendine evlenemeyeceği görüşünü savunmuşsa da daha sonra Ebû Hanîfe'nin görüşünü kabul etmiştir.²⁹¹ Buna göre kadının dul olup olmaması farketmeksizin, kadın, kendisinin evlenmesi veya velisi olduğu halde bir erkeği kendisini evlendirmesi hususunda velî tayin etmesi halinde bu nikâh akdi geçerlidir.²⁹²

İki velînin, bir kadını iki adamla nikâhlanması ve nikâhlandırılan velîlerden birinin nesep olarak kadına daha yakın olması durumunda, uzak olan velînin değil yakın olanın akdi sabit olmaktadır. Zeydiyye mezhebinde eğer nesep olarak iki velî de eşitse ilk başlanan akit sahih olmaktadır. *Tecrîd*'de velîler aynı anda akit yapsa ya da iki akitten hangisinin önce kurulduğu karışırsa, kadının razı olduğu kişiyle kurulan akit makul olarak değerlendirilmektedir.²⁹³

Muhtasar'da bu duruma yönelik bir hüküm bulunmamakla beraber *Mebûsût*'ta belirtildiğine göre yakın ve uzak iki velînin, bâliğa bir kızı iki ayrı kişiyle evlendirmesi durumunda kızın kabul ettiği akit yürürlük kazanmaktadır. Bu akitlerin baba ve erkek

²⁸⁶ a.g.e., s. 138.

²⁸⁷ Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 123. Velâyet-i ihtiyar: Velâyetinde bulunulan kişi hakkında evlendirme kararı vermek için kişinin rızasına başvuru velâyet türüdür.

²⁸⁸ Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, s. 83.

²⁸⁹ Kudûrî, *Muhtasarı'l-Kudûrî*, s. 169.

²⁹⁰ a.g.e., s. 173.

²⁹¹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 22.

²⁹² a.g.e., C. 5, s. 14.

²⁹³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 140.

kardeşin yaptığı akitler olması halinde yine kızın razı olduğu akit geçerli olmaktadır. Kızın erkek kardeşin akdine rıza göstermesi babanın velâyet ettiği akdi geçersiz kılmaktadır.²⁹⁴ Küçük kızın iki velî tarafından evlendirilmesi durumunda ise hangi akdin önce kurulduğu biliniyorsa ilk akit geçerli olmakta; fakat hangisinin önce kurulduğu bilinmiyor ya da aynı anda kurulmuşsa iki akit de geçersiz olmaktadır.²⁹⁵

Bir kadını iki velînin evlendirmesi konusunda Zeydiyye mezhebine göre yakın olan velinin yaptığı akit geçerli iken Hanefî mezhebine göre kızın kabul ettiği akit geçerli olmaktadır. Dolayısıyla iki mezhebin bu konuda farklı görüşte oldukları görülmektedir.

Kadının velîlerinin onu yabancı biri yerine akrabasına nikâhlamaları *Tecrîd*'de belirtildiğine göre hoş görülmüşse de bir vucûbiyet ifade etmemektedir.²⁹⁶ Hanefî mezhebinde de bu hususta bir vucûbiyet söz konusu değildir.²⁹⁷ Ayrıca *Muhtasar*'da ifade edildiğine göre kadının akraba olan velîsi, onu kendine nikâhlamak istese yapılacak olan akit sahih bir akit hükmündedir.²⁹⁸

Velînin bülüğa ermiş bakire ya da dul bir kadını onun izni olmadan evlendirmesi *Tecrîd*'de belirtildiğine göre caiz değildir. Eğer velî, kadının izni olmadan onu biriyle evlendirirse bu nikâh akdi sahih olur ve kadının izni alınana kadar beklenir. Bu durumda akit mevkûftur. Kadın, akdi feshetme yetkisinin var olduğunu ister bülüğa erdiğinde öğrensün ister bülüğa ermeden önce bunu biliyor olsun akdi feshetme hususunda muhayyerdir. Şayet bu nikâhı istemiyorsa akit fesholur ve bu bir talak da değildir.²⁹⁹

Hanefî mezhebindeki görüş de Zeydiyye ile aynıdır. *Muhtasar*'da belirtildiğine göre bülüğa ermiş kızın velîsi kızın onayı olmaksızın onu evlendiremez. Şayet erkek veya kadın rıza alınmaksızın evlendirilmişse nikâh akitleri mevkûftur. Rıza gösterirlerse akit sahih olmakta; ancak rıza göstermezlerse batıl olmaktadır.³⁰⁰ Kızdan onay istendiği takdirde kızın susması, gülmesi veya ağlaması kabul olarak değerlendirilir. Bu evliliği kabul etmemesi durumunda velî onu evlendiremez. Aynı durum dul kadın için de

²⁹⁴ Serahsî, *Mabsût*, C. 5, s. 11.

²⁹⁵ Serahsî, *Mabsût*, 2015, C. 4, ss. 420-21.

²⁹⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 140.

²⁹⁷ Serahsî, *Mabsût*, C. 5, ss. 11, 12, 27.

²⁹⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173.

²⁹⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137.

³⁰⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173.

geçerlidir. Ancak dul kadının evliliğe dair düşüncesini açık bir şekilde ifade etmesi gerekmektedir.³⁰¹

5. NİKÂH AKDİNİ FASİT VEYA BATIL KILAN DURUMLAR İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Fasit nikâh akdi, evlilik için rükün ve in'ikad (kuruluş) şartlarını taşıyor olmakla beraber sıhhat şartlarında eksiklik bulunan akittir.³⁰² Batıl nikâh akdi ise evlilik akdinin kuruluş şartlarında eksiklik bulunan akittir.³⁰³ Nikâh akdinde fasit ve batıl ayrımının yapılması doğuracağı sonuçlar bakımından önem arz etmektedir. Zeydiyye fıkhında da fasit-batıl ayrımı yapıldığını söylemek mümkündür.³⁰⁴

Bu bağlamda *Tecrîd*'de belirtildiğine göre velîsiz ve şahitsiz tüm nikâh akitleri fasittir. Velînin olup şahitlerin olmadığı yahut şahitlerin olup velînin olmadığı nikâh akitleri de fasit hükmündedir. Aynı şekilde sadece bir kadının şahitliğiyle kurulan nikâh akdi de fasit kabul edilmektedir.³⁰⁵

Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre velîsiz nikâh akdi, denklik sağlanmamışsa fasit hükmündedir. Ancak Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre ise velîsiz ve şahitsiz nikâh akdi fasittir.³⁰⁶ Şahitliğin, şartlarına uygun bir şekilde yerine getirilmemesi durumunda da akit fasittir.³⁰⁷

Şarta bağlı evlilikte akdin fesad ve butlanına taalluk eden durumlar söz konusudur. Buna göre şarta bağlı evlilikte iki tür şart vardır:³⁰⁸

1. *Ta'likî şartlar*: “Şöyle, böyle olunca veya olursa...” demek suretiyle öne sürülen şartlardır. Ta'likî şartların geçerli olması, şartın öne sürüldüğü vakit var olması veya gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Aksi halde ta'likî bir şart koşulan akit, sahih olmamaktadır.

³⁰¹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 1, 3, 13; *el-Hidâye*, C. 1, s. 197.

³⁰² Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 131.

³⁰³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 334.

³⁰⁴ Mehdî-Lidînillâh, *Bahru'z-zehhâr*, C. 3, ss. 3-149.

³⁰⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

³⁰⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 169.

³⁰⁷ a.g.e., s. 168.

³⁰⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, ss. 326-27.

2. *Takyidî şartlar*: “Şöyle, böyle olmak üzere veya şartıyla” demek suretiyle öne sürülen şartlardır. Takyidî şartlar Kitap ve sünnette yer almaması durumunda batıl olarak değerlendirilmektedir.

Tecrîd'de belirtildiğine göre kişi, bir kadınla mehrini kendisinin (kadının) ödemesi şartıyla evlenirse bu şart fasittir; ancak akid sahihtir. Kadının adamdan mehr-i misil alma hakkı vardır. Aynı şekilde kadını bulunduğu beldeden ya da annesinin yakınından çıkarmama, birleşmede ya da boşanmada kadının söz sahibi olması şartıyla evlenmesi gibi şartların tümü fasit şartlardır. Şayet bu şarttan dolayı kadının mehr-i azaltılırsa, adamın, şart koştuğu şeylerde sözünde durmaması halinde kadın mehr-i misil alma hakkına sahip olur. Adam, kadının nafakasını temin etmeyeceğini ya da kadının nafakayı temin etmesini şart koşarsa kadının bu şartlara riayet etmesi gerekmemektedir.³⁰⁹ Hanefî mezhebinde mehri kadının ödemesi şartı fasit bir şarttır. Zira mehri, kocanın ödemesi gereken bir borç hükmündedir. Fakat bu şekilde kurulmuş bir akit sahihtir. Nitekim şartın fasit olması akdi fasit kılmamaktadır. Kadını bulunduğu beldeden çıkarmamak, üzerine evlenmemek gibi şartlara ise adam riayet ettiği takdirde emsal mehirden az bir mehriyle evlenirse kadın belirlenen mehriye hak kazanmaktadır. Fakat adam bu şartlara riayet etmezse kadının emsal mehri hakkı tahakkuk etmektedir.³¹⁰

Hanefî mezhebine göre tek taraflı fayda sağlayan durumlarda ileri sürülen şartlar fasittir. Bu durumda mehri kadının ödemesi şartı fasittir. Kadının yaşadığı yerden başka yere götürülmemeyi şart koşması da yine fasit bir şarttır.³¹¹ *Muhtasar*'da ifade edildiğine göre erkek, kadını yaşadığı yere götürmemek ya da ondan sonra başka bir kadınla evlenmemek gibi şartlar ileri sürer ve emsal mehirden az bir mehri mukabilinde kadınla evlenip bu ta'likî şartlara riayet ederse kadın az olan mehriye hak kazanmaktadır. Ancak şartta riayet etmezse akit fasit olmakta ve kadın emsal mehriye hak kazanmaktadır.³¹²

Mehri vermemek şartıyla yapılan nikâh akdinde de bu şart fasit bir şarttır. Nitekim zifafın gerçekleşmesi durumunda kadın emsal mehriye hak kazanır. Kocanın, kadını

³⁰⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 144.

³¹⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

³¹¹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 328; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 125.

³¹² Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

zifaktan önce boşaması halinde Hanefî mezhebine göre kadına mut'a verilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.³¹³

Kadının boşanmada söz sahibi olması şartı Zeydiyye mezhebinde fasit bir şart iken³¹⁴ Hanefî mezhebinde muteber bir şart olarak kabul edilmiştir. Zira boşanmada yetki sahibi olmak, bir şart değil; erkeğin kendi hakkından ferâgat etmesi olarak kabul edilmektedir.³¹⁵

Tecrîd'de ihramlı olan kişilerin nikâh akdi yapmalarının da (nikâh) evlendirilmelerinin de (inkâh) batıl hükmünde olduğu belirtilmektedir.³¹⁶ Çünkü *Tecrîd* metninde “nikâh” kavramı karı-kocanın cinsî münâsebet kurmaları, dokunma veya öpmeye boşalmalarını ifade etmektedir. Dolayısıyla ihramlı olan kişilerin evlenmeleri veya başkaları tarafından evlendirilmeleri neticesinde meydana gelen akit batıldır.³¹⁷

Muhtasar'da ifade edildiğine göre kadının ve erkeğin ihramlıyken yaptıkları nikâh akdi geçerlidir.³¹⁸ Fakat bu durumda cinsî münâsebet haramdır. *Muhtasar* metninde geçen “tezvîc” kelimesi ile sadece akit kastedilmesinden dolayı yapılan nikâh akdi sahihtir.³¹⁹

Köle ve cariyelerin nikâh akitlerinin fasit ya da batıl olmasına yönelik hükümler de *Tecrîd* ve *Muhtasar*'da yer almaktadır. Zeydiyye mezhebine göre kişi bir cariye ile evlenir, onunla cinsî münâsebet kurmadan kadını satın alırsa mülkiyet hakkından dolayı nikâh akdi fasit olmaktadır. Satın alan kişi mülkiyetten dolayı onunla cinsî münâsebet kurabilir. Kadının önceki efendisinin ise kadının mehrinin yarısını isteme hakkı yoktur. Satın alan kişi onunla evlenmek, onu hibe etmek ya da satmak gibi haklara sahiptir. Eğer evlenir, cinsî münâsebetten sonra kadını satın alırsa mülkiyet hakkı yine nikâh akdini fasit kılar. Cariyeyle mülkiyet dolayısıyla cinsî münâsebette bulunabilir. Satan kişinin de

³¹³ a.g.e., s. 171.

³¹⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 144.

³¹⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 328.

³¹⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137.

³¹⁷ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 276.

³¹⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 168.

³¹⁹ Abdülgani b. Talib Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, 1. b., Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015, C. 3, s. 435.

cariyenin ücretinin tamamını adamdan alma hakkı vardır. Satın alan onu evlendirmek ya da satmak isterse kadın üç hayız beklemedikçe bu satış caiz olmamaktadır.³²⁰

Muhtasar'da bu konuya yönelik bir bilgi yer almamakla birlikte Hanefî mezhebindeki hükme göre kişi bir cariyeyle evlense ve cinsî münâsebet olmaksızın ona malik olsa nikâh akdi, mülkiyet hakkından dolayı fasit olmaktadır. Buna karşılık cinsî münâsebet gerçekleşmiş ise adamın, cariyenin sahibine mehir ödemesi gerekmektedir.³²¹ Dolayısıyla her iki mezhepte de mülkiyet hakkı nikâh akdini fasit kılmaktadır.

Mükâteb kölenin bir cariye ile evlenip onu satın alması meselesi iki esere de konu olmuştur. *Tecrîd*'de belirtildiğine göre mükâteb bir köle, mükâteb olmadan önce efendisinin izniyle bir cariyeyle evlense ve azad olmadan, mükâteb haldeyken bu kadını satın alsa nikâh akdi batıl olmaz. Eğer mükâteb köle bedelinin tamamını öderse nikâh akdi fasit olur ve bu cariyeyle kendi mülkü olması dolayısıyla cinsî münâsebette bulunması mümkündür.³²²

Hanefî mezhebinde de efendisi tarafından evlendirilmiş mükâteb köle hürriyetine kavuştuğu vakit nikâh akdini sürdürüp sürdürmeme konusunda muhayyerdir. Mükâteb olarak bir cariye ile evlenip onu satın alması durumunda nikâh akdi batıl olmaz. Zira henüz hür olmamıştır. Ancak hür olmasıyla akit fasit olmaktadır.³²³ Dolayısıyla Zeydiyye ve Hanefî mezheplerine göre mükâteb kölelerin bir cariye satın alıp daha sonra hür olmalarıyla bu cariyelerle kurulan nikâh akdi fasit olmakta ve cinsî münâsebet mülkiyetten dolayı kurulmaktadır.

6. NİKÂH AKDİNDE MUHAYYERLİK İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Hayr kelimesinden türetilmiş olup “iki şeyden daha iyi olanı seçmek” manasına gelen ve fıkhî bir terim olarak kullanılan muhayyerlik, “anlaşmaya veya şer’î bir gerekçeye dayanarak taraflardan birinin veya her ikisinin akdi onama veya feshetme şıklarından birini seçme hakkına sahip olması” demektir.³²⁴ Muhayyerlikler kişilerin iradelerinin mümkün olduğunca sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesine imkan

³²⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 147.

³²¹ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 204.

³²² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 148.

³²³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174; Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 203-4.

³²⁴ H. Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 25.

sağlamaktadır. Ayrıca taraflardan biri veya her ikisinin muhtemel zararlarını ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek gibi bir gerekçeyle meşruiyet kazanmaktadır.

Daha çok borçlar hukuku çerçevesinde gündeme gelen muhayyerliklerin birçok türü bulunmaktadır. Bunlardan biri olup aile hukuku kapsamında da hükümlere konu olan ayıp muhayyerliği, kadında yahut erkekte bulunan bir kusur dolayısıyla nikâh akdine olan tesiri bakımından gündeme gelmektedir. Büluğ muhayyerliği ise baba ve dede dışında bir velînin küçüğü evlendirmesi neticesinde küçüğün baliğ olduğunda nikâh akdini feshetme hakkına sahip olması şeklinde gündeme gelen muhayyerlik türüdür.³²⁵

Bu başlık altında öncelikle nikâh akdinin sonlandırılması noktasında muhayyerlik hakkı sunan kusurlar ve bunların ayıp muhayyerliği bakımından hangi hükümlere konu olacağı, daha sonra küçüğün evlendirilmesi ile oluşan büluğ muhayyerliği konusu ele alınmıştır.

6.1. Ayıp Muhayyerliği

Tecrîd'de belirtilen hükme göre kişi bir kadınla evlendikten sonra bu kadında delilik, cüzzam hastalığı, abraşlık veya karn hastalığı (cinsel organın bitişik olması) olduğunu fark ederse bu kusurdan dolayı akitten dönebilmektedir. Kadınlı cinsî münâsebette bulunmuşsa kadının mehir hakkı doğar ve adam kadının mehrini vermelidir. Boşanma durumunda da kadın mehrini alır. Aynı şekilde adam, karısıyla yalnız kalsa ve onunla cinsî münâsebet kurmadan kadındaki bir kusurdan dolayı nikâh akdinden dönerse kadının mehir hakkı oluşmaz.³²⁶

Karısıyla yalnız kalma ibaresi *Tecrîd*'de *خلى* kelimesi ile ifade edilmektedir. Erkek ve kadının aynı mekanda olup ikisi dışında başka kimselerin bulunması veya kadının küçük olması hasebiyle cimâ için yeterli olgunluğa sahip olmaması, ihramlı, hayız yahut Ramazan ayında oruçlu olması durumlarında sahih halvet gerçekleşmemiş olmaktadır. Dolayısıyla cimânın gerçekleşme ihtimali olmadığından kadın mehre hak kazanmamaktadır. Erkeğin ise akitte muhayyerlik hakkı devam etmektedir.³²⁷

³²⁵ a.g.e., s. 26.

³²⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

³²⁷ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 169-70.

Muhtasar'da belirtildiğine göre kadında var olan bir kusur dolayısıyla erkeğin nikâhtan dönme gibi bir muhayyerlik hakkı söz konusu değildir.³²⁸ Bu kusurlar akıl hastalığı, cüzzam, abraşlık, karn hastalığı olarak ifade edilmektedir. Erkeğin muhayyerlik hakkının olmayışı *el-Lubâb*'da, erkeğin zararının giderilmesi boşanma veya yeniden evlenmesi ile mümkünken kadının hakkının iptal olması şeklinde gerekçelendirilmiştir.³²⁹

Karı-kocanın ihramlı olmaları, ikisinden birinin hasta olması, kadının hayız halinde olması veya Ramazan ayında oruçlu olması gibi sebeplerden dolayı halvet-i sahiha gerçekleşmemiş olmaktadır. Dolayısıyla kadın, bu durumda mehre dair farklı hükümlere muhatap olmaktadır.³³⁰

Tecrîd'de iktidarsız olan kişinin karısından ayrılmaya zorlanamayacağı ifade edilmektedir.³³¹ Bu durumda asl olan nikâhın sürdürülmesidir. Muhayyerlik olabilmesi şer'î bir delalete bağlıdır ve kadının da böyle bir durumda muhayyer olduğuna dair bir delil yoktur.³³² Nitekim *Şerhu't-tecrîd*'de belirtildiğine göre cimâ nikâh akdinin gerekliliklerinden biri değildir. Sahih halvetin gerçekleşmiş olması kadının mehir alması için yeterli görülmüştür. İlâda dahi cimânın gerekli olmadığı kanaati hakimdir. İktidarsız olan kişinin ilâ için yemin etmesi kâfi görülmüştür.³³³

Muhtasar'da belirtildiğine göre kadının kocası iktidarsız ise kocaya bir yıl süreyle zaman tanınır. Bu zaman zarfında karısıyla cinsî münasebette bulunursa evlilikleri devam eder; ancak aksi halde kadının talep etmesi durumunda hakim onları ayırır. Bu ayrılma bâin talak olarak vuku bulur. Halvet-i sahihanın gerçekleşmiş olması halinde kadın tam mehre hak kazanmış olmaktadır. Hadım edilmiş kişi için de iktidarsız kişi gibi hükmedilmektedir. Kocanın akıl hastası olması halinde ise hakim, kocaya zaman tanımaksızın karı-kocayı ayırmaktadır.³³⁴

³²⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174.

³²⁹ Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 448.

³³⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

³³¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³³² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 175-78.

³³³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 179.

³³⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174.

Zeydiyye'ye göre kadının razı olması halinde hadım edilmiş biriyle evlenmesinde sorun yoktur.³³⁵ Ancak Hanefî mezhebine göre, hadım edilmiş kişiye tıpkı iktidarsız kişiye verildiği gibi süre verilir ve kadının akdi feshetme muhayyerliği vardır.³³⁶ Kadının muhayyerliğini kullanması durumunda derhal hakim ayrılmayı gerçekleştirir. İktidarsız kişiye verilen bir yıl süre içinde zifafın gerçekleşmemesi kadının muhayyerlik hakkını gündeme getirir. Kadın dilerse akdi feshetme hakkına sahip olmaktadır.³³⁷

Muhtasar'da belirtildiğine göre erkekte akıl hastalığı, cüzzam, abraşlık gibi kusurlar bulunması halinde kadının nikâh akdinde muhayyerlik hakkı bulunmamaktadır. Bu görüş Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a aittir. İmam Muhammed'e göre kadının bu akitte muhayyerlik hakkı bulunmaktadır.³³⁸

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bu muhayyerlik hakkının olmayışının sebebi erkeğin kadınla cimâya hak kazanıp kadının mehrinde tashihe gidilebilmesidir. İmam Muhammed'e göre ise kadının yaşayacağı zorluk ve sıkıntıdan dolayı kadın muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır. Ancak mezhepte kabul gören görüş Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a ait görüştür.³³⁹

Tecrîd'de geçen hükme göre velînin, bir adamı kandırıp kusurlu bir kadınla evlendirmesi ve adamın da bu kadınla cinsî münâsebette bulunması halinde kadın mehre hak kazanmakta ve adam da rücu etmesi durumunda bu mehri velîye vermekle yükümlü olmaktadır.³⁴⁰

Muhtasar'da buna dair bir hüküm bulunmamakla beraber bu konuya kıyas edecek olursak *Mebûsût*'ta belirtildiğine göre erkek veya kadın karşı tarafta herhangi bir kusur bulunmamasını şart olarak öne sürüp aksi ile karşılaşarsa erkek için muhayyerlik hakkı oluşmamaktadır. Dolayısıyla nikâh akdi ile alakalı olarak rızanın tam olması aranmamaktadır.³⁴¹

³³⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 138.

³³⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174.

³³⁷ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 162.

³³⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174.

³³⁹ Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 448.

³⁴⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³⁴¹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 154.

Zeydiyye mezhebine göre kadında bulunan bir kusurdan dolayı erkek muhayyerlik hakkına sahip olmakta ve akdi feshedebilmekte, erkekte bulunan bir kusur dolayısıyla kadının muhayyerlik hakkı bulunmamaktadır. Fakat Hanefî mezhebine göre kadındaki bir kusur dolayısıyla erkek, akdi feshetme hakkına sahip olmamaktadır. Erkekte bulunan iktidarsızlık, hadım edilmiş olma gibi kusurlar dolayısıyla bir yıl süre tanınmakta ve bu sürenin sonunda kusurun devam etmesi halinde, kadının talep etmesiyle, hakim akdi feshetmektedir. Kusurlu olduğunu bilmediği halde kusurlu kişiyle evlendirilen erkeğin Zeydiyye'ye göre muhayyerlik hakkı bulunurken Hanefî mezhebine göre böyle bir kişinin muhayyerlik hakkı bulunmamaktadır.

Zeydiyye fıkında nafaka temininden aciz olan yoksul kişi karısından ayrılmaya icbar edilemez.³⁴² *Şerhu't-tecrîd*'de Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğu ifade edilmiş ve Talâk Sûresi'nin 7. âyeti bu hükme delil kabul edilmiştir.³⁴³

“Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasın. Allah bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar. Allah bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.”

Mebûsût'ta Bakara Sûresi'nin 233. âyeti aktarılmış ve buna göre: “Onların (evli kadınlar) örfe uygun olarak beslenmesi ve giyinmesi baba tarafına aittir.” Hanefî fıkında kadının nafakasının temini erkek üzerinde bir borç olarak nitelendirilmektedir. Bunun asgarisi ise örfe uygun bir şekilde belirlenmektedir.³⁴⁴ Koca bir önceki âyette de geçtiği üzere gücü nisbetinde sorumlu olmaktadır. Dolayısıyla nafaka temininde yetersiz olan koca, her iki mezhebe göre de karısından ayrılmaya zorlanamaz.

Tecrîd'deki hükme göre köle bir adam, hür bir kadını kendisinin hür olduğuna dair kandırıp onunla evlenir ve daha sonra kadın gerçeği öğrenirse, kadının gerçeği öğrendiği vakit muhayyerlik hakkı oluşmaktadır. Dilerse nikâh akdini devam ettirebilmekte, dilerse de akdi feshedebilmektedir. Bu durum ise kölenin efendisinin bu nikâha izin vermesine bağlıdır. Cinsî münasebet gerçekleşmişse adamın efendisi kadının mehrini vermek durumundadır. Şayet efendi, nikâh akdine izin vermezse bu akit batıl

³⁴² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³⁴³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 179.

³⁴⁴ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 282.

olmaktadır. Köle bu kadınla cinsî münâsebette bulunmuşsa azad edildiğinde kadına mehr-i mislini vermesi istenir.³⁴⁵ Böyle bir akitte kadının muhayyerlik hakkının varlığı hür ve köle arasında denklik şartının bulunmamasıdır. Hür kadını velîsi dahi denkliğinin olmadığı biri ile evlendirse kadının muhayyerlik hakkı oluşmaktadır.³⁴⁶

Yine *Tecrîd*'de geçtiği üzere köle bir kadın hür bir adamı kendisinin de hür olduğuna dair aldatırsa ve evlenseler koca ya da kadının efendisi akdi feshetme hakkına sahip olmaktadır.³⁴⁷ Hâdî-İlelhak'ın görüşüne göre cariye efendisinin izni olmaksızın nikâhlanamayacağı için yapacakları nikâh akdi sahih olmaz ve efendinin iznine bağlı olması dolayısıyla da bu akit mevkûf bir akit olmaktadır. Bununla beraber efendi, zarara uğramış kişinin zararını tazmin etmekle yükümlü hale gelmektedir.³⁴⁸

Müeyyed-Billâh'ın görüşüne göre cariyenin efendisi dilerse akdi feshedebilmektedir. Kocanın da fesih hakkı bulunmaktadır. Müeyyed-Billâh, Ebû Hanîfe'nin bu görüşe muhalif olduğunu aktarmakta ve bu ihtilafın sebebini Ebû Hanîfe'ye göre kadında bulunan bir kusurdan dolayı kocanın akitten rücu edemeyeceği şeklinde belirtmektedir. Delilik, cüzzam, abraşlık, fercde cinsî münâsebete engel bir hastalığın bulunmaması kaydıyla hür kadın ve cariye arasında hür olma dışında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu sayılan kusurları taşımayan hür bir kadınla yapılan nikâh akdinden nasıl rücu edilemiyorsa cariyenin de nikâhından rücu edilemeyeceği ifade edilmektedir.³⁴⁹

Aynı şekilde bir köle, hür bir kadını efendisinin ona nikâh için izin verdiğiğine inandırırsa mehir kölenin ödeyeceği bir ceza haline gelir ve efendisi kadına bunu öder.³⁵⁰ Nitekim köle veya cariye efendisinin izni olmaksızın nikâh akdi kuramamaktadır.³⁵¹ Tağrîrden dolayı zarar gören kişi muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır. Kişinin hür olduğuna dair muhatabını aldatması durumunda tağrîr olması hasebiyle aldatılan tarafın

³⁴⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 360.

³⁴⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 170.

³⁴⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³⁴⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 172.

³⁴⁹ a.g.e., C. 3, s. 173.

³⁵⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³⁵¹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 171.

muhayyer olduğu kanaati hakimdir.³⁵² Hanefi mezhebinde de köle veya cariye, efendisinin izni olmaksızın nikâh akdi yapamamaktadır.³⁵³

Cariyenin hür olduğunu öne sürerek kendisiyle evlendiği adamla cinsî münâsebette bulunması halinde koca, kadına mehir vermekle yükümlü değildir. Ancak çocuğu olursa kadının efendisi çocuğun değerini babadan alır. Baba da çocuğun değerini kadının efendisine öder. Çünkü bu cariyenin suçudur. Çocukların değeri cariyenin değerinden fazlasıyla kıyas edilir ve baba ortaya çıkan fazlalığı cariyenin efendisine öder.³⁵⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*'de Hâdî-İlelhak'ın bu görüşünün geçerli olmadığını, fasit nikâh akdinde cinsî münâsebetin gerçekleşmesinden dolayı nasıl ki mehir hakkı doğuyorsa bu durumda da mehir hakkı sabittir demektedir. Böyle bir akit neticesinde doğan çocuklar ise hür kabul edilmektedirler ve babanın güvencesi altındadırlar.³⁵⁵

6.2. Büluğ Muhayyerliği

Baba veya dede dışındaki bir velî tarafından evlendirilen küçüğün büluğa erdiğinde evliliği feshetme hakkına sahip olması olarak tanımlanan büluğ muhayyerliği/hıyârü'l-büluğ nikâh akdinin lüzum/bağlayıcılık şartı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müeyyed-Billâh'ın *Tecrîd*'de belirttiğine göre Zeydiyye mezhebinde kız büluğa ermeden velîsinin onu evlendirmesi halinde kızın kocasının karısıyla cinsî münâsebette bulunma hakkı vardır. Kadın da büluğdan sonra nikâh akdini feshetme muhayyerliğine sahiptir ve cinsî münâsebette bulunmasından dolayı mehre hak kazanmaktadır.³⁵⁶ Bu hükümler baba dışındaki velîlerin velâyetinde yapılan nikâh akitleri için geçerli olan hükümlerdir.

Dedenin velâyeti ise erkek kardeşin kadını evlendirmesi durumunda rızası olup olmamasına bağlı olarak etkili olmaktadır. Dede, erkek kardeşin yaptığı nikâhı onaylarsa akit geçerlidir; aksi halde akit batıl olmaktadır.³⁵⁷ Ancak baba, büluğa ermemiş kızını

³⁵² a.g.e., C. 3, s. 173.

³⁵³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, ss. 172, 174.

³⁵⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 146.

³⁵⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 174.

³⁵⁶ Müeyyed-Billah, *et-Tecrîd*, ss. 137-38.

³⁵⁷ Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, s. 129.

evlendirir ve kız bakire veya dul olarak bülüğa ererse kızın muhayyerlik hakkı yoktur.³⁵⁸ Aynı şey erkek çocuk için de geçerlidir. Mehir yükümlülüğü ise erkek çocuğun babası mehri kendisinin ödeyeceğini söylemişse babaya aittir.³⁵⁹

Tecrîd'de Müeyyed-Billâh, Hâdî-İlelhak'ın küçüğün evlendirilmesi hakkındaki görüşünü aktarmıştır. Buna göre şayet küçük kıızı babası dışında bir velisi evlendirmişse kız akit hususunda muhayyerdir. Özellikle babanın evlendirmesi durumunda ise kızın akitle ilgili muhayyerlik hakkı bulunmadığını ifade etmektedir. Sonrasında da bülüğ yaşı ile ilgili görüşü aktarmıştır. Buna göre şayet kız, on beş yaşından önce hayız görmemişse kızın bülüğa erme yaşı on beştir. Eğer hayız görürse bülüğa ermiş olur.³⁶⁰

Kitâbu'l-ahkâm'da belirtildiğine göre velî bülüğa ermiş bakire veya dul kızını ancak onun iznini alarak evlendirebilir. Küçük kız için ise babaya onu evlendirebileceğine dair ruhsat verilmiştir.³⁶¹

Muhtasar'daki hükme göre bülüğ çağına girmemiş, bakire veya dul küçüğün, velîleri tarafından evlendirilmesi durumunda akit sahih olmaktadır. Küçük kız veya erkeği baba veya dedenin evlendirmesi halinde yapılan akit sahihtir ve kız-erkek çocuk bülüğa erişince bülüğ muhayyerliği hakkına sahip olamamaktadırlar. Ancak baba ve dedenin dışındaki bir velî küçüğü evlendirirse bülüğa erişince muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır. Bu durumda küçük, dilerse nikâh akdini fesheder, dilerse akdi devam ettirir.³⁶²

Hidâye'de baba ve dede dışındaki velîlerin küçüğü evlendirmesi sonucu bülüğ muhayyerliğinin gündeme gelmesi diğer velîlerin merhamet ve şefkat bakımından baba ve dede gibi olamayacağı şeklinde gerekçelendirilmiştir.³⁶³

Velî, nikâh akdinde mehrin tazmin yükümlülüğünü üstlenirse belirlenen mehri tazmin etmesi gerekmektedir. Kadın ise mehrini kocasının velîsinden yahut kocasından talep edebilmektedir.³⁶⁴

³⁵⁸ a.g.e., s. 128.

³⁵⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 138.

³⁶⁰ a.yer.

³⁶¹ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 304.

³⁶² Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 198.

³⁶³ Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 199.

³⁶⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173.

Tecrîd'deki hükme göre bülüğa ermiş kadın, kocası onunla cinsî münâsebette bulunana kadar akdi feshetme hakkına sahip olduğunu bilmiyorsa, öğrendiğinde muhayyerlik hakkına sahip olur. Eğer akdi feshetme hakkını kullanmazsa bundan sonra muhayyerlik hakkı da düşer. Muhayyerlikten önce taraflardan biri vefat ederse varis olan muhayyerlik hakkına da varis olur ve akit gününden itibaren de kadın için nafakanın temin edilmesi gerekmektedir.³⁶⁵

İki mezhebin bülüğ muhayyerliğine dair hükümlerine baktığımızda aralarında farklılık olduğu görülmektedir. Nitekim Zeydiyye'ye göre küçük kız/erkek babanın onu evlendirdiği akitte muhayyerlik hakkına sahip olmamaktadır. Dedenin bülüğ muhayyerliğine etkisi ise sadece erkek kardeşin kız için kurduğu akitte onay/red mercii olması şeklinde tezahür etmektedir. Oysa Hanefî mezhebine göre baba ve dede küçüğün evlendirilmesinde velâyet hakkına sahiptir. Baba veya dedenin küçüğü evlendirmesi halinde küçük kız/erkek bülüğ muhayyerliğine sahip olmamaktadır. Baba veya dede dışındaki velîlerin kurduğu akitlerde ise küçük kız/erkek için muhayyerlik hakkı tahakkuk etmektedir.

7. ÇOK EŞLİLİKLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Bu başlık altında *Tecrîd*'de teaddudu zevcât durumunda ele alınan konulardan eşlerin sayısı, kasm ve dörtten fazla kadınla evlilik durumuyla ilgili hükümler ele alınmıştır. *Muhtasar*'da konuya dair hükümlerle mukayese edilmiştir.

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd*'de aynı nikâh altında en fazla dört kadının bulunabileceği hükmünü aktarmış ve bunun *Kitâbu'l-ahkâm*'da da yer aldığını belirtmiştir.³⁶⁶ Hanefî mezhebine göre de kişi en fazla dört kadınla nikâh akdi kurabilmektedir. Köle ise iki kadınla nikâh akdi kurma hakkına sahiptir.³⁶⁷ *Tecrîd*'de belirtilen hükme göre kölelerin nikâh ve talak sayıları hürlerle aynıdır, yani dört nikâh hakkı, üç de talak hakları bulunmaktadır.³⁶⁸

³⁶⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 138.

³⁶⁶ a.g.e., s. 139; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 316.

³⁶⁷ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174.

³⁶⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 147.

Zeydiyye'ye göre kişi bakire bir kadınla evlendiği takdirde yedi gün-yedi gece, seyyib (dul) bir kadınla evlendiğinde ise üç gün-üç gece kadının yanında kalmaktadır.³⁶⁹ Ancak *Kitâbu'l-ahkâm*'da da belirtildiği üzere adamın kasm konusunda, eşlerinin yanında geçireceği gece ve gündüz sayılarını eşit tutması, adaletli davranması daha uygun olandır.³⁷⁰

Kadının kendi gecesinden birini kocasına vermesi veya adamın diğer eşlerinden birine hibe etmesi caizdir ve kadın bu hibesinden vazgeçme hakkına sahiptir.³⁷¹ Hibe edilen şey bir menfaat olması dolayısıyla Zeydiyye'ye göre hibeden rücu edilebilmektedir.³⁷²

Hanefî mezhebine göre bakire, dul ayrımı yapılmaksızın erkeğin kasm hususunda, yeme-içme, giyim ve eşleriyle sohbet etmede³⁷³ adil olması gerekmektedir. Koca yolculuğa çıkacağı zaman kura çekerek eşlerden birini yanında götürmektedir. Bu hükümler hür kadınlar için geçerli olmaktadır. Kadınların hür ve cariye olması durumunda hür kadının üçte iki hakkı, cariyenin ise üçte bir hakkı bulunmaktadır.³⁷⁴

Kasm, nikâh akdi ile hukukî bir geçerlilik kazanmaktadır ve kadın için bir hak konumundadır. Eşler arasında, erkek tarafından adaletin gözetilmesi gerekmektedir. Cariyenin hakkının eksik olması hür olanın kendisinden hak olarak önde olmasından kaynaklanan bir husustur.³⁷⁵

Muhtasar'da belirtilmemiş olmakla beraber *Mebûsût*'ta ifade edildiğine göre kadınlardan birinin kendi hakkı olan günü başka bir eşe devretmesi caizdir. Dilediği vakit ise bu kararından vazgeçebilir. Burada hibe değil de kadının kendi hakkından ferâgat etmesi söz konusudur. Dolayısıyla kadının bu devirden vazgeçmesi caiz hükmündedir.³⁷⁶

Zeydiyye'ye göre Mecûsî bir kişi iki kadını tek bir akitle, sonra üç kadını tek akitle nikâhlar ve kendisi ile bu kadınlar Müslüman olursa tek akitle evlendiği iki kadının nikâhı

³⁶⁹ a.g.e., s. 149.

³⁷⁰ a.yer; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, ss. 329-30.

³⁷¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149.

³⁷² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 211.

³⁷³ Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 452.

³⁷⁴ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 176; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 346-47.

³⁷⁵ Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 452.

³⁷⁶ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 347.

sabit olmakta, sonradan tek akitle evlendiği üç kadının nikâhı ise batıl olmaktadır. Şayet önce üç kadınla, sonra iki kadınla tek akitte evlenmiş olsaydı üç kadının nikâhı sahih, iki kadının nikâhı batıl olacaktı. Yapılan bu kıyasa göre akitte sayıyı beşe götüren kadın ve beşinci kadının nikâhı batıl olmaktadır.³⁷⁷

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd* eserinin şerhinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un da kendi görüşünde olduğunu aktarmakta, İmam Muhammed'in ise beş kadın arasından dört kişiyi seçebileceği görüşünde olduğunu belirtmiştir.³⁷⁸ *Mebûsût*'ta belirtilen hükme göre gayri müslim kişi İslâm'a girdiğinde beş karısı bulursa ve bunlar da daha sonra Müslüman olsa şayet beşini de aynı akitle nikâhlanmışsa beş kadından da ayrılmak durumundadır. Ayrı ayrı zamanlarda yapılan akitler olması halinde ise beşinci olanın nikâh akdi batıl olmaktadır. Bu görüş Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a ait olmakla beraber İmam Muhammed'in görüşü ise erkeğin dört kadını seçebileceği ve beşincinin akdinin batıl olacağı yönündedir.³⁷⁹

Zeydiyye'ye göre erkek tek akitte iki kadınla nikâhlanır ve bu iki kadından birinin kendisiyle evlenmesinin haram olduğu ortaya çıkarsa, kendisiyle evlenmesi haram olan kadının nikâhı batıl, diğerinin nikâhı ise sahih bir akit olmaktadır.³⁸⁰ *Muhtasar*'da bu konuya dair bir hüküm bulunmamakla beraber Hanefî mezhebinde de kişi tek akitte kendisine helal olan ve haram olan birer kadınla evlendiği takdirde helal olanın akdi sahih, diğerininki batıl hükmündedir.³⁸¹

8. MUT'A NİKÂHI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

İstilahta “Bir kadını belli bir mehir karşılığı geçici bir süre için nikâhlamak” demektir.³⁸² *Tecrîd*'de mut'a nikâhı “erkeğin bir kadınla belli bir süre için nikâhlanması” olarak tanımlanmakta ve hükmünün haram olduğu söylenmektedir.³⁸³

³⁷⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139.

³⁷⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 100.

³⁷⁹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 84.

³⁸⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 139.

³⁸¹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 268-69.

³⁸² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 436.

³⁸³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 136.

Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-ahkâm*'da mut'a nikâhının haram olduğunu belirterek bu akdın sahih bir akit olduğunu savunan İmâmiyye Şiasının Allah'ın âyetlerine, Rasûl'ünün (s.a.v.) hadislerine aykırı bir görüş benimsediklerini ifade etmektedir.³⁸⁴

Müeyyed-Billâh, *Tecrîd* eserinin şerhinde tüm Zeydiyye âlimlerinin mut'a nikâhının haram olduğu konusunda ortak kanaate sahip olduklarını, ancak İmâmiyye'nin bu nikâhı sahih kabul ettiklerini belirtmektedir.³⁸⁵ Mut'a nikâhının haram olduğuna dair naklî ve aklî birçok delil getirmektedir.³⁸⁶

Zeydiyye mezhebinde olduğu gibi Hanefî mezhebinde de mut'a nikâhı ve süreli nikâh batıl hükmündedir.³⁸⁷ Mut'a nikâhında akit için belli bir süre tayin etmek, sahih akdın şartlarına aykırı bir husustur. Ayrıca miras, talak, iddet gibi hakların icrasında yeri bulunmaması dolayısıyla geçerlilik kazanması mümkün olmamaktadır.³⁸⁸

Süreli nikâh akdi, belirli bir süre içerisinde akde bağlı bir hususiyet içermektedir. Yani "Seninle bir haftalığına evlendim" diyen bir kimseye kadının da "Ben de seninle evlendim" deyip bunu kabul etmesi üzerine kurulan bir akittir. Böyle bir akitte akdın süre sınırlılığı taşıması söz konusu olmaktadır. Oysa nikâh akdi süreli bir akit değildir. Dolayısıyla böyle bir akit mut'a nikâhı kapsamına girmektedir.

Süreli akdın geçerli bir akit olduğunu savunan İmam Züfer'e göre süre şartı, mehrin şarap olmasını şart koşmak gibi fasit bir şart olsa da akdi batıl kılacak bir şart değildir. Dolayısıyla süreli akit, hükümleri geçerli bir akit olmaktadır.³⁸⁹ Ancak Hanefî fıkında "Ukûdda i'tibar maksad ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değildir."³⁹⁰ kaidesi esas alınarak böyle bir akdın mut'a nikâhı manası taşıması hasebiyle batıl bir akit hükmünde olduğu ifade edilmektedir. Sürenin uzatılması ya da kısaltılması da hükümle

³⁸⁴ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 310.

³⁸⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 58.

³⁸⁶ a.g.e., C. 3, ss. 59-63.

³⁸⁷ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 195.

³⁸⁸ Müeyyed-Billah, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 63; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, ss. 309-10; Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 240.

³⁸⁹ Müeyyed-Billah, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 58; Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 241; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 195.

³⁹⁰ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 272.

alakalı olarak herhangi bir farklı sonuç doğurmayacaktır. Nitekim akdin sıhhatine engel olan husus onun belirli bir vakit ile kayıtlandırılmasıdır.³⁹¹

Mut'a nikâhı ve süreli nikâhın her iki mezhepte de batıl olduğu görülmektedir. Zira nikâh akdi belirli bir süre ile sınırlandırılmaz.

9. ŞİĞÂR NİKÂHI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Istılahta “İki kadının mehirsiz olarak biri diğerine mukabil olmak üzere iki erkeğe nikâhlanması” demektir.³⁹² *Tecrîd*'de şîğâr nikâhının hükmünün haram olduğu belirtilmiştir.³⁹³

Şerhu't-tecrîd'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in şîğâr nikâhını yasakladığına dair hadislerin akabinde, bu hadislerin vârid olmasının tahrîm için yeterli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca şîğâr nikâhı ve şarap, domuz gibi şeylerin mehir olarak belirlendiği akitlerin kıyasında Zeydiyye'ye göre mehrin fasit oluşu akdi ifsat edecek bir husus değildir. Çünkü böyle bir akitte akit tamamlanmaktadır.³⁹⁴

Şîğâr nikâhı, mut'a nikâhına kıyas edilmiştir ve nikâh akdinin müceblerinin yerine getirilmemiş olmasından dolayı Zeydiyye mezhebinde yine şîğâr nikâhının batıl olduğuna hükmedilmiştir.³⁹⁵

Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-ahkâm*'da nikâh akdinin sahih olabilmesi için mehrin belirlenmiş olması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak şîğâr nikâhında kişilerin karşılıklı birbirlerini evlendirmeleri ile akit, mehrin taraflara ulaşmadan yine akit sahiplerinde kalması şeklinde neticelenmektedir. Nikâh akdi ancak en azı on dirhem olmak üzere bir mehir karşılığında sahih olmaktadır. Dolayısıyla şîğâr nikâhı haram hükmündedir.³⁹⁶

Hanefî mezhebinde şîğâr nikâhı caiz hükmündedir. Böyle bir akitte kadınların her biri emsal mehir almaya hak kazanmaktadır.³⁹⁷ Domuz ya da şarabın mehir olarak

³⁹¹ Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 195; Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 445.

³⁹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 457.

³⁹³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 137.

³⁹⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 64.

³⁹⁵ a.g.e., C. 3, s. 65.

³⁹⁶ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 360.

³⁹⁷ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

belirlendiği bir akitte şart fasit olmasına rağmen akit geçerli olduğu gibi şığâr nikâhında da kadın emsal mehir almaktadır. Emsal mehri alıyor olması akdin sıhhatini sağlamaktadır.³⁹⁸

Şığâr nikâhı ile ilgili hükümde farklılık olması mehre yaklaşım biçiminden kaynaklanmaktadır. Zira Zeydiyye'ye göre mehir belirli olmadığı için akit sahih olmamaktadır. Ancak Hanefî mezhebine göre nikâh akdinde mehrin konuşulmamış/belirlenmemiş olması halinde kadın emsal mehre hak kazanmaktadır. Dolayısıyla mehir konuşulmamış olsa dahi mehir hakkı tahakkuk etmektedir. Bu sebeple de şığâr nikâhı Hanefî mezhebine göre caizdir.

10. NİKÂH AKDİ İLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Bu başlık altında ele alınmış olan meseleler *Tecrîd*'de karı-kocanın birlikte yaşaması babı kapsamında aktarılmış olan meselelerdir. Cinsî münâsebet adabları, hamileliğin en az ve en uzun süresi, evlenilecek kadının bakılması caiz olan yerleri, düğünde müzik aleti kullanılması, düğün yemeği verilmesi, başkasının teklifine razı olmuş bir kadına talip olma konuları ele alınmıştır.

Karı-kocanın cinsî münâsebette azil yapmasında *Tecrîd*'de belirtildiğine göre bir sakınca yoktur. Ancak karısı razı değilse erkeğin azil yapması caiz değildir. Zira azil, kadının iznine bağlı bir durumdur.³⁹⁹ Cariye ile ilgili ise Hâdî-İlelhak'ın görüşüne göre cariye istemese bile onunla münâsebette kocanın azil yapmasında sakınca yoktur.⁴⁰⁰

Muhtasar'da bu meseleye dair bir hüküm yer almamakla beraber Hanefî mezhebine göre kadının izni olması halinde azil yapmak caizdir. Ancak kadının izninin olmaması, azile rıza göstermemesi durumunda azil mekruh hükmündedir. Kadının izni hususunda Ebû Hanîfe'nin esas aldığı şey, kadının, çocuk sahibi olma hakkıdır. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise kadının cinsî bakımdan tatmin olmasını esas almaktadır.⁴⁰¹

³⁹⁸ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 165; Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, ss. 206-7; Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 443.

³⁹⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149.

⁴⁰⁰ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 314; Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 212.

⁴⁰¹ Fahrettin Atar, "Azil", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, C. 4, s. 327.

Zeydiyye'ye göre erkek, cinsî münâsebet için bir engel yoksa karısıyla münâsebette bulunabilir. Bir engel olup olmadığı ise kadınların bilgisi dâhilindedir. Ayrıca cinsî münâsebette yaşa itibar edilmemektedir.⁴⁰²

Erkeklerin hanımlarına arkadan yaklaşması haramdır.⁴⁰³ İmâmiye Şiasından bazıları aksi yönde görüş serdetmiş olsa da bu durumun haram olduğu nass ile sabittir.⁴⁰⁴ Hanefî mezhebinde de erkeğin karısına arkadan yaklaşması nassa uygun olarak, haram hükmündedir.⁴⁰⁵

Tecrîd'de Kâsım er-Ressî'nin karı-kocanın birbirlerinin edep yerlerine bakmalarında bir sakınca olmadığı görüşü; Hâdî-İlelhak'ın ise erkeğin karısının fercine önden ya da arkadan yaklaşmasının caiz olduğu görüşü aktarılmaktadır.⁴⁰⁶ Müeyyed-Billâh *Tecrîd*'in şerhinde kendisinin de bu görüşlere sahip olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Hanefî mezhebinde de karı-kocanın birbirlerinin edep yerlerine bakmalarında sakınca yoktur.⁴⁰⁸

Yine cinsî münâsebetin adaplarından diyebileceğimiz cimâ sırasında erkek ve kadının üstünü örtecek örtü ya da elbisenin olmaması veya erkeğin, karısıyla başka bir kimsenin evinde cinsî münâsebette bulunması Zeydiyye'ye göre mekruhtur. Bu konuda Kâsım er-Ressî'nin görüşü ise zaruret durumunda erkeğin başkasının evinde karısıyla cinsî münâsebette bulunmasının mekruh olmayacağı yönündedir. Ancak bu durumlarının anlaşılmasında ve karı-kocanın bunu gizlemeleri esastır.⁴⁰⁹ Cinsî münâsebette karı-kocanın üzerini örtecek bir örtünün olması cinsî münâsebetin adaplarından biridir.⁴¹⁰

Zeydiyye'ye göre kişi, kendisinden olmayan bir çocuk annesiyle evlenip de çocuğun ölmesi durumunda adam karısıyla cinsî münâsebette bulunamaz. Bu durum kadının hamile olup olmadığını öğrenene kadar sürecek bir vakittir. Cinsî münâsebet için

⁴⁰² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149; Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, s. 129.

⁴⁰³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149.

⁴⁰⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 231-214; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 362.

⁴⁰⁵ Salim Ögüt, "Cimâ", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, C. 8, ss. 2-3.

⁴⁰⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149.

⁴⁰⁷ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 216.

⁴⁰⁸ Serahsî, *Mebûsât*, C. 4, s. 389.

⁴⁰⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 149-50; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 366; Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab*, s. 130.

⁴¹⁰ Ögüt, "Cimâ", s. 2.

beklemesinin sebebi ise ölen çocuğun ana bir kardeşlerinin olmamasıdır. Hamileliğin en az süresi ise altı ay, en uzun süresi ise dört yıldır.⁴¹¹ Hanefî mezhebinde ise bu süre en az altı ay, en fazla iki yıldır.

Tecrîd'de belirtildiğine göre erkek bir kadınla evlenmek istediğinde kadının yüzüne bakabilir ve kadının yüzü avret değildir.⁴¹² Yani evlenme niyeti olması halinde kadının yüzüne bakılabilir. *Ahkâm*'da da hüküm bu şekilde ifade edilmektedir.⁴¹³

Zeydiyye'ye göre düğünde vs. def çalınması ya da müzik olması mekruhtur. Nikâhın duyurulması ve düğün yemeği (velîme) verilmesi ise müstehab olandır.⁴¹⁴ Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in düğünde def çalınmasını engellememiş olmasını, Zeydî âlimler, defin düğünün duyurulması için bir vasıta olduğu şeklinde yorumlamaktadırlar.⁴¹⁵ Hanefî mezhebinde de düğünde def vs. müzik aleti çalınması meşru dairede mübah görülmektedir. Ayrıca düğün yemeği verilmesi sünnet olduğu gibi düğün davetine icabet edilmesi de sünnet hükmündedir.⁴¹⁶

Zeydiyye'ye göre başkasının teklifine razı olmuş bir kadına talip olmak caiz değildir. Kadın razı olmadan önce talip olunmuş ise bunda bir sakınca yoktur, kişi talebini iletebilmektedir.⁴¹⁷ Hanefî mezhebinde de kadının başka bir erkeğin teklifine rıza göstermesi halinde bu kadına başka birinin talip olması caiz değildir.⁴¹⁸

11. NİKÂH AKDİNİN NETİCELERİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Bu başlık altında nikâh akdinin birer neticesi olarak mehir kavramı, mehr-i misil ya da tam mehir gerektiren durumlar, mehre etki eden hususlar ve nafakaya dair hükümler ele alınmıştır.

⁴¹¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 150.

⁴¹² a.yer.

⁴¹³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 319.

⁴¹⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 150.

⁴¹⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 223; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 324.

⁴¹⁶ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2009, ss. 188-89, 194-95.

⁴¹⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 150.

⁴¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 296.

11.1. Mehir ile İlgili Hükümler

Sözlükte “ücret” manasını haiz olan mehir, ıstılahta ise nikâh akdi sebebiyle ödenen para yahut malı ifade etmektedir.⁴¹⁹ Mehir, kadının nikâh akdi neticesinde erkekten almaya hak kazandığı, kadının mülkü haline gelen ve kocasının da bunu ödemekle yükümlü olduğu mal olarak ifade edilebilir. Nikâh akdi ile kadına mehir verilmesi mehrin kadından istifade bedeli ya da kadının bedeli olduğu anlamına gelmemektedir. Bilakis mehir, erkeğin kadını talep etmesinin bir tezahürü ve hediye mahiyetindedir.⁴²⁰ Nikâh akdinin bir neticesi olması hasebiyle, akit esnasında yahut sonrasında mehir belirlenmemiş olsa dahi hukukî olarak mehir hakkı kadın için tahakkuk etmektedir.⁴²¹

Nikâh akdi kurulurken mehrin belirlenip belirlenmemiş olmasına göre mehir, mehr-i müsemâm ve mehr-i misil olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Akit esnasında erkek ve kadının üzerinde anlaşılıp belirlemiş oldukları mehre mehr-i müsemâm denir. Mehrin belirlenmemiş olması halinde kadınla aynı niteliklere sahip akrabalarından bir kişinin aldığı mehir kadına takdir edilir. Bu mehre ise mehr-i misil/emsal mehir denilmektedir. Akitte mehrin peşin veya daha sonra verilmesinin şart koşulmasına göre ise mehir iki kısma ayrılır. Buna göre mehrin peşin verilmesi durumunda mehr-i muaccel; ertelenerek bir kısmı daha sonra verilmek üzere anlaşılmış olan mehre ise mehr-i müeccel denilmektedir.⁴²²

Zeydiyye’ye göre mehir, karı-kocanın karşılıklı razı olduğu şeydir ve mehrin asgari miktarı on dirhem olarak belirlenmiştir.⁴²³ Mehirden velînin rızası aranmaz ve kadın dilerse mehirden indirim yapma hakkına sahiptir. Kadının mehrinde indirim yapması onun bir ihsanı olarak değerlendirilmektedir. Mehr-i misilden daha az bir mehre rıza göstermesi durumunda da yine hak sahibi olan kadındır.⁴²⁴

⁴¹⁹ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, C. 28, s. 389.

⁴²⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 338. Nisâ Sûresi’nin 4. âyeti de buna delâlet etmektedir.

⁴²¹ Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, s. 134.

⁴²² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 356.

⁴²³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 141.

⁴²⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, C. 3, ss. 119-20.

Hanefî mezhebinde nikâh akdinin sıhhati mehre bağılı olmadığı için mehir belirlenmiş olsa da olmasa da akit geçerli olmaktadır. *Muhtasar*'da belirtildiğine göre mehir için alt sınır on dirhem miktarında olmasıdır. Kadının hakkı olan mehrin on dirhemden az olarak belirlenmesi halinde ise kadının alacağı miktar on dirhemdir.⁴²⁵ Kadın akitten sonra dilerse mehrinde indirim yapabilmektedir.⁴²⁶

Nikâh akdi kurulurken ya da akitten sonra mehrin belirlenmesi halinde mehre dair farklı hükümler tahakkuk etmektedir. Zeydiyye'ye göre kocanın kadınla mehir belirlenmeden evlenmesi ve akitten sonra mehri belirlemesi durumunda belirlenen miktarı kadına vermesi gerekmektedir.⁴²⁷ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekilde aktarılmaktadır.⁴²⁸

Mehrin bir başka yönü zevciyyet ilişkisine bağılı olarak değışkenlik göstermektedir. *Tecrîd*'de belirtildiğine göre adam, mehri belirlemediğı halde bir kadınla (müfevvida) evlenir sonra da birleşme olmadan ölürse kadının mehir hakkı yoktur. Ancak zevciyyet ilişkisi meydana gelmişse kadının mehr-i misil alma hakkı tahakkuk eder.⁴²⁹ *Muhtasar*'da ifade edildiğine göre ise mehri belirlenmemiş bir kadın (müfevvida), kocasının ölmesi neticesinde mehr-i misile hak kazanmaktadır. Zifaf sonrası kocanın ölmesi durumunda da hüküm bu şekildedir.⁴³⁰

Tecrîd'de belirtildiğine göre baba veya başka bir velî kadını, rızası olmadığı halde mehr-i misil almadan evlendirse kadının mehr-i misili alma hakkı vardır. Ancak baba, küçük kızını evlendiriyorsa kızın, mehr-i misil alması caiz değildir. Almasına hükmedilmişse ancak alabilmektedir.⁴³¹ Çünkü velînin bir kadını evlendirmesi ya da baba dışında bir velînin küçük kızı evlendirmesi durumunda kadının akdi fesh etme hakkı doğmaktadır. Dolayısıyla kadının feshettiğı bir akdin neticesi olarak mehir alamaması söz konusudur.⁴³² Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre kadının bu şekilde mehr-i misil almamaya

⁴²⁵ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 124.

⁴²⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

⁴²⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

⁴²⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171.

⁴²⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

⁴³⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 96.

⁴³¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 141.

⁴³² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 124.

razı olmadığı halde evlendirilmesi durumunda kadın mehr-i misile hak kazanmaktadır. Zira mehir bizzat akitle gerekli olmaktadır.⁴³³

Tecrîd'de belirtildiğine göre kişi aklı noksan biriyle evlenir ya da aklı noksan birini evlendirirse kadının mehr-i misil alma hakkı vardır. Aynı şekilde, erkek bir kadını mehir belirlenmeden nikâhlarsa mufevvidanın mehr-i misil alma hakkı vardır.⁴³⁴ *Muhtasar*'da ifade edildiğine göre de mufevvidanın emsal mehir hakkı vardır.⁴³⁵

Zeydiyye mezhebinde şarap, domuz, bir kişinin öldürülmesi, hür bir erkek veya kadın karşılığında, kadına Kur'ân-ı Kerîm öğretmesi karşılığında ya da bunlar dışında satılması ve satın alınması caiz olmayan bir şey karşılığında kişi bir kadını nikâhlarsa, nikâh akdi sahih olur. Nitekim akdin sıhhatini sağlayan şey mehir değildir.⁴³⁶ Mehrin alınıp satılması caiz olmayan şeylerden oluşması kadının mehir hakkını düşürmemektedir. Dolayısıyla böyle bir durum karşısında kadının mehr-i misil alma hakkı vardır.⁴³⁷ Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin mehir kabul edilmemesi, *Şerhu't-tecrîd*'de bunun mutekavvim bir mal olmaması olarak açıklanmaktadır.⁴³⁸

Hanefî mezhebine göre şarap, domuz gibi alınıp satılması caiz olmayan bir şeyin mehir olarak şart koşulması halinde nikâh akdi sahih; fakat mehir geçersiz hükmündedir. Bu durumda kadın emsal mehre hak kazanmaktadır.⁴³⁹ Aynı şekilde hür kimsenin mehir olarak bir yıl boyunca kadının hizmetini görmeyi veya Kur'ân-ı Kerîm öğretmeyi belirlemesi halinde kadın emsal mehir almaktadır.⁴⁴⁰ Mehir belirlemede mehrin mal niteliği taşıması esas alındığından dolayı mehrin fasit olması nikâh akdini geçersiz kılmamaktadır.⁴⁴¹

Mehrin belirlenmemiş olması halinde *Tecrîd*'de aktarıldığına göre koca, kadını birleşmeden onu boşarsa kocanın kadına mut'a vermesi gerekir.⁴⁴² Bu görüş Hâdî-

⁴³³ Serahsî, *Mabsût*, 2015, C. 4, ss. 98-100.

⁴³⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

⁴³⁵ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171.

⁴³⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 127.

⁴³⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

⁴³⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 128.

⁴³⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171.

⁴⁴⁰ a.g.e., s. 172.

⁴⁴¹ Serahsî, *Mabsût*, C. 5, s. 140.

⁴⁴² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

İlelhak'a ait görüştür.⁴⁴³ Müeyyed-Billâh ise kendisinin Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu ileri sürmekte ve böyle bir durumda olan kadının mut'a da alamayacağını ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Nitekim Ebû Hanîfe istihsana dayanarak bu durumdaki kadına mut'a da verilemeyeceği görüşüne sahiptir.⁴⁴⁵ *Muhtasar*'da aktarılan görüşe göre ise kadına mut'a verilmesi müstehab hükmündedir.⁴⁴⁶

Tecrîd'de yer alan hükme göre kişinin bir kadınla mükâteb köle, müdebber köle ya da ümmü veled karşılığında evlenmesi halinde kadının mehri, adamın bu söylediklerinin nikâh akdinin kurulduğu günkü değeridir.⁴⁴⁷ Burada illet olarak gözetilen husus ise köledeki nitelik bilinmezliğidir. Olası bir zararın önlenmesi amacıyla da kölelerin akdin kurulduğu günkü değeri üzerinden mehir miktarı belirlenmektedir.⁴⁴⁸ *Muhtasar*'da bu konuya dair bir bilgi yer almamakla beraber *Mebûsût*'ta belirtildiğine göre kölenin mehir olarak verilmesi kararlaştırılabilir. Mutlak bir köle veya cariye olması halinde orta halli bir köle veya cariye verilebilmektedir. Ancak burada da nitelikte belirsizlik olması dolayısıyla koca, köle veya cariye değerini mehir olarak verebilmektedir.⁴⁴⁹

Tecrîd'de geçen hükme göre emsal mehir belirlenirken kadının baba tarafından olan kadınların mehrine göre bir mehir kadına ödenir.⁴⁵⁰ Kadının kız kardeşleri, amcasının kızları, halaları mehir olarak ne almışlarsa kızın mehri de öyle belirlenmektedir, anne ve teyzeler mehir hususunda itibara alınmamaktadır.⁴⁵¹ Emsal mehrin belirlenmesinde esas alınan hususlar, bu kadınların yaşadıkları bölgelerin aynı olması, yaş, güzellik, bakire veya dul olmaları, genç olmaları gibi kıstaslardır.⁴⁵² *Muhtasar*'da da emsal mehir belirlenirken esas olanın kızın baba tarafı olduğu ifade edilmektedir. Anne tarafı ise ancak amcakızı olması durumunda itibara alınmaktadır. Kadınların özellikleri bakımından ise Zeydiyye mezhebinde belirtilenlerin yanı sıra iffet,

⁴⁴³ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 311.

⁴⁴⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 130.

⁴⁴⁵ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 104.

⁴⁴⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 171.

⁴⁴⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

⁴⁴⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 132-33.

⁴⁴⁹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 105-6.

⁴⁵⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

⁴⁵¹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 133; Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, s. 130.

⁴⁵² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 134.

mal, akıl ve yaşanan dönemler de itibara alınmaktadır.⁴⁵³ Nitekim dikkate alınan tüm bu hususlar zamana, çağa, bölgeye göre değişkenlik gösterebilmektedir.⁴⁵⁴

Zeydiyye'ye göre bir adamın nitelikleri belirlenmiş bir köle karşılığında bir kadınla evlenmesi mekruh olmakla birlikte akit sahihtir. Bu durumda adamın, köleyi belirlenen vasıfları haiz bir şekilde kadına teslim etmesi gerekmektedir. Şayet kölenin vasıfları hakkında ihtilafa düşülürse durumu bilen biri orta yolu bulur.⁴⁵⁵ Bu şekilde, belirlenmiş bir mehirde emsal mehirdeki belirsizlik, nitelikleri belirlenmiş bir köleden fazla olacağı için mehr-i misili vermektense belirlenmiş kölenin alınması daha evlâ olandır.⁴⁵⁶ Hanefî mezhebi için de bu şekilde bir mehir geçerlidir. Zira belirlenmiş bir köledeki belirsizlik emsal mehirdeki belirsizlikten daha az olacaktır.⁴⁵⁷

Tecrîd'de geçtiği üzere “Bir adam, bir cariye karşılığında bir kadınla evlenir, sonra da cariyeyi kadına teslim etmeden onunla birleşirse adamdan had düşer. Cariye bir çocuk doğurursa adamın karısı muhayyerdir. Dilerse cariyeyi ve çocuğu alır, dilerse mehr-i mislini alır, dilerse cariyenin değerini, ukr⁴⁵⁸ ve çocuğun değerini alır ve çocuğun nesebi babasının nesebine dâhil olmaz. Eğer karısını birleşmeden önce boşarsa adam kadına tazminatın yarısını verir ve cariyeyi aralarında kullanırlar. Çocuk da değerinin yarısını kazanmak için çalışır. Cariye, adam için ümmü veled olmaz.”⁴⁵⁹ Mehirden meydana gelen kusurdan dolayı kadının ayıp muhayyerliği hakkı tahakkuk etmektedir.

Hanefî mezhebine göre mehir olarak belirlenmiş bir cariye ile cinsî münâsebette bulunan kişi hakkındaki hüküm Zeydiyye mezhebindeki hüküm gibidir. Mehrin kocanın sorumluluğunda olmasından dolayı cinsî münâsebetten dolayı adamdan had cezası düşer ve tazminat (ukr) ödemesi gündeme gelmektedir. Adamın cariye ile cinsî münâsebette bulunması sebebiyle çocuk ve ukr asıl mehir üzerinde meydana gelen bir artış olmaktadır. Adamın karısını cinsî münâsebetten önce boşaması durumunda ise mehir ve meydana

⁴⁵³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173.

⁴⁵⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 211.

⁴⁵⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

⁴⁵⁶ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 134.

⁴⁵⁷ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 105.

⁴⁵⁸ Cariyeyle gayri meşru ilişkiye girme tazminatı. “Daha çok mehr-i misil ve kendisine şüphe ile yaklaşılacak kadına, mehrine muadil olarak verilen tazminat anlamında kullanılır. Yine gasb yoluyla vukubulan tecavüzdülden dolayı diyet namına verilen bedele de ukr denilir. Cariyenin ukru, güzellikte dengi olan bir kadının mehri kadardır.” Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 585.

⁴⁵⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 142.

gelen bu artış ikiye bölünmekte; cariye ikisi arasında ortak bir mülk konumunda olur ve cariye, adam için ümmü veled olmamaktadır. Çocuğun da yarısının adamın olması dolayısıyla yarısı azad olmuştur, tam özgür olabilmek için çocuğun kadına ödeme yapması gerekmektedir.⁴⁶⁰

Tecrîd'de belirtildiğine göre bir adam bir kadınla cariye, dişi at veya deve karşılığında evlense ve cariye çocuk dünyaya getirirse, at ve devenin de yavrusu doğsa kadın hem bu malları hem de çocuk ve yavruları alır. Yani maldaki artış mehre dâhildir ve kadın bunlara da mâlik olmaktadır. Eğer kadın bunları kabzetmeden çocuk ölür ve kadın da cariyeyi veya hayvanları eksiklikleriyle almak isterse bu şekilde alabilmektedir. Ancak dilerse bunları geri verip nikâh akdinin kurulduğu günkü değerlerini alabilmektedir.⁴⁶¹ Belirlenmiş bir mehir olması hasebiyle artıştan kaynaklanan bir kusur neticesinde kadına emsal mehrin takdir edilmesinden önce bu malların akdin kurulduğu günkü değerinin verilmesi Zeydiyye'ye göre daha evlâ olandır.⁴⁶² Hanefî mezhebine göre ise aynı şekilde mehirde doğum veya nemalanma gibi sebeplerle meydana gelen artış kadının mülkiyetine geçer ve asıl mehir de kadına aittir. Bu hükümler ise cinsî münâsebetten sonra veya kocanın ölümü neticesinde geçerli olmaktadır. Cinsî münâsebetten önce adamın kadını boşaması halinde maldaki artış asıl mehir ile ikiye bölünmekte ve bunun yarısını kadın almaktadır.⁴⁶³

Zeydiyye'ye göre mehrin teslim edilmesinde meydana gelen gecikme dolayısıyla bir kusur oluşursa duruma bakılır. Mehir olarak belirlenmiş cariye ya da hayvan ölür ve teslimde geciken koca ise kadın bu malların nikâh akdinin kurulduğu günkü değerini alır. Böyle bir durumda koca gâsıb olarak değerlendirilmektedir. Akdin kurulduğu gün belirlenmiş olan mehrin gasbından dolayı kocanın, mehrin o günkü değerini kadına vermesi gerekmektedir. Ancak eğer teslim almada geciken kadın ise öldükleri günkü değerini alır. Kadın bu durumda râhin, koca ise mürtehin olarak değerlendirilmektedir. Çünkü kadın teslim almada gecikerek malın kocada kalmasına razı olmaktadır. Merhûnun

⁴⁶⁰ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 118.

⁴⁶¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 142-43.

⁴⁶² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 138.

⁴⁶³ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 110.

telef olması halinde mürtehin bunu tazmin etmekle yükümlü olmaktadır. Dolayısıyla kocanın, malın telef olduğu günkü değerini kadına ödemesi gerekmektedir.⁴⁶⁴

Hanefî mezhebine göre mehir henüz kocada iken bir kusur meydana gelirse bu kusurun kaynağına bağlı olarak hükümler değişmektedir. Şayet semâvî bir afet nedeniyle oluşan bir kusur ise kadın dilerse malın akdin kurulduğu günkü değerini alır; dilerse malı olduğu gibi kabul eder. Ancak malın ortada olmaması dolayısıyla kadın malın değerini almaktadır.⁴⁶⁵ Malın kadının fiili nedeniyle kusurlu olması halinde kadın malı teslim almış sayılmaktadır.⁴⁶⁶

Tecrîd'de belirtildiğine göre adam bir kadınla hurma, arazi, hayvan ya da başka bir şey karşılığında evlense ve bunlarda hak iddia etse, kadının, hak iddia edilen malın evlendiği günkü değerini alma hakkı vardır.⁴⁶⁷ Bu durum memlûk, müdebber kölenin mehir olarak belirlenmesine benzetilmekte ve köledeki nitelik bilinmezliği dolayısıyla kölelerin akdin kurulduğu günkü değeri üzerinden mehir miktarı belirlenmektedir.⁴⁶⁸ Hanefî mezhebinde ise bu durum şuna benzetilebilir; nitelikleri belirlenmemiş mutlak bir arazi, hayvan veya başka bir şeyin mehir olarak belirlenmesi halinde koca, mehri ortalama bir niteliğe sahip malla ödeyebileceği gibi bunların değerini vermek suretiyle de ödeyebilmektedir.⁴⁶⁹

Tecrîd'de belirtildiğine göre velî, velâyetinde bulunan bir kızı belli bir miktar mehir karşılığında evlendirse ve kendine de bu mehirden belli bir miktar alsa, kendine aldığı da kızın mehridir. Kız dilerse tamamını alabilmekte, dilerse bu miktarı velîye verebilmektedir.⁴⁷⁰ *Muhtasar*'da buna dair bir hüküm yer almamakla beraber Hanefî mezhebinde de mehir tamamıyla kadının hakkıdır. Tasarruf yetkisi tamamen kadına aittir.⁴⁷¹ Dolayısıyla velî kızın mehrinden kendine bir miktar alabilmekte fakat aldığı bu

⁴⁶⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143; Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 138.

⁴⁶⁵ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 115.

⁴⁶⁶ a.g.e., C. 5, s. 116.

⁴⁶⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143.

⁴⁶⁸ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 139.

⁴⁶⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 173.

⁴⁷⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143.

⁴⁷¹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 20.

miktar da yine kıza aittir ve babanın mehirde kendine pay alması kızın rızasına, iznine bağlıdır.⁴⁷²

Tecrîd'de belirtildiğine göre kişi, belirlenmiş bir mehir karşılığında bir kadınla evlenir ve mehrin bu miktardan daha fazla olduğu ortaya çıkarsa adamın bu miktarı gizlediğine dair delil olduğu takdirde bu miktarı kadına vermesi gerekir. Eğer delil olmazsa kadının fazla olan kısım için yemin etmesi gerekir.⁴⁷³ Mehirden aslıyan açıktan söylenen mehirdir. Adam fazlalığı inkar eder kadın da bunu redderse kadının yemin etmesi gerekmektedir. Çünkü iddiada bulunanın delil getirmesi, inkar edenin ise yemin etmesi gerekmektedir. Hanefî mezhebinde de gizlice belirlenen mehir değil de açıktan ifade edilen mehir geçerli olmaktadır. Bu durum kocanın mehri arttırdığı şeklinde değerlendirilmektedir.⁴⁷⁴ Mehirden yapılan arttırma ise geçerlidir.⁴⁷⁵

Zeydiyye'ye göre bir adam birini vekil tayin edip bin dirhem mehir karşılığında "beni falan kadınla evlendir" der ve vekil de onu iki bin dirhem mehirle evlendirirse, bu akdin sahih olması evlenecek olan adamın bunu onaylamasına bağlıdır. Eğer onaylamazsa nikâh akdi batıl olur. Çünkü vekâletini aldığı kişinin isteğinin aksine bir iş yapmıştır. Eğer "akde razıyım; ancak mehrin bin dirhemden fazla olmasına razı değilim" der ve bunu kadına söyler de kadın razı olursa nikâh akdi sabit olur. Kadın razı olmazsa akit fesholur.⁴⁷⁶ *Muhtasar*'da yer almayan bu meselenin Hanefî mezhebindeki karşılığı şöyledir: Kişi nikâh akdi için birini vekil tayin ederse vekilin mehri arttırarak yaptığı akit adam onay vermediği sürece geçerli değildir.⁴⁷⁷

Bir adam, velisi olduğu bir kadını uygun bulduğu mehir karşılığında evlendirmesi için vekil tayin eder ve vekil de insanların mehr-i misille birbirlerini aldatmalarından dolayı mehr-i misil olmadan kadını evlendirirse bu caizdir. Ancak eğer insanlar arasında böyle bir aldanma söz konusu değilse kadın mehr-i misil almaya hak kazanır. Bu durumda koca dilerse mehr-i misli kadına öder, dilerse kadından ayrılır ve kadın mehr-i müsemmanın yarısını alır. Adamın mehr-i misilden fazla bir mehir karşılığında bu kadınla

⁴⁷² a.g.e., C. 5, s. 3.

⁴⁷³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143.

⁴⁷⁴ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 136.

⁴⁷⁵ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, s. 171; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 101.

⁴⁷⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143.

⁴⁷⁷ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 31.

evlenmesi de caizdir.⁴⁷⁸ Hanefî mezhebinde ise mehri belirleme yetkisine sahip olan kişinin mehr-i misil ile akdi kurması caizdir. Ancak mehr-i misilden fazla bir mehri belirlenmesi halinde vekâlet veren kişinin onayı, rızası olmaksızın nikâh akdi sahih olmamaktadır.⁴⁷⁹

Zeydiyye'ye göre kişinin cariyesinin azadını mehri sayıp bunun karşılığında onunla evlenmesi halinde kadın buna rıza gösterirse akit sahih olmaktadır. Kadın razı olursa adam; “azad oluşunu sana mehri kıldım, sen bunun karşılığında Allah rızası için hürsün” der ve tekid için bunun üzerine şahitlik eder. Şayet kadın bunun ardından onunla evlenmeyi istemezse hür olmasının bedelini adama ödemelidir.⁴⁸⁰ *Şerhu't-tecrîd*'de Müeyyed-Billâh, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in bu durumdaki bir kadının evlendiği takdirde mehri alacağı görüşünde olduklarını ifade etmiştir.⁴⁸¹

Kişi kadının rızasını almadan “seni azad ettim ve azad oluşunu sana mehri kıldım” der, kadın da onunla evlenmeyi kabul etmezse kadının bir şey yapması gerekmez.⁴⁸² Zira adam kadının özgür olması hususunda bir şart sunmadığı için kadın özgür olmaktadır ve özgür kişinin de akitte rızası aranmaktadır. Razı olmadığı takdirde ise akit kurulamamaktadır.⁴⁸³ Hanefî mezhebinde efendi kölesini veya cariyesini rızası olmaksızın evlendirme yetkisine sahiptir. Bu duruma kıyas edilmesi halinde ise azad etmeden önce yapılacak akit sahih olur; fakat azad edildiği takdirde kadının rızası aranmaktadır.⁴⁸⁴

Zeydiyye mezhebinde mehri olarak bir köle verilmesi ve kadının da bu köleyi kocaya hibe etmesi ile alakalı olarak hüküm şöyledir: “Adam kadınla bir köle karşılığında evlense ve kadın köleyi kabzedip sonra da birleşme olmadan bu köleyi adama hibe etse dilerlerse köle aralarında ortak mal olur, dilerlerse hibe Allah rızası için gerçekleşir. Birleşmeden önce adam kadını boşarsa kadın artık hibeden rücu edemez. Adam ise kölenin yarı değerini kadına vermekle sorumlu olur. Eğer kadın adama olan sevgisinden

⁴⁷⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 143; Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 143.

⁴⁷⁹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 144.

⁴⁸⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 143-44.

⁴⁸¹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 143.

⁴⁸² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 144.

⁴⁸³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 146.

⁴⁸⁴ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 178.

ya da onun kalbine meylettiğinden hibe etmişse köleyi adama vermek durumundadır. Adam ise kölenin yarı değerini kadına verir. Bu durum bir mal, para ya da bunlar dışında bir şey karşılığında evlilikler için de geçerlidir.”⁴⁸⁵ Hanefî mezhebine göre ise böyle bir durumda adam kölenin yarı değerine sahip olmuştur ve kadına kölenin yarı değerini vermekle yükümlü olmaktadır. Altın veya para için de aynı hüküm geçerlidir. Nitekim birleşme olmadığı için kadın mehrin yarısına hak kazanmaktadır.⁴⁸⁶

Zeydiyye’ye göre irtidat halinde irtidat eden koca ise kadına mehrini vermesi gerekmektedir. Ancak irtidat eden kadın olursa kadının mehr hakkı olmamaktadır. Zira ayrılığa kendi sebebiyet vermiş olmaktadır. Bu hüküm ise Hâdî-İlelhak’ın görüşünden tahrîcle belirlenmiş bir hükümdür. Duhul olması halinde ise kadın mehre hak kazanmaktadır.⁴⁸⁷ Hanefî mezhebine göre ise irtidat edenin koca olması durumunda, zifafın gerçekleşmesiyle kadın tam mehre; zifafın gerçekleşmemesi halinde ise yarım mehre hak kazanmaktadır. Kadının irtidat etmesi halinde zifaf gerçekleşmişse tam mehir almakta; zifaf gerçekleşmemiş ise mehir alamamaktadır. Karı-kocanın birlikte dinden dönüp ihtida etmeleri halinde ise nikâh akdi geçerliliğini korumaktadır.⁴⁸⁸

Halvetin mehre etki edip etmemesi ile alakalı olarak Zeydiyye’ye göre kişi, karısıyla bir yerde yalnız kalsa (halvet-i sahiha) ve (ikisinden başka kimse olmasa) kadının da cinsî münâsebet için bir engeli olmasa kadın, mehrin tamamına hak kazanmaktadır. Karı-koca yalnız olsalar, evde ikisinden başkası da olsa ve kadınla cinsî münâsebette bulunmamışsa kadın mehrin tamamına hak kazanamamaktadır. Zira sahih halvet gerçekleşmemiştir.⁴⁸⁹ Hanefî mezhebinde de sahih halvetin gerçekleşmesiyle kadın mehre hak kazanmaktadır.⁴⁹⁰

Zeydiyye’ye göre kadın bir adamla önceki karısını boşaması karşılığında evlenirse kadın emsal mehir almakta ve karısı boş olmaktadır. Ancak adam karısını boşayacağı vaadinde bulunursa önceki karısını boşamada muhayyer olmaktadır.⁴⁹¹ Nitekim şart

⁴⁸⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 144.

⁴⁸⁶ Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, s. 171; Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 98.

⁴⁸⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 144-45; Müeyyed-Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, C. 3, s. 152.

⁴⁸⁸ Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, s. 175; Serahsî, *Mebûsât*, 2015, C. 5, s. 77.

⁴⁸⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

⁴⁹⁰ Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, s. 172.

⁴⁹¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

koşmak ve vaad etmek bağlayıcılık bakımından farklı neticeler doğurmaktadır.⁴⁹² Hanefî mezhebinde de adamın önceki karısını boşaması karşılığında bir kadınla evlendiği takdirde boşama vaki olmakta ve evlendiği kadın taahhüt edilen mehre hak kazanmaktadır. Ancak adamın karısını boşamaması durumunda kadın emsal mehir almaktadır. Zira mehre konu olan husus bir mal niteliği taşımamaktadır.⁴⁹³

Tecrîd'de belirtildiğine göre hasta bir kişi mehr-i misilden fazlası karşılığında bir kadınla evlense ve ölse, malını kayırma söz konusu değilse kadının mehir hakkı sabit olmaktadır. Mehr-i misilden fazlası ise mirasın üçte birinden çıkarılacak olan vasiyetten ödenmektedir.⁴⁹⁴ Hastalığın ölçüsü aklî melekelerin yerinde olup olmadığıdır. Şayet aklî melekeleri yerinde ise hasta olan kişinin nikâh akdi sahih hükmündedir. Belli bir mehir karşılığı evlenmesi halinde aklî melekeleri yerinde ve şahitleri de varsa bu mehir kadının hakkıdır. Ancak mal kaçırmak için belirlediği bir mehrirse bu durumda kadın emsal mehir almak durumundadır.⁴⁹⁵ Hanefî mezhebinde marazu'l-mevt halinde olan kişinin tasarrufları servetini aşarsa kişi mahcûr sayılmaktadır.⁴⁹⁶ Taraflardan birinin ölümü neticesinde ise mirasçı olan kişi miras barakan kişinin yerine geçmektedir. Mehir miktarında ihtilaf olması halinde ise İmam Muhammed'e göre emsal mehir ölçü alınmakta; Ebû Hanîfe'ye göre ise kocanın mirasçılarının sözü geçerli olmaktadır.⁴⁹⁷

11.2. Nafaka ile İlgili Hükümler

Nafaka kavramı kişinin başkasının hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan unsurların temin edilmesi yükümlülüğünü taşıma manasını ifade etmektedir.⁴⁹⁸ Yiyecek- içecek, giyecek, mesken temin edilmesi, tedavi masrafları, gerektiğinde hizmetçi temini nafaka mefhumu kapsamındadır. Nafaka, nikâh akdi veya mülkiyetten dolayı tahakkuk eden harcamalar bütünüdür.⁴⁹⁹

⁴⁹² Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 164.

⁴⁹³ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, ss. 138-39.

⁴⁹⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 145.

⁴⁹⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 130-31.

⁴⁹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 252.

⁴⁹⁷ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, ss. 103-4.

⁴⁹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. 1, s. 341; Kahveci, *İslâm Aile Hukuku*, s. 142; Acar, *İslâm Aile Hukuku*, s. 171.

⁴⁹⁹ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, s. 282.

Nafakanın meşruiyeti ile ilgili olarak Talâk Sûresi'nin 7. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: “*Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah'ın ona verdiğiinden (o ölçüde) harcasın...*” Bakara Sûresi'nin 233. âyetinde ise şöyle buyrulmaktadır: “... *Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfü uygun olarak babaya aittir...*” Ayrıca pek çok hadiste de nafakanın erkek için bir mükellefiyet olduğu sabittir. Örneğin Veda Hutbesinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Onlar sizin himâyenizdedir. Onları Allah'a teminat vererek aldınız, uzuvlarını Allah'ın kelimesiyle helal saydınız. Onların sizin üzerinizde –durumlarına uygun olarak- yiyecek ve giyecek hakları vardır.*”⁵⁰⁰

Nafaka mükellefiyeti için bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Sahih bir nikâh akdinin varlığı erkeğin kadının ve çocuğun nafakasından sorumlu olması için bir ölçüttür. Fasit ve batıl akitlerde nafaka hakkı tahakkuk etmemektedir. Nafaka yükümlülüğünün bir diğer şartı ise kadının, kocasının kendisinden istifade imkânının bulunduğu bir durumda olmasıdır.⁵⁰¹

Tecrîd'de belirtildiğine göre erkeğin kadın için evle ilgili dış ihtiyaçları yeterli duruma getirmesi; kadının da ev hizmetlerini yerine getirmesi gerekmektedir.⁵⁰² Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Fâtıma (r.ha.)'nın ev işlerini yerine getirmesi ve Hz. Ali (r.a.)'nin ise dışardaki işleri yapmasına hükmettiği ifade edilerek iyilik üzere dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olmanın gerekliliği belirtilmektedir.⁵⁰³ Erkek, nafakayı temin etmekle mükelleftir. Yiyecek-içecek, giyecek temininden sorumlu olmaktadır. Aynı zamanda mesken temini ile mükelleftir.⁵⁰⁴

Muhtasar'da ise denklik ile ilgili hükümler ifade edilirken erkeğin nafaka temini için yeterliliğinin olması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁰⁵ Erkeğin mehir temini dışında nafakaya da güç yetirebilmesi gerekmektedir.⁵⁰⁶ Yiyecek-içecek, giyecek, mesken temini

⁵⁰⁰ Müslim, Hac, 147; Ebû Davûd, Menâsik, 57.

⁵⁰¹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. 1, ss. 342-43.

⁵⁰² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 150.

⁵⁰³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 220.

⁵⁰⁴ a.g.e., C. 3, s. 131, 220; Hâdî İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 364.

⁵⁰⁵ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 170.

⁵⁰⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, C. 1, s. 201; Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 439.

ve gerektiğinde kadına bir hizmetçi temin etmek erkeğin nafaka yükümlülüğü dâhilindedir.⁵⁰⁷

12. KÖLE VE CARIYE İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Bu başlık altında *Tecrîd* ve *Muhtasar* eserlerinde köle ve cariyelerin nikâh akdi, akit için efendinin izni, cariyenin nafaka hakkı ve kölenin nafaka yükümlülüğü olup olmadığı ile alakalı hükümlere yer verilmiştir.

12.1. Köleler ile İlgili Hükümler

Zeydiyye'ye göre kölelerin nikâh ve talak sayılarıyla ilgili hükümler hürlerin hükümleri gibidir.⁵⁰⁸ Yani köleler dört kadınla evlenebilmekte ve üç talak hakları bulunmaktadır.⁵⁰⁹ Hanefî mezhebine göre ise köle ancak iki kadınla evlenebilmektedir.⁵¹⁰ Zira kölenin mülk olmasından kaynaklanan bir eksiklik meydana gelmektedir. Dolayısıyla köle için mülk olması onu nikâh akdinde sınırlayan bir husus olmaktadır.⁵¹¹

Zeydiyye ve Hanefî mezhebine göre kölenin nikâhı ancak efendisinin izniyle sahih olmaktadır. Akitten önce veya sonra efendinin razı olması arasında da bir fark bulunmamaktadır.⁵¹² Ayrıca Zeydiyye'ye göre köle hür bir kadınla evlenmek isterse, ancak efendisinin izni ve hür kadının bundan haberdar olmasıyla akit kurulabilmektedir.⁵¹³

Zeydiyye'ye göre köle, efendisinin izniyle hür veya köle bir kadınla evlenir ve mehrini belirlemez sonra da cinsî münâsebet olmadan kadını boşarsa, adamın efendisinin bu kadına mut'a vermesi gerekir. Zira efendi, izin vererek mehir sorumluluğunu da üstlenmiş olmaktadır.⁵¹⁴ Eğer adam kadının mehrini belirlemişse (boşanma durumunda)

⁵⁰⁷ Serahsî, *Mabsût*, C. 5, ss. 283-86.

⁵⁰⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 147.

⁵⁰⁹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 183; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 352; Ebu'l-Hasan Abdullah İbn Miftâh, *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*, 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014, C. 5, s. 162.

⁵¹⁰ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174; Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 447; Serahsî, *Mabsût*, C. 5, s. 194.

⁵¹¹ Serahsî, *Mabsût*, C. 5, s. 173.

⁵¹² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 147; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172; Serahsî, *Mabsût*, C. 5, s. 195.

⁵¹³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

⁵¹⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 195.

kadın mehrin yarısını alır.⁵¹⁵ Hanefî mezhebine göre efendisinin izniyle evlenen kölenin mehir sorumluluğu onun rakabesinde bir borç olmaktadır ve bu borcundan dolayı köle satılmaktadır.⁵¹⁶ Dolayısıyla talak durumunda mehir sorumluluğu köleye aittir.

Kişinin hür bir kadından sonra bir cariye ile evlenmesi, bunları aynı nikâh altında birleştirmesi caiz değildir. Eğer hür kadın rıza gösterirse köle kadının nikâhı üzerine hür kadının nikâhında sorun yoktur.⁵¹⁷ Şayet hür kadın üzerine kişi bir cariye ile evlenirse Zeyd b. Ali'nin de görüşüne göre araları ayrılır.⁵¹⁸ *Muhtasar*'da belirtildiğine göre Hanefî mezhebinde de kişi, hür bir kadın üzerine bir cariye ile evlenememektedir.⁵¹⁹

Hür bir adamın bir cariye ile evlenmesi halinde doğacak çocuklar kadının efendisinin köleleridir. Ancak efendiye çocukların hür olacağı şart koşulursa bu şartın yerine getirilmesi gerekmektedir.⁵²⁰ Bu durum kocanın köle, kadının hür veya cariye olması halinde de geçerlidir. Annenin durumu, çocuğun mensubiyetini belirlemektedir. Cariyenin çocuğu olduğu takdirde efendisi, çocukların, kendisi ile adamın efendisi arasında ortak olmasını şart koşarsa bu şart geçersizdir. Zira çocuklar cariyenin efendisininindir.⁵²¹ Hanefî mezhebinde de çocuğun hür veya köle olması anneye göre belirlenmektedir. Anne, köle ise çocuk efendisinin kölesi konumunda, anne hür ise - kocası köle olsa dahi- çocuklar hür konumundadır.⁵²²

Kişinin bir cariye ile evlenip cinsî münâsebette bulunmadan ona mâlik olması halinde mülkiyet hakkı nikâh akdini ifsad etmektedir. Bu durumda kadınla mâlikiyetten dolayı değil de mülûkiyyetten⁵²³ dolayı cinsî münâsebette bulunabilmektedir. Bu durumda kadının önceki efendisinin kadının mehrinin yarısını isteme hakkı bulunmamaktadır. Satın alan kişi onunla evlenmek, onu hibe etmek ya da satmak gibi haklara sahiptir. Eğer evlenir, cinsî münâsebetten sonra kadını satın alırsa mâlikiyet hakkı nikâhı fasit kılar. Cariyeyle mâlikiyet dolayısıyla cinsî münâsebette bulunabilir.

⁵¹⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 147.

⁵¹⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172.

⁵¹⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 147.

⁵¹⁸ Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, s. 311.

⁵¹⁹ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 174; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 172, 183.

⁵²⁰ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrid*, s. 147.

⁵²¹ a.yer.

⁵²² Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 172.

⁵²³ Mâlikiyet: Nikâh akdi sebebiyle kadına sahip olmaktır. Mülûkiyyet ise kölelik sebebiyle kadına sahip olmayı ifade etmektedir. a.g.e., C. 5, s. 194.

Satan kişinin de cariye'nin ücretinin tamamını adamdan alma hakkı vardır. Cariyeyi mülk edinen onu evlendirmek ya da satmak isterse kadın üç hayız beklemedikçe bu satış caiz olmamaktadır.⁵²⁴ Aynı durum kadının hür, kocanın köle olması durumunda da geçerlidir. Kadının kölenin bir kısmına ya da tamamına mâlik olması nikâh akdini batıl kılmaktadır. Adamı azad etmesi halinde yeni bir akit kurmaları gerekmektedir.⁵²⁵ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekilde tahakkuk etmektedir.⁵²⁶

Mükâteb köle için de aynı durumlar geçerli olmaktadır. Nitekim mükâteb bir köle, mükâteb olmadan önce efendisinin izniyle bir cariyeyle evlendiğinde, azad olmadan, mükâteb haldeyken evlendiği cariye'yi satın alsa nikâh akdi batıl olmamaktadır. Mükâteb köle bedelinin tamamını ödediği takdirde nikâh akdi fasit olmakta ve cariyeyle mülkiyetten dolayı cinsî münâsebette bulunabilmektedir.⁵²⁷ Ancak mükâteb köle, satın aldığı cariye ile kendi azad olana kadar cinsî münâsebette bulunamamaktadır.⁵²⁸

Zeydiyye'ye göre efendinin memlûk ya da müdebber cariyelerini onların rızası olmaksızın evlendirmesi caizdir. Mükâtebe kölesini ise ancak rızası olursa evlendirebilmekte ve mehir de mükâtebenin hakkı olmaktadır. Şayet efendi ümmü veledi azad ederse hür olmasından dolayı mehre hak kazanmakta ve efendisinin sadece velâyet hakkı bulunmaktadır.⁵²⁹ Hanefî mezhebine göre efendi memlûk ve müdebber köle ve cariyesini rızaları olmadığı halde velâyet-i icbar dolayısıyla evlendirebilmektedir. Mükâtebe ise bedelini ödemediği sürece efendinin mülkiyetinde olduğu için efendisi onu evlendirdiğinde mehrini efendisi almakta ve nafaka yükümlüğü efendi üzerinden kalkmaktadır.⁵³⁰ Mükâteb köleyi evlendireceği zaman ise efendi onun rızasını almak durumundadır.⁵³¹

Zeydiyye mezhebine göre ümmü veled ile nikâhlanması ancak onun azad edilmesinden sonra caiz olmaktadır.⁵³² Zira bir kadın sadece bir erkekle evli

⁵²⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 147-48.

⁵²⁵ a.g.e., s. 148.

⁵²⁶ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 204.

⁵²⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 148.

⁵²⁸ a.g.e., s. 151.

⁵²⁹ a.g.e., s. 148; Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 202-3.

⁵³⁰ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 178, 203.

⁵³¹ a.g.e., C. 5, s. 195.

⁵³² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 148.

olmaktadır.⁵³³ Hanefî mezhebine göre ise cariye'nin firâşî statü bakımından zayıf kabul edildiği için efendinin kendisinden olan çocuğun nesebini inkar etmesi halinde çocuğun nesebi reddolunmaktadır. Dolayısıyla zayıf bir statü olan cariye'nin firâşî, nikâh gibi kuvvetli bir statüyü engelleyememektedir. Bu durumda ümmü veledin başkasıyla nikâhlanması için bir engel bulunmamaktadır.⁵³⁴

Zeydiyye'ye göre kişi bir cariyeyle evlenirse nafakası kime şart koşulmuşsa nafakayı o temin etmektedir. Eğer şart koşulmamışsa cariye ve adam halvette bulunmuşlarsa nafakayı kocası temin etmektedir. Kadının efendisi onu kocasından ayıramamakta, yanında gecelemesine engel olamamaktadır. Kadını bir beldeden başka bir beldeye çıkarabilmekte, aynı şekilde satabilmektedir. Eğer cariye çocuk doğurursa, nafaka temini daha önce babaya şart koşulmamışsa, nafakayı efendi temin etmekte, eğer babaya şart koşulmuşsa nafakayı baba temin etmektedir.⁵³⁵ Hanefî mezhebinde ise cariye, kocasıyla aynı evde oturması kaydıyla nafakaya hak kazanmaktadır. Efendisinin ona bir ev kurma sorumluluğu yoktur. Şayet efendi hizmete ihtiyaç duyarsa kadın onun hizmetini yapmak durumundadır. Kadının efendinin yanında olduğu sürede ise nafaka efendiye ait olmaktadır. Kocasına da karısıyla ancak fırsat olduğu takdirde cinsî münâsebette bulunabileceği söylenmektedir. Koca bu kadından olan çocuğunun nafakasıyla yükümlü olmamaktadır. Zira çocuklar efendinin mülkiyetindedir. Dolayısıyla çocukların nafakası efendiye aittir.⁵³⁶

Zeydiyye'ye göre köle adam, hür bir kadınla evlenir ve yolculuğa çıkarılsa adam karısını da götürebilmekte ve kadının nafakasını efendisi temin etmektedir. Eğer köleyi biri satın alırsa kadının nafakasından o efendisi sorumlu olmaktadır. Ancak kadın çocuk doğurursa çocuğun nafakası anneye aittir.⁵³⁷ Hanefî mezhebine göre koca, köle de olsa karısının nafakasıyla yükümlü olmaktadır. Köleyi başkasının satın alması durumunda da aynı şey geçerli olmaktadır. Yani nafaka kocaya aittir.⁵³⁸

⁵³³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 204.

⁵³⁴ Firâş kavramı istilahta bir kadının kendisinin ancak sahibinden çocuk doğurabilmesini ifade etmektedir. Sahip ise koca veya cariye'nin efendisidir. Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 271.

⁵³⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 148.

⁵³⁶ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, s. 172; Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 313.

⁵³⁷ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 148.

⁵³⁸ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 311; Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi'l-kitâb*, C. 3, s. 444.

12.2. Cariyeler ile İlgili Hükümler

Zeydiyye'ye göre cariye azad edildiğinde kocası hür olsun köle olsun fark etmeksizin nikâh akdini feshetme veya akdi ikame etme muhayyerliğine sahip olmaktadır. Kâsım er-Ressî bu hususta kadın kendi rızasıyla kocasıyla münâsebette bulunduğu takdirde kadının muhayyerlik hakkının batıl olduğunu; şayet kadın muhayyerlik hakkı olduğunu bilmiyor ise muhayyerliğinin devam ettiğini belirtmektedir.⁵³⁹ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekildedir. Mükâteb köle de bu hükme tabi olmaktadır.⁵⁴⁰ Cariye hür olduğu zaman nikâh akdini devam ettirip feshetme konusunda muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır.⁵⁴¹

Zeydiyye mezhebine göre kişi ancak hür bir kadınla evlenmeye güç yetirememesi halinde başkasına ait bir cariye ile evlenebilmektedir.⁵⁴² Hanefî mezhebinde de aynı şekilde kişinin hür bir kadınla evlenmeye güç yetirememesi halinde başkasına ait bir cariyeyle evlenmesi caiz olmaktadır. Cariye ile evlenmek bir zarurete binaendir. Buna göre kişi zinaya düşmekten korkar ve hür kadınla da evlenmek için yeterli güce sahip değilse ancak cariyeyle evlenebilmektedir.⁵⁴³ Her iki mezhebin de esas aldığı delil ise Nisâ Sûresi'nin 25. âyetidir. Âyette şöyle buyurulmaktadır: *“Sizden kimin, hür mü'min kadınlara gücü yetmezse sahip olduğunuz mü'min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilir. Hepiniz birbirinizdensiniz. Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost tutmamaları halinde sahiplerinin izniyle onlarla evlenin, mehirlerini de güzelce verin. Evlendikten sonra fuhuş yaparlarsa, onlara hür kadınların cezasının yarısı uygulanır. Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁵⁴⁴

Kişinin başkasına ait bir cariyeyle evlendikten sonra hür bir kadınla evlenmeye güç yetirecek bir duruma gelmesi halinde cariyeden ayrılması müstehab, onu nikâhında

⁵³⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 147.

⁵⁴⁰ Kudûrî, *Muhtasarü'l-Kudûrî*, s. 174.

⁵⁴¹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 179.

⁵⁴² Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

⁵⁴³ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 171.

⁵⁴⁴ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 27-28; Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 170.

tutmaya devam etmesi ise kerih görülmektedir.⁵⁴⁵ Hanefî mezhebinde de kişinin hür kadınla evlenmeye gücünün yetmesi halinde cariye ile akdini devam ettirmek caiz değildir. Zira doğacak çocukların köle olması tehlikesi söz konusu olmaktadır.⁵⁴⁶ Zeydiyye mezhebinde bir görüşe göre hür kadınla evliliğe yol bulunması durumunda cariyenin nikâh akdinin fasit olacağı belirtilmektedir. Ayrılmanın müstehab kabul edilmesinin nedeni ise doğacak çocukların köle olma ihtimalinden uzak tutulmak istenmesidir.⁵⁴⁷

Zeydiyye'ye göre iki adamın bir cariyeyle ortak olması halinde ikisi de onunla cinsî münâsebette bulunamaz. Şayet ikisinden biri cariye ile cinsî münâsebette bulunursa cariyenin diğer sahibine yarım tazminat (ukr) verir ve cariye ile cinsî münâsebette bulunan kişiye had uygulanmaz.⁵⁴⁸ Zira mülkiyetten kaynaklanan şüphe dolayısıyla had düşmektedir.⁵⁴⁹ Hanefî mezhebinde de cariye üzerinde müşterek mülkiyet söz konusu olması halinde cariye, tek kişinin değil, her iki ortağın mülkü olmaktadır. Dolayısıyla ortaklar onunla cinsî münâsebette bulunamamaktadır. Aksi halde ise tazminat borcu tahakkuk ettirilmektedir.⁵⁵⁰

Müşterek mülkiyette olan cariye hamile kalırsa, onunla cinsî münâsebette bulunan sahibi, cariyenin hamile kaldığı günkü değerinin yarısını ve doğurduğu gün de çocuğun değerinin yarısını diğer sahibine verir. Eğer bu kadınla cinsî münâsebette bulunan kişinin ortağı kardeşiyse kadının değerinin yarısını ve tazminatın (ukr) yarısını kardeşine öder, çocuğun değerinin yarısı ise düşer. Aynı şekilde ortağı babası, dedesi veya oğlu olursa da durum böyledir. Cariye ise ortakların mülküdür.⁵⁵¹ Hanefî mezhebine göre babanın cariye mülkiyeti hakkının bulunması halinde oğlun onunla cinsî münâsebette bulunması helal olmayacağı gibi tam tersi durum da bu hususta geçerlilik arz etmektedir. Ancak babanın oğlunun cariyesi ile ilişkide bulunmasına had uygulanmamaktadır. Zira Hz.

⁵⁴⁵ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 135.

⁵⁴⁶ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 171.

⁵⁴⁷ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, ss. 30-31; Hâdî-İlelhak, *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, s. 135.

⁵⁴⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 150.

⁵⁴⁹ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 225.

⁵⁵⁰ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 189.

⁵⁵¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, ss. 150-51.

Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Sen de malın da babana aittir.*” Mülkiyetteki şüpheden dolayı had uygulanmamaktadır.⁵⁵²

Zeydiyye’ye göre müşterek mülkiyetteki bir cariye’nin hamile kalıp çocuğun ortaklardan birine ait olduğunu iddia etmesi durumunda çocuk, iddia edilen kişisindir. Ortaklar ise bu çocuğun aralarında ortak olduğunu iddia etse çocuk ikisine de varis ve mirasçı olmakta ve çocuk mirasta ikisinden de kalanı almaktadır.⁵⁵³ Bu durumda doğan çocukta da müşterek mülkiyet edinilmiş olmaktadır. Ortakların ikisi de Müslüman ve hür ise hüküm bu şekildedir. Ancak biri zimmî ya da köle olsa diğeri Müslüman ve hür olup her biri çocuğun kölenin değil hürün, zimmînin değil Müslümanın olduğunu iddia etse ikisi de cezalandırılmaktadır.⁵⁵⁴ Hanefî mezhebinde ise kişi çocuğun kendisine ait olduğunu ikrar ettiği takdirde çocuk onun nesebine dâhil olmaktadır; ikrar etmezse nesebine dâhil olmamaktadır.⁵⁵⁵

Zeydiyye mezhebinde bir kadın veya adam mahrem bir kadın veya erkek akrabasına malik olsa onu azad etmeleri gerekmektedir. Yine akrabasının bir kısmına malikse onu azad etmelidir. Şayet müşterek mülkiyette ise kendisinin kıymeti kadar sahibinin ortağı için çalışır. Kişi akrabasını azad etmesi gerektiğini bildiği halde satın alsa kölenin değerinin kalanını ortağına tazmin etmelidir. Mahrem olmayan bir akrabasına mâlik olsa onu azad etmesi gerekmez. Aynı şekilde erkek sütkardeşi, kız sütkardeşi ya da bunlar dışındaki bir kişiye mâlik olsa onu azad etmesi gerekmez ve kişiye kız sütkardeşini ya da sütannesini satması caizdir; ancak bunlarla cinsî münâsebette bulunması caiz değildir.⁵⁵⁶ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekildedir.⁵⁵⁷

Zeydiyye mezhebine göre bir adam, bir diğere “bu cariyeyle cinsî münâsebet kurmana izin veriyorum” veya “onu sana ödünç veriyorum”, “onu sana helal ettim” derse adamın bu şekilde, o cariyeyle cinsî münâsebette bulunması caiz değildir. Haram olduğunu bildiği halde onunla cinsî münâsebette bulunduğu takdirde adama had

⁵⁵² Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 192.

⁵⁵³ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 151; Müeyyed-Billâh, *Şerhu’l-tecrîd*, C. 3, s. 228; Hâdî-İlelhak, *el-Ahkâm*, C. 1, ss. 350-51.

⁵⁵⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 151.

⁵⁵⁵ Serahsî, *Mebûsât*, C. 5, s. 193.

⁵⁵⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 151.

⁵⁵⁷ Mehmet Âkif Aydın, Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 26, s. 241.

uygulanır. Haram olduğunu bilmiyorsa şüpheden dolayı had düşer ve cariye'nin sahibine mehr-i misil vermesi gerekir.⁵⁵⁸ Hanefî mezhebinde de hüküm bu şekildedir.⁵⁵⁹ Müeyyed-Billâh, *Tecrîd*'in şerhinde bunu caiz görenin sadece İmâmiyye olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁰

Zeydiyye'ye göre kişi, hamile bir cariye'yi satın alır ve kadın efendisinin yanında çocuğu doğurursa cariye ancak nifastan kesildikten sonra efendisine helal olmaktadır.⁵⁶¹ Ayrıca cariye'yi satmak isteyen biri onu satmadan önce kadının hayzının bitmesini (istibrâ) beklemek durumundadır. Cariye'yi satın alacak kişinin de bu cariyeyle cinsî münâsebette bulunmadan önce onun hayzının bitmesini beklemelidir. Cariye küçük ya da hayızdan kesilmiş olsa satmadan önce ve cinsî münâsebette bulunmadan önce bir ay beklenir.⁵⁶² Dolayısıyla istibrâ için hem satıcı hem de müşteri beklemek durumundadır. Hanefî mezhebine göre ise satıcının istibrâ için beklemesi müstehab, müşterinin beklemesi ise vacip hükmündedir.⁵⁶³

Zeydiyye mezhebinde kişi, bir cariye'yi hayızlıyken satın alırsa bu hayza itibar edilmemekte ve buna denk bir hayız daha beklemesi gerekmektedir. Eğer satın alır ve temlikten sonra cariye hayız olursa bu hayız yeterli olmaktadır.⁵⁶⁴ Ebû Hanîfe'ye göre itibara alınan hayız müşterinin cariye'yi kabzetmesinin akabinde gerçekleşen hayızdır. Ancak cariye'nin satın alınması ve teslim edilmesi arasında bir vakitte hayız olması halinde bir hayız süresi daha beklenmektedir. Ebû Yusuf'a göre ise cariye satın alındıktan sonraki hayız istibrâ için muteber olandır.⁵⁶⁵ Aynı şekilde kişinin bir cariye satın alıp azad etmesinin ardından onunla evlenmek istemesi halinde kadın hayız görmeden efendisinin onunla cinsî münâsebette bulunması caiz değildir. Kadının esir olması durumunda da yine bir hayız süresi beklenmesi gerekmektedir.⁵⁶⁶

⁵⁵⁸ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 151.

⁵⁵⁹ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, ss. 193, 200.

⁵⁶⁰ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 237.

⁵⁶¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 152.

⁵⁶² a.g.e., ss. 151-52.

⁵⁶³ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 238.

⁵⁶⁴ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 152.

⁵⁶⁵ Müeyyed-Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, C. 3, s. 242.

⁵⁶⁶ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 152.

Kişinin memlûk bir cariyesi olsa ve onunla cinsî münâsebette bulunsa, kişi bu cariye'nin kız kardeşiyle cinsî münâsebette bulunamaz. Ancak birincisi satım akdi, azad etme veya hibe yoluyla adamın elinden çıkarsa adam kadının kız kardeşiyle cinsî münâsebette bulunabilmektedir.⁵⁶⁷ Hanefî mezhebinde iki kız kardeş aynı akit altında nikâhlanılamadığı gibi cariyeler için de bu hüküm geçerliliğini korumaktadır.⁵⁶⁸

Zeydiyye mezhebinde kişi bir cariye'yi üç talakla boşasa sonra onu mülk edinse kadın başkasıyla evlenmediği sürece adam onunla cinsî münâsebette bulunamamaktadır. Şayet efendisi üç talaktan sonra onunla cinsî münâsebette bulunursa bu ona helal olmaz.⁵⁶⁹ Bu hüküm Hanefî mezhebi için de geçerli olmaktadır.⁵⁷⁰

Esirlikle alakalı olarak, *Tecrîd*'de geçmekte olan hükme göre esir annenin ve çocuğun arasını ayırmak caiz değildir. Kâsım er-Ressî çocuğun büyük olması halinde aralarının ayrılabilceği; Hâdî-İlelhak ise küçük olduğu sürece ayrılmalarının caiz olmadığı görüşünü savunmaktadır.⁵⁷¹ Hanefî mezhebine göre de köle, esir çocukların yedi yaşından evvel anneleriyle aralarının ayrılması caiz görülmemektedir.⁵⁷²

⁵⁶⁷ a.yer.

⁵⁶⁸ Alaüddin Ebu Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Kitabu bedâiu's-sanai' fî tertib'ş-şerâi'*, 2. b., Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1974, C. 2, s. 262.

⁵⁶⁹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 152.

⁵⁷⁰ Serahsî, *Mebûsût*, C. 5, s. 196.

⁵⁷¹ Müeyyed-Billâh, *et-Tecrîd*, s. 152.

⁵⁷² Aydın, Hamîdullah, "Köle", s. 241.

SONUÇ

Tarihî süreç içerisinde dönemsel ayrımlara konu olan Zeydiyye ve Hanefî fıkıh ekolleri, klasik dönemleri olan hicrî V. asırda ilmî canlılık bakımından aynı karaktere sahiptirler. Telif edilen çalışmalar, daha çok mezhep imamlarının, müctehid imamların görüşlerinin tedvîn edilmesi, tahrîc ve tercihlerde bulunmak suretiyle kaleme alınması neticesinde elde edilen çalışmalardır.

Telif çalışmalarının artış göstermesi, ilim talebelerinin ilim halkalarında eğitim vermesi, devlet bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmaları, farklı bölgelere dağılmaları gibi sebepler her iki mezhepte ilmî bir zenginliğin, çeşitliliğin teşekkül etmesine sebep olmuştur.

Tecrîd ve *Muhtasar* eserleri, şekil bakımından kitab, bab sistematığına göre düzenlenmiştir. Klasik fıkıh metnlerinin yapısı her iki mezhep ürünlerinde de muhafaza edilmiştir. Üslup bakımından *Muhtasar*'ın daha özlü bir içeriğe sahip olduğu, *Tecrîd*'in ise biraz daha detaylara nüfuz ederek kaleme alındığı tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi şöyle açıklanabilir: V. asır sonrası Zeydiyye mezhebi bölgesel yoğunluğunu yitirmiş ve Yemen bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bölgenin ulaşım imkânları bakımından ilim merkezlerine uzak olması, ilmî gelişmelerden çok geç haberdar olmalarına ya da hiç haberdar olamamalarına sebebiyet vermiş olabilir. Bu hususlar ayrıca araştırmalara konu edilebilir niteliktedir.

Bahsi geçen eserlerde konuların hacmi değişmektedir. Örneğin; *Tecrîd* eserinde köle ve cariyelere dair hükümler ayrıntılı bir şekilde ele alınırken *Muhtasar*'da bahsi geçen konuya dair hükümler ana hatlarıyla aktarılmıştır. Bu durumun temel nedeninin buldukları coğrafya itibarıyla farklı ihtiyaçlar, soru ve sorunlarla karşı karşıya bulunmaları olduğu kanaatindeyiz.

İki mezhebin nikâha dair hükümlerine yönelik yapılan mukayesede benzerliklerin çoğunlukta olmasıyla beraber farklılıkların da bulunduğu tespit edilmiştir. Benzerliklerin bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

Zeydiyye ve Hanefî mezhepleri arasında irade beyanı, taraflar, şahitlerin sayısı ve şahitlerde aranan özellikler bakımından aynı ölçütlere, hükümlere sahip oldukları görülmektedir.

Erkeğin üç talakla boşanmış bir kadınla tekrar evlenmesi ancak kadının başkasıyla evlenip cinsî münâsebette bulunmasından sonra helal olmaktadır.

İddet süresi içerisinde olan bir kadınla evlilik sahih değildir; iddetin bitmesi beklenmelidir.

Denklik hususunda farklı ölçütlerin ele alınmasına rağmen her iki mezhepte de kefâetin olmadığı biri ile nikâh, ancak velînin izni/onayı ile geçerli olmaktadır.

Kadın ve erkeğin velîsinde bulunması gereken şartlar iki mezhepte de ortaktır. Evlendirmede kadının velîsi asabedir. Küçüğün evlendirilmesi konusunda ise Zeydiyye'ye göre babanın; Hanefî mezhebine göre baba veya dedenin kurduğu nikâh akdi geçerli olmakla beraber bu velîlerin kurduğu akit neticesinde küçüğün bülüğ muhayyerliği olmamaktadır. Zeydiyye'de baba; Hanefî mezhebinde ise baba veya dede dışındaki kişilerin kurduğu akitlerde ise bülüğ muhayyerliği hakkı doğmaktadır.

Bülüğe erişmiş kız ve erkek rızaları olmaksızın evlendirilememekte ve rızaları alınana kadar nikâh akdi mevkûf hükmünde olmaktadır.

Nafaka temininde aciz olan koca, imkanları nisbetinde nafaka temininde bulunur ve karısından ayrılmaya zorlanamaz.

Mut'a nikâhı ve süreli nikâh akitleri her iki mezhepte de batıl akitlerdir.

Kadının emsal mehir, yarım ya da tam mehre hak kazandığı durumlar iki mezhepte çoğunlukla ortak hükümlere sahiptir.

Başkasının teklifine razı olmuş bir kadına talip olmak caiz değildir.

Günümüzde geçerliliği olmamakla beraber köle ve cariyelerle ilgili hükümler mezhep fikhını anlama imkanı sunmaları dolayısıyla çalışmada ele alınmış ve çoğunlukla iki mezhepte aynı hükümlere sahip olduğu görülmüştür.

İki mezhep arasında benzerliklerin yanı sıra bir takım farklılıklar da tespit edilmiştir. Bunların bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

Zeydiyye'ye göre gayrimüslim kişiler ile evlilik akdi caiz değildir. Hanefî mezhebine göre ise erkeğin gayrimüslim veya ilahi bir kitabı kabul edip bir peygambere inanan Sabî kadınla evliliği caizdir.

Mefkûd kocanın geri dönmesi halinde kadın evlenmişse Zeydiyye'ye göre ilk koca, Hanefî mezhebine göre ise ikinci koca kadın üzerinde hak sahibidir.

Velînin gaib olmasında Zeydiyye'ye göre azami süre, içinde bulunduğu beldenin erişilmez olması hariç bir aylık mesafe; Hanefî mezhebine göre ise içinde bulunduğu beldenin bir yıl boyunca sadece bir kez uğranılan bir yer olmasıdır.

Zeydiyye'ye göre ihramlı kişilerin evlenmeleri, evlendirilmeleri neticesinde kurulan akit batıl; Hanefî mezhebine göre ise sahih bir akittir.

Zeydiyye'ye göre iktidarsız, hadım edilmiş bir kişi karısından ayrılmaya zorlanamaz. Ancak Hanefî mezhebine göre böyle bir kişiye bir yıl süre tanınır. Bu süre sonunda da bu durumu devam ederse kadının talep etmesi halinde hakim aralarını ayırmaktadır.

Şiğâr nikâhı Zeydiyye'ye göre batıl bir akit iken Hanefî mezhebine göre sahih bir akit hükmündedir.

Zeydiyye'ye göre köle ve cariyelerin nikâh ve talak sayıları hürlerinki ile aynı iken Hanefî mezhebine göre nikâh sayıları hürlerin yarısı kadardır.

Bu çalışma, iki mezhebin birer eserini esas almakta ve bu eserleri şekil ve muhtevalarını mukayeseye tabi tutmak suretiyle ele almaktadır. Dolayısıyla bir takım sınırlılıklar da içermektedir. Zira mezhep fikhinin anlaşılması ve tam bir mukayeseye tabi olması ancak usûl ve fûrû bütünlüğünün ele alınması ile ortaya konulabilir. Ancak bu çalışma iki mezhebin birer eserinde yer alan hükümlerin mukayesesi ile sınırlı kalmıştır. Bu husus mezheplerin birbirine yakın ya da birbirlerinden farklı olmalarını tam bir şekilde ortaya koymaya yetecek düzeyde bir ölçüt olmamakla beraber bu çalışma, fûrû-i fikha

dair bir alanın anlaşılmasına katkıda bulunma çabasının sergilendiği bir çalışma mahiyetindedir.

Tecrîd eserinin şerhine bakıldığında mezhep imamları arasındaki etkileşimi görebilmek mümkün olmaktadır. Zira Müeyyed-Billâh, *Tecrîd*'de Kâsım er-Ressî ve Hâdî-İlelhak'ın görüşlerini serdettikten sonra eserin şerhinde sık sık Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerine atıfta bulunmakta ve amelî hükümler karşısında Zeydiyye ile aynı hükmü savundukları ya da aykırı görüşte oldukları hükümleri sık sık ifade etmektedir. Hatta Müeyyed-Billâh, kendi görüşünü kuvvetlendirmek için yer yer Ebû Hanîfe ya da İmâmeynin görüşlerini belirtmektedir. Dolayısıyla bu iki mezhep fikhî, mukayeseli çalışmalar yapmaya açık bir alan teşkil etmektedir. İki mezhep arasındaki etkileşime dair yeni çalışmaların yapılabileceğini öngörmekteyiz. Zeydiyye ve Hanefî mezheplerinin yakınlığı şerhler perspektifinde de ele alınabilir. Yine Şafîî âlimlerle de aynı coğrafyayı paylaşmaları hasebiyle şerhlerde bu mezhebin hükümlerine atıflar yapıldığını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH İBN MİFTÂH Ebu'l-Hasan, *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*, 1. C., 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014.
- , *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*, 4. C., 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014.
- , *el-Muntezeu'l-muhtâr mine'l-ğaysi'l-midrâr (Şerhu'l-ezhâr)*, 5. C., 2. b., San'a: Mektebetu Turâsi'l-İlmî, 2014.
- ACAR Halil İbrahim, *İslâm Aile Hukuku*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- AKTAN Hamza, "Kefâet", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 25, ss. 166-68.
- ALEVÎ Ali b. Muhammed, *Sîratu'l-Hâdî İlelhak Yahyâ b. Hüseyin*, Beyrut: el-Meclisu'l-İslâmî, 1972.
- APAYDIN H. Yunus, "İrade Beyanı", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, C. 22, ss. 387-91.
- , "Muhayyerlik", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, ss. 25-30.
- ATAN Ömer Faruk, "Hanefî Literatüründe Muhtasarlar ve Metinler", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2 (2016), ss. 65-81.
- ATAR Fahrettin, "Azil", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, C. 4, ss. 327-28.
- , "Nikâh", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, C. 33, ss. 112-17.
- AYBAKAN Bilal, "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, S. 31 (2006), ss. 5-32.
- AYDIN Mehmet Âkif, "Mehir", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2003, C. 28, ss. 389-91.
- AYDIN Mehmet Âkif, Muhammed HAMİDULLAH, "Köle", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 26, ss. 237-46.
- BAKKAL Ali, *İslâm Fıkıh Mezhepleri*, 2. b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- BARDAKOĞLU Ali, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, ss. 1-21.
- ÇEKER Huzeyfe, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları, 2018.
- , "Hanefî Mezhebinin Fıkıh Silsileleri (Ebû Hanîfe'den Hicri VI. Asrın Sonuna Kadar)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 19 (2012), ss. 163-201.

- ÇELEBİ Kâtip, *Keşfu 'z-zunûn*, 5 cilt, çev. Rüştü Balcı, 1. b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- DEMIRCI Kadir, ÜMİT Mehmet, “Zeydî Kaynaklar ve Zeydiyye Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, *İslâmî İlimler Dergisi*, S. 1 (2011), ss. 347-67.
- DOĞAN İsa, *İmam Zeyd b. Ali*, 2. b., Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- DÖNDÜREN Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul: Erkam Yayınları, 2009.
- EBÛ ZEHRÂ Muhammed, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu, 6. b., Konya: Can Kitabevi, 1973.
- , *İmam Zeyd*, 1. Baskı., İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- , *İslâm'da İtikadî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, 1. b., İstanbul: Yeni Şafak, t.y.
- ERBAY Celal, “Nafaka”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, ss. 282-85.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, 2. b., İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2012.
- , *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 5. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, *Günümüz İslâm Mezhepleri*, 2. b., İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2011.
- FUÂRİBÎ Eymen, *Târihu mezâhibi 'd-dîniyyeti fî bilâdi 'l-Yemen hattâ nihâyeti 'l-karni 's-sadisi 'l-hicrî*, 1. b., Kahire: Dâru'l-Mısriyye el-Lubnâniyye, 1988.
- GÖKALP Yusuf, “Yemen’de İslam Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesinde Mezhep Faktörünün Etkisi”, 2016, 14.
- GÜMÜŞOĞLU Hasan, *Fikhî Mezhepler Tarihi (ictihad, Telfik, Taklid)*, 1. b., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- GÜNDÜZ Eren, “Relationship between Abu Hanifa and Zayd ibn ‘Ali-An Assessment in the Context of an Account in al-Majmu’ al-Fikhi”, *İlahiyat Studies*, S. 2 (2011), ss. 189-213.
- , *Zeyd Bin Ali Hayatı, Eserleri ve İslam Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2008.
- HABEŞÎ Abdullah Muhammed, *Mesâdiru fikri 'l-İslâmiyyi fi 'l-Yemen*, Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfi, 2004.

- HÂDÎ-İLELHAK Yahyâ b. Hüseyin b. Kasım b. İbrahim, *Kitâbu'l-ahkâm fi'l-halâl ve'l-harâm*, 2 cilt, 8. b., San'a: Mektebetu Bedr li't-Tabâ'ati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014.
- , *Kitâbu'l-muntehab ve kitâbu'l-funûn*, 1. b., San'a: Daru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1993.
- KAHVECI Nuri, *İslâm Aile Hukuku*, 1. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- KALLEK Cengiz, "Kudûrî", *DİA*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, C. 26, ss. 321-22.
- KAPLAN İlyas, "Hanefi Mezhebinde Mezhep İçi Tercihler ve Tercihin İşleyişi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18 (2011), ss. 311-25.
- KARAMAN Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- , *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 3 cilt, 5. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.
- KÂSÂNÎ Alauddin Ebu Bekr b. Mes'ûd, *Kitabu bedâiu's-sanai' fi tertîb 'ş-şerâi'*, 2. b., Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1974.
- KAYA Eyyüp Said, "Muhtasar (Fıkıh)", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, ss. 61-62.
- KİRÂNEVÎ Habib Ahmed, *Ebû Hanîfe ve ashâbuhu*, 1. b., Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1989.
- KOCA Ferhat, "el-Muhtasar", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, ss. 64-66.
- KÖSE Saffet, "Hâdî İlelhak", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 15, ss. 17-18.
- , *İslâm Hukukuna Giriş*, 2. b., İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2012.
- , "Zeyd b. Ali", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, ss. 313-16.
- KUDÛRÎ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, ed. Osman Güman, Soner Duman, İstanbul: Beka Yayınları, 2018.
- MAHATVARÎ Murtazâ b. Zeyd, "Zeydiyye Mezhebinin İnanç Esasları ve Zeydiyye Fıkınının Gelişim Süreci", *İslami İlimler Dergisi (Zeydiyye Sayısı)*, S. 1 (2011), ss. 9-40.
- MEHDÎ-LIDÎNILLÂH Ahmed b. Yahyâ b. Murtazâ, *Kitâbu'l-bahri'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi ulemâi'l-emsâr*, San'a: Daru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1988.
- MERGINÂNÎ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi*, 4 cilt, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- MEYDÂNÎ Abdulğani b. Talib, *el-Lubâb fi şerhi'l-kitâb*, 4 cilt, 1. b., Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015.

- MÜEYYED-BİLLÂH Ahmed b. Hüseyin el-Hârûnî, *et-Tecrîd fî fikhi'l-imâmeyni'l-a'zameyn Kâsım er-Ressî ve hafidihî Yahyâ b. Hüseyin*, Amman: Muessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 2002.
- , *Şerhu't-tecrîd fî fikhi'z-zeydiyye*, 6 cilt, 1. b., San'a: Merkezu't-Turâsi ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, 2006.
- ÖĞÜT Salim, "Cimâ", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, C. 8, ss. 2-3.
- ÖZ Mustafa, "Ahmed b. Hüseyin", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 31, s. 481.
- ÖZEL Ahmet, "Ahkâm", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, C. 1, ss. 550-51.
- , *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, 3. b., Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- , "Hanefî Mezhebi (Literatür)", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, C. 16, ss. 21-27.
- , *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî Mezhebi*, 1. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- SERAHSÎ Şemsu'l-Eimme, *Mebûsât*, 4. C., ed. Mustafa Cevat Akşit, 3. b., İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2015.
- , *Mebûsât*, 5. C., ed. Mustafa Cevat Akşit, 3. b., İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2015.
- ŞİMŞEK Murat, *İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîlik*, 1. b., İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- UZUNPOSTALCI Mustafa, "Ebû Hanîfe", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, C. 10, ss. 131-38.
- , "İslâm Hukukunda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 7 (2006), ss. 55-88.
- ÜMIT Mehmet, *Zeydiyye-Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- ÜZÜM İlyas, "Nâtık-Bilhak", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, C. 32, ss. 439-40.
- VECÎH Abdusselâm b. Abbâs, *A'lâmu müellifine'z-zeydiyye*, 1. b., Amman: Muessesetu'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekafiyye, 1999.
- YAMAN Ahmet, "Zimmî", *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, ss. 434-38.
- YAŞAROĞLU Hasan, *Taberistan Zeydîleri*, (Doktora Tezi), Yayınlanmamış: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

YÜCEL Fatih, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

———, “Zeydiyye (Fıkıh)”, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, C. 44, ss. 331-38.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Neslihan Çiçek
Tez Adı	Zeydiyye Fıkhdında Nikâh ile İlgili Hükümler ve Hanefî Fıkhdıyla Mukayesesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Eren GÜNDÜZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 11.10.2019

İmza :

